

วิเคราะห์เนื้อหาและลักษณะการประพันธ์ในพระราชนิพนธ์

พระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชนิพนธ์ที่เป็นร้อยกรอง และร้อยแก้ว เนื้อความใดที่ต้องการเน้นเนื้อหา เช่น คำานานพระแก้วมรกต คำานานพระสาयน์ เป็นต้น ทรงพระราชนิพนธ์เป็นร้อยกรอง ส่วนเนื้อความใดเป็นการบรรยายรายละเอียดเรื่องต่างๆ เช่น บันทึกการเสด็จประพาสหัวเมืองเหนือ สมณสาสน์ เป็นต้น ทรงพระราชนิพนธ์เป็นร้อยแก้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ พระราชทานพระราชดำริเรื่องการประพันธ์ที่เป็นร้อยกรองและร้อยแก้วว่า

“งานประพันธ์ที่เป็นร้อยกรอง(คาถา) นั้นเป็นคุณก็มีเป็นโทษก็มี ที่เป็นคุณคือจำได้ง่ายที่เป็นโทษคือไม่ให้รายละเอียด”^๑

พระราชนิพนธ์ภาษาบาลีที่ผู้วิจัยศึกษานี้มีทั้งเป็นร้อยกรองร้อยแก้วเรียกว่าวิมิสสะ^๒ ผลงานวรรณกรรมภาษาบาลีตั้งแต่ยุคครุฑโกสินทร์ตอนต้นมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์วรรณกรรมภาษาบาลีมากกว่านักวรรณกรรมภาษาบาลีท่านอื่นๆ งานของพระองค์มีลักษณะเฉพาะที่เสนอข้อเท็จจริง และมีเหตุผลแสวงหาความถูกต้องตามหลักฐานที่เชื่อถือได้ สามารถพิสูจน์ในเชิงวิชาการ การใช้ถ้อยคำสำนวนภาษาบาลีเรียบง่าย ผู้วิจัยมุ่งศึกษาถึงลักษณะเฉพาะของภาษาบาลีในพระราชนิพนธ์ ได้แบ่งการศึกษาตามลำดับดังนี้

งานในพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในรัชกาลที่ ๔ ได้มีการรวบรวมไว้เป็นหนังสือชุดหนึ่งมี ๒ เล่มคือ ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๑ และ ภาค ๒ เล่มแรกเป็นการรวบรวมบทสวดมนต์ ส่วนเล่มที่ ๒ รวบรวมงานพระราชนิพนธ์เรื่องต่างๆ ซึ่งผู้วิจัยจะได้ศึกษาต่อไป ทั้ง ๒ เล่มนั้นมีทั้งบาลีและคำแปลได้ศึกษาตามฉบับที่คณะธรรมยุตและมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณีในวโรกาสสำคัญดังนี้

๑. ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๑ คณะธรรมยุตและมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณีในวโรกาสเสด็จพระราชกุศล เถลิงพระเกียรติสมัยครบ ๑๐๐ ปี จากวาระเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑ ตุลาคม ๒๕๑๑ ฉบับนี้ประกอบด้วย

---

^๑ คณะธรรมยุตและมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี, **ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒** (พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี, ๒๕๑๕), หน้า ๓๕๓-๓๕๔.

^๒ พระสังฆปริณายก, **สุโขทัย** แปลโดย นาวาอากาศเอกเข้ม ประภัสร์ทอง, (ธนบุรี : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๒), หน้า ๓. แบ่งคำประพันธ์เป็น ๓ ประเภท คือ

๑. ปรัชชะ หมายถึง คาถา หรือร้อยกรอง
๒. คัชชะ หมายถึง ร้อยแก้ว
๓. วิมิสสะ หมายถึง ผสม คือทั้งสองอย่างผสมกัน.

บทสวดมนต์ต่างๆ นับได้ ๑๖ บท ได้แปลเป็นภาษาไทยโดย พระศาสนโศภน (จุดศกฺตฺเถร) วัดมกุฏกษัตริยารามและนาวาอากาศเอกเมฆ อ่ำไพจิตร

๒. ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒ คณะธรรมยุต พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล ในงานพระเมรุพระศพ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (จวน อุฏฺฐายี) ๒๕๑๕ ฉบับนี้ประกอบด้วยพระราชนิพนธ์เรื่องต่างๆ นับได้ ๑๐ เรื่อง ได้แปลเป็นภาษาไทยโดยนาวาอากาศเอกเมฆอ่ำไพจิตร ในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น ๗ ประเภทใหญ่ๆ ตามลักษณะของงานที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ดังนี้

- ๓.๑ บันทึกร
- ๓.๒ จดหมายเหตุ
- ๓.๓ ตำนานและพงศาวดาร
- ๓.๔ คาถาพระราชทานพระนามพระราชโอรสพระราชธิดา
- ๓.๕ จารึก
- ๓.๖ สาส์น
- ๓.๗ บทสวดมนต์

๓.๑ พระราชนิพนธ์ประเภท บันทึกร

งานพระราชนิพนธ์ประเภทนี้มีเรื่องเดียวคืออุตุตราทิศาคมนมคุโศ(ระยะทางเสด็จประพาสเมืองเหนือ)* สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายว่า

“เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระผนวชได้ ๕ พรรษา ปีมะเส็ง จ.ศ. ๑๑๕๕ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๗๖ ได้เสด็จประพาสหัวเมืองเหนือ”

การเสด็จประพาสครั้งนี้ พระธรรมวิโรจพระราชาคณะวัดสมอราย มีกิจจะขึ้นไปทำการฉลองวัดเขาลูกช้าง บ้านราย เมืองพิจิตรฝ่ายเหนือ ได้กราบทูลเชิญเสด็จ ครั้งนั้นเจ้าฟ้าพระวชิรญาณทรงศรัทธาจะไปนมัสการบูชาพระเจดีย์ที่เมืองเหนือ และจะได้ประพาสทอดพระเนตรภูมิถ้ำนาบ้านเมืองด้วย การเสด็จประพาสเป็นเวลา ๖๒ วัน^๓ ทรงบรรยายเหตุการณ์ระหว่างทางไว้เป็นภาษามคธ เนื้อหาพระราชนิพนธ์นั้นบอกให้ทราบถึงวันเวลาแต่ละสถานที่เสด็จไปถึง ด้วยประโยคภาษาบาลีต่างๆ ได้พิมพ์เผยแพร่มาแล้ว ๒ ครั้ง ดังนี้

* คำว่า "อุตุตราทิศาคมนมคุโศ" ตามศัพท์แปลว่า ทางเสด็จประพาสทิศเหนือ. (ผู้วิจัย)

^๓ คณะธรรมยุต และมหาวิทยาลัย, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๑ (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๑), หน้า ๕-๑๖.

ครั้งที่ ๑ หอพระสมุดฯ ให้แปลเป็นภาษาไทยไว้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช โปรดให้พิมพ์ทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย เป็นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘

ครั้งที่ ๒ มหามกุฏราชวิทยาลัยได้ให้นาวาอากาศเอกเมฆ อ่ำไพจิตร ตรวจสอบชำระแปลใหม่ คณะกรรมการจัดพิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (จวน อุฏฺฐายี) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕

๓.๑.๑ เนื้อหาและการประพันธ์

พระราชนิพนธ์เรื่องนี้เป็นงานประพันธ์ชนิดร้อยแก้วบอกให้ทราบถึงเส้นทางเสด็จประพาส แต่งด้วยศัพท์และสำนวนบาลีที่ไม่สลับซับซ้อนจนดูเหมือนว่าไม่ให้รายละเอียดมากนักแบ่งเป็นข้อๆ รวมได้ ๔๒ ข้อ ตามสถานที่เสด็จไปตามลำดับ ผู้วิจัยได้นำมาแสดงเป็นตัวอย่างแห่งการบันทึก เช่น

๑. ปณฺจมียา ปน ปุพฺพณฺเฑ ปุราณายุทฺธยํ สมฺปตฺวา ธรรมาวิหาร ภิภุขํ คณฺหี.^๔
วันขึ้น ๕ ค่ำ ในเวลาเช้า เรา(เจ้าฟ้าพระวชิรญาณ) ถึงเมืองอยุธยากรุงเก่า รับภิกษาที่วัด
ธรรมา.
๒. ตโต นิภุมิตฺวา ปณฺจมีเยว รตฺติภาเค มหฺชาริคาม นิปฺชชี.^๕
วันขึ้น ๕ ค่ำนั้นเอง เรา ออก จากวัดธรรมา นั้นแล้ว พักค้างคืนที่บ้านนางแมว.
๓. ปุนทิวสโต นิภุมิตฺวา ฉณฺฐียํ สมคฺคคาม นิปฺชชี.^๖
วันขึ้น ๖ ค่ำ เรา ออกไป แต่รุ่งเช้า พักค้างแรมที่บ้านสมัค.
๔. สตฺตมียํ ชยนาทปุเร มหาธาตุตฺตฺเถ นิปฺชชี.^๗
วันขึ้น ๗ ค่ำ เราพักค้างแรมที่ท่าวัดมหาธาตุ เมืองชัชนาท.

บางสถานที่พระองค์ได้ทรงบันทึกสิ่งที่ได้ทอดพระเนตรแม้จะไม่ให้รายละเอียดมากนัก แต่เป็นประโยชน์สำหรับการศึกษาในภายหลังได้ เช่น

^๔ ประชุมฯ ๒/๒.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

“ทุติยติถิย์ ขวาทิ พุทธสาสงฆาตพุทธานคามกนทिया มุเข นิปชชิตวา รตติยิ เถเรน
ทินโนกาโส หุตวา ปาโตว ภคคั ภูยชิตวา เถโร อาปจจิตวา จกุกสิรินคร นิปนุน-
ปฎิมารูปญจ บางขามคาม ลยารามวิหาร เมตเตยยุรูปญจ ปสฺสิตุ อคมาสี.”^๔

ขึ้น ๒ คำ เราพักแรมที่ปากน้ำตำบลบางพุทรา ในเวลากลางคืน พระเถระท่านให้
โอกาส รุ่งเช้าฉันภัตตาหารแต่เช้า จึงลาพระเถระไปดูพระนอนที่เมืองจักรศรี และพระ
เมตตริย์ที่วัดลयरาม บ้านบางขาม.

ผู้วิจัยศึกษางานนี้ได้ทราบถึงเส้นทางเสด็จประพาสเริ่มตั้งแต่เสด็จออกจากวัดมหาธาตุ
กรุงเทพฯ ผ่านอยุธยา ชัยนาท นครสวรรค์ พิษณุโลก สว่างคบุรี สวรรคโลก สุโขทัย สิ้นสุดที่
กำแพงเพชร รวมเวลาที่พระองค์เสด็จประพาสครั้งนี้ ๒ เดือนด้วยกัน ปรากฏในบันทึกว่า

“ปลงจนวุฒยาริภสตุตตรสหัสสเก สປปลังจจเร ปุสฺสมาสสส ชุณฺหปุกฺขสงฆาเต ทุติยปุกฺขมฺหิ
จตุตฺถิยา ติถิย์ โสรวาราย อหิ ทุติยภคคั ภูยชิตวา มชฺจนฺติเกวิตฺตวตฺตวตฺตมมานกฺขญาาย อตุตโน
วิหารโต นิกฺขมิตฺวา อตุตตรทิสายิ อคมาสี.”^๕

วันเสาร์ขึ้น ๔ ค่ำปีกษที่ ๒ * กล่าวคือข้างขึ้น เดือนยี่ ปีมะเส็ง ศักราช ๑๑๕๒ เราฉันภัตตาหารครั้ง
ที่สองแล้ว(ฉันเพล)พอล่วงเที่ยงวันไปได้เวลาบ่ายก็ออกจากวัด มุ่งไปทิศเหนือ." และเสด็จพระราชดำเนิน
นิวัติยังวัดมหาธาตุอีก รวมเป็น ๖๒ วัน ดังนี้

“ผคฺคฺจนฺมาสสส ชุณฺหปุกฺเข ปลงจมิยิ อตุตตนารามิ มหาธาตุวิหาริ สมฺปาปฺณิ.”^๖

เรา มาถึงวัดมหาธาตุ ซึ่งเป็นวัดของตน เดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ.

๓.๑.๒ สรุปและวิเคราะห์ข้อมูล

ตามที่ปรากฏในบันทึกนี้ นับแต่วันที่เสด็จออกจากวัดมหาธาตุถึงวันเสด็จกลับถึงวัดมหาธาตุ
แล้วรวมเวลาทั้งสิ้น ๖๒ วันหรือประมาณ ๒ เดือน มีข้อสังเกตว่าสาเหตุที่เรียกพระราชนิพนธ์ฉบับนี้ว่า

^๔ ประชุมฯ ๒/๘.

^๕ ประชุมฯ ๒/๒.

* มีคำอธิบายว่า ปีกษที่ ๒ นี้เข้าใจว่าตรัสตามคติครั้งพุทธกาล ที่นับข้างแรมเป็นต้นเดือน เป็นปีกษที่ ๑ ข้างขึ้นเป็น
ปลายเดือน เป็นปีกษที่ ๒ วันเพ็ญเป็นปลายเดือน. (น.อ. เมฆ อ้าใจจริต)

ปีกษหนึ่งมี ๑๔ วันบ้าง ๑๕ วันบ้าง : ๑ ปีมี ๓ ฤดูแล้ง คือ (๑) ฤดูแล้ง ตั้งแต่แรม ๑ เดือน ๔ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘.
(๒) ฤดูแล้ง ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒. (๓) ฤดูแล้ง ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ
เดือน ๔. ๑ ฤดูแล้ง ๘ ปีกษ ปีกษมี ๑๔ วัน มี ๒ ครั้งคือปีกษที่ ๑ และปีกษที่ ๗, ปีกษมี ๑๕ วัน มี ๖ ครั้ง.

^๖ ประชุมฯ ๒/๑๐.

บันทึก เพราะได้บอก วัน เวลา สถานที่ ทำให้ทราบถึงพระภารกิจในการเสด็จครั้งนี้ แม้จะไม่ละเอียดมากนักก็ตามแต่บันทึกฉบับนี้ยังบอกให้ทราบถึงเรื่องราวในอดีตอย่างน้อย ๓ ประการ คือ

๑. การเดินทางไกลสมัยนั้นต้องใช้เรือเป็นพาหนะ
๒. สถานที่สำคัญๆ ทางประวัติศาสตร์ ทางพระศาสนา ในหัวเมืองต่างๆ
๓. ประชาชนสมัยนั้น ปลุกบ้านสร้างเมืองใกล้กับแม่น้ำลำคลอง

งานพระราชนิพนธ์บันทึกด้วยภาษาบาลีเช่นนี้ ถือได้ว่าเป็นงานชิ้นแรกที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนมีลักษณะเฉพาะตัวเอง ไม่ได้มีลักษณะร่วมที่เป็นวิวัฒนาการต่อเนื่อง รองศาสตราจารย์ ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้างเรียกพระราชนิพนธ์ฉบับนี้ว่า “เอกสารทางประวัติศาสตร์” ผู้วิจัยก็เห็นสมควรที่เรียกบันทึกนี้ว่าเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์เช่นเดียวกัน เพราะเมื่อศึกษาแล้วทำให้ทราบถึงประวัติศาสตร์ในอดีตอย่างน้อย ๓ ประการ ตามที่ผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตไว้แล้วนั้น งานพระราชนิพนธ์นี้มี ๒ ภาษา คือ ภาษาบาลีและภาษาไทย ซึ่งภาษาบาลีอาจไม่ให้ความละเอียดมากนัก ถ้ามุ่งเอาความละเอียดให้ศึกษาตามฉบับภาษาไทย ในเทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเรียบเรียงและพระราชทานให้พระสงฆ์ราชาคณะเทศนา ในงานราชพิธีสำคัญที่เกี่ยวกับรัชกาลที่ ๔^{๑๑} ไว้แล้วสามารถศึกษาเปรียบเทียบได้

๓.๒ พระราชนิพนธ์ประเภท จดหมายเหตุ

งานพระราชนิพนธ์ประเภทนี้มี เรื่องหนึ่ง คือ ยุคตายุคตปฏิบัติอุกนิ (จดหมายเหตุการปฏิบัติชอบและไม่ชอบ)ต้นฉบับราชบัณฑิตยสภาได้มาจากวัดบวรนิเวศวิหารว่าต้นฉบับเป็นลายพระราชหัตถเลขาอักษรอริยกะ* พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงพระราชนิพนธ์ขณะผนวชอยู่ เมื่อวันศุกร์ แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๓ สักราช ๑๒๐๐ ซึ่งปรากฏในพระราชนิพนธ์ มีการพิมพ์เผยแพร่มาแล้ว ๒ ครั้ง ดังนี้

ครั้งที่ ๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฎ์ โปรดให้พิมพ์ขึ้น เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๗๐

ครั้งที่ ๒ มหามกุฏราชวิทยาลัย ให้นำวาอากาศเอกเมฆ อ่ำไพจิตร ตรวจสอบชำระภาษาบาลีที่คลาดเคลื่อนและแปลใหม่ พิมพ์ในหนังสือประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒ คณะธรรม-

^{๑๑} ประชุมฯ ๑/๒.

* อักษรอริยกะ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทรงประดิษฐ์ขึ้น โดยอนุวัตตามอักษรวิธีแบบอักษรโรมัน เพื่อให้ศิษย์ของพระองค์ใช้แทนอักษรขอมมักจะเข้าใจผิดได้ง่ายและเพื่อให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษาพระปริยัติธรรมได้สะดวกยิ่งขึ้น. (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *คถาชาดกแลแบบอักษรอริยกะ* ๒๕๑๔ : ๑๗-๑๘)

ยุค ได้จัดพิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระเมรุพระศพ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (จวน อุฏฐายี) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕^{๑๒}

พระราชนิพนธ์ที่ได้ชื่อว่า "จดหมายเหตุ" แปลจากคำว่า "อังกนิ" มาจาก อภิ ชาติ^{๑๓} ในความกำหนด หมาย. ลง ยุ ปังจัย สำเร็จรูปเป็น อังกน ลง อี ปังจัย ในศตวรรษที่ตัดขีด เป็น "อังกนิ"

จุดประสงค์ที่เจ้าฟ้าพระวชิรญาณ ได้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือจดหมายเหตุขึ้น เพื่อให้บัณฑิต (ผู้มีปัญญา)ทั้งหลายทราบและให้พิจารณาว่าถูกหรือผิดที่พระโสภิตะปฏิบัติไม่ต้องแก่ความเป็นพระสมณทูต ส่วนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่งภิกษุไปประเทศลังกาครั้งนี้มีพระราชประสงค์ อยู่ ๓ ประการ คือ

๑. เพื่อสืบค้นต้นฉบับเดิมพระไตรปิฎก
๒. เพื่อจะได้รับพระบรมสารีริกธาตุ
๓. เพื่อให้ทราบว่ากรุงเทพมหานครมีเรือกำปั่นหลายลำ

รัชกาลที่ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้เจ้าฟ้าพระวชิรญาณเถระพระกนิษฐภาดา เป็นผู้คัดเลือกพระภิกษุผู้จะเดินทางไปลังกาในครั้งนี้ ปรากฏในพระราชนิพนธ์ว่า

“...ทวมหานคร สามานมนุโท มหาราชฯ ดิณณ ปิฎกานัน มุลไปตถกตถาย เจว สารีริกธาตุโน อตถาย จ อธิ ไปตนาวานมตติถาวกิตติสททตถาย จ สีหลทีปี ภิกขุรมินนมัวแควะนามาย* มหาไปตนาวาย เปเสตุกาโม...”^{๑๔}

พระมหाराชเจ้า ผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน กรุงเทพมหานคร มีพระประสงค์จะส่งภิกษุไปเกาะสีหะด้วยเรือกำปั่นใหญ่ชื่อรบิลบัวแก้ว เพื่อสืบหาพระคัมภีร์ฉบับเดิมแห่งพระไตรปิฎก และเพื่อจะได้รับพระบรมสารีริกธาตุ กับเพื่อจะได้มีชื่อเสียงว่ากรุงเทพมหานครมีเรือกำปั่นอยู่หลายลำ.

การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จะส่งภิกษุไปลังกา เพื่อมีพระราชประสงค์ทั้ง ๓ ประการนั้นก็เชื่อว่าได้รับความเห็นชอบจากพระมหาเถระ ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์ว่า

^{๑๒} ดูในหน้าคำนำ จดหมายเหตุการปฏิบัติชอบและไม่ชอบ, ประชุมพระราชนิพนธ์ลายบาฬีในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒ อ้างถึงใน สุภาพรรณ ณ บางช้าง, วรรณการงานเขียนลายบาฬีในประเทศไทย :จารึก ตำนาน พงศาวดาร สำนั ประสาท (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์หามกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๕๖๐.

^{๑๓} หลวงเทพคุณานุศิษย์ (วี ธรรมธช ป.๘), ชาติบุปพีปิฎก, (กรุงเทพฯ : มหามกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗.

* น.อ.เมฆ อ้าไพจิตร, ได้ชี้แจงว่า คำว่า รมินนมัวแควะนามาย นั้น ลายพระหัตถ์ต้นฉบับเดิมเป็นอักษรอริยณะ แต่ไม่ปรากฏว่าอยู่ที่ใด จึงไม่กล้าแก้ไขใหม่ แต่ชี้แจงว่า มีชื่อเรือลำนี้พบในพระราชพงศาวดารรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ อยู่ว่า "รบิลบัวแก้ว" น่าจะเป็นเรือลำเดียวกัน.

^{๑๔} ประชุมฯ ๒/๑๘.

“...สงฆราชา เจว โกรมมุนฺหิเตน จ วชิรญาเนน จ สาทธี สมมุนเตสิ. เตสุ สงฆราชา เจว โกรมมุนฺหิโต จ น อิจฺฉีสฺสู อิตถิ กิณฺฑู ปหิณฺฑุ อายสฺมา วชิรญาเนน เอโกว อิจฺฉิ ราชา ตสฺส สมมุนฺหิโก หุตฺวา คมิเก กิณฺฑู ตเมว วิจินาปติ.”^{๑๕}

(พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑)ทรงปรึกษากับสมเด็จพระสังฆราช(ก่อน)กรมหมื่นนุชิต(สมเด็จพระกรมพระปรมานุชิตชิโนรส) และเจ้าฟ้าพระวชิรญาณ บรรดา ๑ องค์นั้น สมเด็จพระสังฆราชและกรมหมื่นนุชิต ไม่มีความประสงค์จะส่งภิกษุไปจากประเทศนี้แต่ท่านเจ้าฟ้าพระวชิรญาณเพียงพระองค์เดียว ทรงปรารถนาจะส่งไป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้เจ้าฟ้าพระวชิรญาณช่วยคัดเลือกคณะภิกษุผู้สมควรจะไป.

๓.๒.๑ เนื้อหาและการประพันธ์

พระราชนิพนธ์เรื่องนี้เป็นร้อยแก้ว มีรูปแบบการประพันธ์เหมือนกับพระราชนิพนธ์บันทึกที่ผ่านมา เพราะจัดอยู่ในงานประเภทร้อยแก้ว ต่างแต่การใช้ศัพท์การวางประโยคที่ยากกว่า ทั้งนี้พระราชนิพนธ์จดหมายเหตุนี้การวางประโยคถูกต้องตามหลักวากยะสัมพันธ์มากกว่างานบันทึกเนื้อหาของพระราชนิพนธ์นี้กล่าวถึงการปฏิบัติตัวของพระโสภิตะ* ผู้ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าคณะสมณทูตไปลังกา แต่ได้ทำในสิ่งที่ไม่สมควร จึงเป็นสาเหตุให้มีจดหมายเหตุนี้ ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำข้อปฏิบัติที่ไม่สมควรนั้นมาเป็นตัวอย่างไว้ ดังนี้

ข้อ ๑ ว่า

“คมิกานํ กิณฺฑุนํ สํวิทหนํ ดาว กิณฺฑาปี อายสฺมโต โสภิตสฺส อิจฺฉาย กาดพฺพํ อถโย เสเสหิ วชิรญาเนตฺเถราทีหิ มนฺเตตฺตวาว สํวิทหิตพฺพํ โหติ ปจฺจมา เตสํ สมคฺคานํ สมมฺนุณฺวาย สนฺนิฏฺฐาตพฺพํ อสุโก คจฺจตฺต ปจฺจมา มนฺติตา เถรากิณฺฑู กิ นาม วกฺขณฺติ ยถาคํ สํวิทหิตานํ คมนนฺตฺรายกรณฺเณ อปฺปณฺณํ คายมานาติ.”^{๑๖}

สรุปว่า

ข้อปฏิบัติที่พระโสภิตะควรทำ คือ การจัดภิกษุไปด้วย พระโสภิตะควรปรึกษาและได้รับความเห็นชอบจากพระเถระเสียก่อน จึงสมควรจะจัดภิกษุไปภายหลัง

ข้อปฏิบัติที่พระโสภิตะทำไม่ถูกต้อง คือ พระโสภิตะจัดการเองก่อนว่าจะให้ใครไปบ้าง แล้วจึงให้พระเถระเห็นชอบภายหลัง พระเถระจะห้ามไม่ได้ เพราะจะเป็นการทำร้ายภิกษุที่จัดไว้แล้ว

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

* พระโสภิตะ เป็นพระเถระในคณะสงฆ์ธรรมยุตรุ่นแรกๆ ต่อมาเป็นพระราชาคณะมีพระราชทินนาม ที่ พระศรีวิสุทธิวงศ์ ภายหลังลาสิกขาไปเป็นพระยาตรีสุนทรโวหาร (พิศ สาลักษณ์) คูใน ประชุมฯ ๒/๓๔๘.

^{๑๖} ประชุมฯ ๒/๒๐.

ข้อ ๒ ว่า

“สัทธิหนฺเตน คเหตุพฺพาคเหตุพฺเพ ฉฺชฺวา สัทธิตพฺพํ ตฺตถ ปณฺทิตฺโต พฺยตฺโต คเหตุพฺโพ น พาลโต พาลโต วา สกนฺเตวาสี โภจิ คเหตุพฺโพ น ปฺรณฺเตวาสี โส ปน ปณฺทิตฺตํ พฺยตฺตํ คมนารหํ อามิสฺสุข- เหตุภาเว อวิตฺสาศิกมตฺตํ พุทฺธิมณฺฑลํ อคฺคเหตุพฺพํ มณฺญิ ปฺรณฺเตวาสี นาทิปณฺทิตฺตํ วิชฺฐรณฺจ ปฺรณฺเตวาสี เมว จ สพฺพโสปี มฺลํ อพฺยตฺตํ คุณสิริ เตสเมว อายาจนาการณา อคฺคเหตุสิ”^{๑๖}

สรุปว่า

ข้อที่พระโศภิตะควรทำ คือ ถ้าจะจัดภิกษุไปควรรู้เสียก่อน ควรเอาภิกษุที่ฉลาดไป ไม่ควรเอา ภิกษุโง่ แต่ถ้าเป็นภิกษุโง่ เป็นลูกศิษย์ก็ควรพาไปได้หนึ่งรูป

ข้อที่พระโศภิตะทำไม่ถูกต้อง คือ การพาเอาพระวิฐระและพระคุณสิริ ซึ่งเป็นภิกษุโง่และไม่ใช้ ลูกศิษย์ไป แต่พระพุทธิมัตถะเป็นผู้ฉลาดไม่เอาไป เพราะมีเรื่องไม่พอใจกัน

ข้อ ๓ ว่า

พุทฺธิมณฺฑลํ ชิกฺขุฉฺฉนฺเตนาปี โสภิตฺเตน สยเมว วชิรญาณตฺเถโร รหฺสฺเสน วตฺตพฺโพ ตสฺส วจนครหํ ปรีหฺรตปิ อายสฺมา ปุสฺโส วตฺตพฺโพ วชิรญาณตฺเถโร สลฺยญาเปตฺตุน จ อญฺเญน อเถเรน มนฺเตตพฺพมิตํ โส ปนฺเวมกตฺวา วชิรญาณตฺเถรสฺส วลฺลภุปฺปฐฺฐากน วิชฺฐเรน พุทฺธิมณฺฑลสฺส อคฺคเหตุตฺถํ รหฺสฺเสน เถโร วทาเปตี วชิรญาณตฺเถโร โรโห ปิยวจนการิตฺต- ปาปเนนสฺส ครหํ อุปฺปาเทสิ วิชฺฐรสฺส คเหตุวาคมนเนน อุกฺโกจทานํ อกาลิ อตฺตโน ฉนฺนํ มายาวิตาย ปฏฺิจฺฉาทยมาโน”^{๑๗}

สรุปว่า

ข้อที่พระโศภิตะควรทำ คือ พระโศภิตะเกลียดพระพุทธิมัตถะ ก็ควรกราบทูลให้เจ้าฟ้าพระ วชิรญาณให้ทราบด้วยตนเอง หรือควรบอกให้พระปุสสะ เพื่อจะได้ช่วยกราบทูลให้ทรงทราบ

ข้อที่พระโศภิตะทำไม่ถูกต้อง คือ ให้พระวิฐระซึ่งเป็นอุปัฏฐากคนสนิทของเจ้าฟ้าพระวชิรญาณ มากราบทูลให้ ว่าไม่เอาพระพุทธิมัตถะไป

ผู้วิจัยได้นำเนื้อหาของจดหมายเหตุมาเป็นตัวอย่าง ให้เห็นว่าทั้ง ๓ ข้อนั้นมีทั้งที่ควรทำและไม่ ควรทำ และนอกจากนี้ทรงแนะนำข้อที่ควรปฏิบัติอื่นๆ เช่น

^{๑๖} ประชุมฯ ๒/๒๒.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

“รณโฎ มติยา คจจนเตหิ นาม คมนปริหาร ทินเน เตเนว คมนปริหารนทีเนน วา ปณิเตน วา คนุตพุทฺ ฆถา เยน นิมนติตสุเสว เทยฺยธมฺมปริโกโค...”^{๑๕}

ธรรมเนียมว่าบุคคลทั้งหลายผู้ไป(ไปหน) โดยพระราชดำริ ครั้นเมื่อเครื่องเสบียงในการเดินทาง ได้พระราชทานแล้ว ก็ควรไปด้วยเครื่องเสบียงนั้นจะเลวหรือประณีตก็ตามเหมือนภิกษุบริโภคไทยธรรม ของทายกผู้ที่มีมนต์เท่านั้น...

เนื้อหาพระราชนิพนธ์ ส่วนใหญ่มิได้กล่าวถึงจุดประสงค์การส่งพระไปลังกาครั้งนี้เลย แต่กล่าว ถึงการกระทำของพระโสภิตะที่ประพฤติไม่เหมาะสมในการเดินทางไปลังกามี ๒๑ ประการ ซึ่งในแต่ละ ข้อนอกจาก ทรงชี้ให้การกระทำที่ไม่เหมาะสมแล้ว ทรงชี้แจงวิธีปฏิบัติที่สมควรในแต่ละข้ออีกด้วย

๓.๒.๒ สรุปและวิเคราะห์ข้อมูล

งานพระราชนิพนธ์เรื่องนี้อาจกล่าวได้ว่า เกิดขึ้นเพราะพระโสภิตะปฏิบัติผิด แต่ไม่มีการตัดสิน ว่าถูกหรือผิด เป็นเพียงแต่ให้ใช้วิจารณ์ตามข้อวินิจฉัยทั้ง ๒๑ ข้อ การวินิจฉัยนี้บอกให้ทราบถึงพระ ท้ายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงมีต่อพระโสภิตะแม้เป็นพระที่คู่เคียงกับพระองค์อีกองค์หนึ่ง รองศาสตราจารย์ ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง^{๑๖} ได้แสดงความคิดเห็นในกรณีนี้ว่า

ผลงานนี้สะท้อนให้เห็นพระราชอัธยาศัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ทรงเป็นคนตรงแสวงหาข้อเท็จจริงความถูกต้องและเปิดเผย...พระองค์ทรงมีลักษณะ ของนักประชาธิปไตย คือทรงทำหน้าที่เสนอเรื่องให้ข้อมูลตามหลักฐาน และข้อคิด เห็นที่เป็นแบบแผนอย่างมีเหตุผล แล้วให้ผู้อ่านร่วมวินิจฉัยความถูกต้อง

สิ่งที่แสดงให้เห็นว่ารัชกาลที่ ๔ ทรงมีลักษณะเป็นนักประชาธิปไตย คือทรงให้ออกาสในการ วินิจฉัยเกี่ยวกับการปฏิบัติของพระโสภิตะกับการวินิจฉัยของพระองค์ ปรากฏในตอนต้นและตอนสุดท้าย ของจดหมายเหตุนี้ว่า

“ลงฺกาทีปคามินี ยุตตายุตฺตปฏิปตฺตติงฺกนี มยา วชิรญาเนน อญฺจिता ปณฺจिता วิจารนตุ ยุตตายุตฺตวิฆานนตุถาย มนสิกรโรนตุ.”^{๑๗}

จดหมายเหตุการปฏิบัติชอบและไม่ชอบ แห่งภิกษุทั้งหลายผู้ไปเกาะลังกา ข้าพเจ้าพระวชิร ญาณจดหมายเหตุไว้ ขอผู้มีปัญญาทั้งหลายจงวิจารณ์ทำในใจเพื่อได้ทราบการอันควรและไม่ควร.

“...ยถานุรูปุ เหตุ การณญจ ลิชามิ ปณฺจिता สมเวกฺขนตุ โทโส น โทโส วา ตสฺส

^{๑๕} ประชุมฯ ๒/๓๐.

^{๑๖} สุภาพรรณ ณ บางช้าง, วิวัฒนาการงานเขียนภาษาไทยในประเทศไทย :จารึก ตำนาน พงศาวดาร ชาติสัน ปรกาศ หน้า ๕๖๐.

^{๑๗} ประชุมฯ ๒/๑๘.

เอวญเอวญจ กรโธโต...^{๒๒}

ข้าพเจ้าบันทึก เหตุและผลไว้ บันทึกทั้งหลายจงพิจารณาดูเถิด ผิดหรือไม่ผิด เมื่อพระโสภิตะ ทำเช่นนั้น

ดังนั้น การวินิจฉัยนี้เป็นกรณีตัวอย่างในการวินิจฉัยเรื่องต่างๆ ที่ต้องใช้เหตุและผลในการตัดสินแม้เรื่องนั้นจะเป็นเล็กน้อยที่สามารถสังการได้เลยเช่นกรณีของพระโสภิตะ ซึ่งเป็นศิษย์หลวงผู้ใกล้ชิดรูปหนึ่ง สิ่งที่สำคัญในเหตุการณ์นี้ คือการนำภาษาบาลีใช้บันทึกเหตุการณ์ไว้ทั้งหมด เป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ของพระศาสนาอีกชิ้นหนึ่ง

๓.๓ พระราชนิพนธ์ประเภท ตำนานและพงศาวดาร

ตำนานและพงศาวดาร ปรากฏในพระราชนิพนธ์มี ๓ เรื่อง คือ ตำนานพระแก้วมรกต ตำนานพระสยาม และพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ระหว่างตำนานและพงศาวดารมีข้อแตกต่างกันดังนี้

๑. ตำนาน หมายถึง เรื่องแสดงกิจการอันมีมาแล้วแต่ปางหลัง, เรื่องราวมนานที่เล่าๆ มาเช่น ตำนานพุทธเจดีย์สยาม, เรียกพระปริตรบทหนึ่งๆ ว่า ตำนาน ในคำว่า เจ็ดตำนาน สิบสองตำนาน^{๒๓} ตำนานนั้นจัดในประเภทนิทาน คือสร้างผลงานไปตามอุดมคติอันประกอบด้วยหลักคำสอนที่สอดแทรกด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ เพื่อปลุกศรัทธาให้มั่นคงยิ่งขึ้นผลงานในอดีตเช่นชินกาลมาลีปกรณ์^{๒๔}

๒. พงศาวดาร หมายถึง เรื่องราวของเหตุการณ์เกี่ยวกับประเทศชาติหรือพระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขของประเทศชาตินั้นๆ^{๒๕} ต่อมาพงศาวดารหมายถึงลำดับวงศ์กษัตริย์ เช่นลำดับวงศ์กษัตริย์อยุธยา ปรากฏใน สังคีตยวงส์ ปริงเฉทที่ ๗^{๒๖}

งานพระราชนิพนธ์ทั้ง ๒ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทรงเสนอข้อเท็จจริงมีหลักฐานอ้างอิงสามารถพิสูจน์ในอดีต ปัจจุบัน อนาคต ทั้งนี้เพื่อความเข้าใจถูกต้องเป็นไปในเชิงวิชาการในปัจจุบันผู้วิจัยได้แยกศึกษาไว้ดังนี้

^{๒๒} ประชุมฯ ๒/๔๖.

^{๒๓} พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕ (กรุงเทพฯ : บริษัทอักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๓๔๗.

^{๒๔} สุภาพรรณ ณ บางช้าง, วิวัฒนาการงานเขียนภาษาไทย :จารึก ตำนาน พงศาวดาร สำนวน ประกาศ หน้า ๖๒๗-๖๒๘.

^{๒๕} พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕ หน้า ๕๗๓.

^{๒๖} อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

๓.๓.๑ พระราชนิพนธ์ เรื่องตำนานพระแก้วมรกต

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ตำนานพระแก้วมรกตเมื่อ พ.ศ.๒๔๕๓ ทรงครองราชย์ได้ ๔ ปี* พระราชนิพนธ์ชุดนี้พระหอสุมดฯ พบแต่ภาษามครที่ป็นร้อยกรอง และภาษาไทย ส่วนภาษาบาลีที่เป็นร้อยแก้วกับภาษาอังกฤษไม่พบ ภาษาบาลีให้พันพูนนุราช (สิน เปรียญ) แปลเป็นภาษาไทย มีการพิมพ์เผยแพร่มาแล้ว ๔ ครั้ง

ครั้งที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ ไม่ปรากฏพิมพ์ในโอกาสใด

ครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ ไม่ปรากฏพิมพ์ในโอกาสใด

ครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐ ไม่ปรากฏพิมพ์ในโอกาสใด

ครั้งที่ ๔ มหาวิทยาลัยได้ให้นวอากาศเอกเมฆ อ่ำไพจิตร ชำระและแปลใหม่ คณะธรรมยุต จัดพิมพ์ทั้งภาษาไทยและภาษาบาลี รวมในหนังสือประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒ ในงานเสด็จพระราชกุศลพระเมรุศพ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (จวน อุฏฐายี) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕^{๒๖}

๓.๓.๑.๑ เนื้อหาและการประพันธ์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงพระราชนิพนธ์ตำนานพระแก้วมรกตนี้เป็นร้อยกรอง ด้วย ปี่ชญาวัตร** สาเหตุทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้เพราะเรื่องพระแก้วมรกตมีกล่าวไว้หลายแห่งและผิดเพี้ยนกัน มีพระบรมราชาธิบายตอนหนึ่งในคาถาด้านานพระแก้วภาษาไทยว่าก็แลพระแก้วมรกตเป็นแท่งที่บองค่าใหญ่...นิทานที่เมืองเขมรบ้าง ไทยบ้าง ลาวพุงดำบ้าง ลาวพุงขาวบ้าง แต่งไว้ก็มีอยู่มาก แต่ต่างคนต่างว่าตามได้ยิบและคาดคะเนผิดๆ กันมากนัก จะเอาเป็นประมาณลงไม่ได้ เราจะขอกกล่าวเรื่องราวพระแก้วมรกตนั้นตั้งต้นแต่ครั้งที่ได้ความแน่ ซึ่งผู้ฟังคัดค้านมิได้ ให้ท่านฟัง^{๒๘}

*

พุทธศต ปรีนิพพาน-

กาลโต ปริมาณิต

สตตุตตรนวุติยา

วสุเสหิ อติเกน ตู

ติสเตเนวุตเตรน

ทวิสทสุเสน มานิต

พุทธศต สาสนายุมหิ

ตสส รหุสสุส ราชิน

จตุตถสัจจรมหิ

อิหิ ลิขาปีติ อหุติ.

เรื่องพระแก้วมรกตนี้ โปรดให้เขียนขึ้น เมื่อพุทธศานายุกาลได้ ๒๔๕๓ เป็นปีที่ ๔ แห่งรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล (ประชุมฯ ๒/๗๒)

^{๒๖} อ้างในเรื่องเดียวกัน, อธิบายใน พระบรมราชาธิบายภาษาไทย, ประชุมฯ ๒/๕๑.

** ดูเพิ่มเติมที่ภาคผนวก, หน้า ๑๑๗.

^{๒๘} ประชุมฯ ๒/๕๒.

เมื่อมีพระราชดำริที่จะทรงพระราชนิพนธ์พระแก้วมรกตไว้เพื่อให้ชัดเจนป้องกันความสับสนและความสงสัย ที่สำคัญสามารถพิสูจน์ได้ในเชิงวิชาการ เบื้องต้นพระองค์ทรงเริ่มด้วยการชักนำประชาชนด้วยอิงเอาความเคารพและความศรัทธาต่อสถานบันพระศาสนาและพระมหากษัตริย์ว่า

สุณนุ สุธาวุ พุทธ-

สาสน พุทธมามกา

ปสนุนา สยามราชสุ

ภคตติกา จ สุมตติ โน.^{๒๙}

ขอสาธุชนทั้งหลาย ผู้เป็นพุทธมามกาเลื่อมใสในพระพุทธรูปศาสนาและมีไมตรี
ในพระเจ้าแผ่นดินสยามทั้งหลาย จงฟัง.

พระองค์ทรงปรารภเรื่องพระแก้วมรกตนี้ว่า

อัย โข มรกตชาติ-

มณิกษณทมทยา สุภา

สุวิสุทธา มนรัตน-

ปฎิมา มหริ วิชา

โพรานเทหิ มนุสเสหิ

ปสนุนเนหเว สาสน

อิตถุนนามหิตถุนนาม

กาล เทเส กตา อัย

อิจเจวิทานิ อเมหิ

อวิทิตเทหิ ตตตโต

ตมุตติสส ภควนุต

สมมาสมพุทรมุตตม

พุทตส ปรีนิพพาน-

กาลโต สมภาคโส

ทวินัน วสุตสสุสาน

สมปญณกาลโต ปุเร

อนเนกหิปี วสุเสหิ

ปวตเตหิ ปุราตนา

กทาจิ กตถจิ เทเส

กุโตจิ มณิมายิ

กถญจิ มหคฺชมสาร

มหนุต อมฺหย วรร

สงฺขตา สมพุทรมิมพ-

ภาเวน อสฺส ปุชิตา.^{๓๐}

พระปฏิมาแก้วแท่งที่ทองคำใหญ่ประเสริฐนี้แล สร้างด้วยก้อนแก้วชาติมรกตงามหมดจดดี คนเก่าผู้เลื่อมใสในพระศาสนา ซึ่งเราในบัดนี้ไม่รู้จักโดยแน่นอนว่า "พระแก้วมรกตองค์นี้ คนชื่อนี้สร้าง ในกาลในสถานที่ชื่อนี้" (ท่าน)จะฟังได้แก้วประเสริฐ ก้อนใหญ่หน้าอัสจรรยมีค่ามากแต่ที่แห่งหนึ่งโดยอาการอย่างหนึ่ง แล้วสร้างขึ้นอุทิศพระผู้มีพระภาคสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้อุดมพระองค์นั้น ในกาลครั้งหนึ่ง ณ ที่แห่งหนึ่งไว้บูชา โดยนับถือเป็นพระพุทธรูป มาแต่ก่อนพุทธศักราชครบ ๒,๐๐๐ ปี.

^{๒๙} ประชุมฯ ๒/๕๘.

^{๓๐} เรียงเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

พระองค์ทรงย้าถึงต่างคนต่างมีความเชื่อกันว่า

นแหวน ปน โน ลพฐา	ตตตโต วตฤทธิปนา
กถา ตสฺสา ปฎิมา	สพฺรุษยา กงฺขณทิกา
กมุโฆชาป สยามาปี	ลาวาปี โยนกาปีจ
ตสฺสา พหุณี วตฺถุณี	กถยิตฺวา อนนฺทราฯ ^{๓๑}

ก็แล กถาแสดงเรื่องพระปฏิมานั้น ที่ควรเชื่อได้สิ้นสงสัยโดยแท้เราหาได้ไม่
เขมรบ้าง ไทยบ้างลาวบ้างโยนกบ้าง แต่งเรื่องพระแก้วนั้นไว้มาก หลายฉบับด้วยกัน
ว่าแต่อดีตกามี ว่าขึ้นใหม่ในปัจจุบันนี้ก็มิ ด้วยเรื่องต่างๆ กัน...

การแต่งเรื่องพระแก้วมรกตตามความเชื่อของแต่ละชาติ ซึ่งเป็นความเข้าใจว่า เรื่องที่มีอยู่นั้นถูก
ดัดแปลงที่สุด จึงเป็นสาเหตุให้งานเรื่องเดียวกัน ซึ่งในแต่ละประเทศไม่ตรงกัน ดังนั้นทรงมีพระราชวินิจฉัยต่อว่า

อจฺจกฺถานี ตฺ เตลฺ	วจนานี ปทิสฺสร
อญฺญมณฺญวฺริฑฺธานี	อปฺปติฏฺฐานี ปายโต
มิสฺสกานฺยานุมาเนน	วทฺธิตานฺยตฺตรุดฺตรี
อนิฑฺฒานกฺขมาเนว	อวหนฺติ ทฺเวฬุกํ
ติฏฺฐนฺตฺ ตานี วตฺถุณี	อฺชฺฌนิยานธ วิญฺญา
เคนจาปฎิพาหยํ	ปฏฺฐายิทํ ปวตฺติโต
ตสฺสา พุทฺธปฏิมา	อิธ วตฺถุ สมฺมจฺเจตฺ. ^{๓๒}

ก็คำของคนเหล่านั้น เห็นว่าสับสนนัก ค้านกันเอาเป็นหลักไม่ได้ โดยมากเชื่อ
ด้วยความคาดคะเน ต่อเติมให้ยิ่งๆ ขึ้นไม่ทนต่อความเพ่งเลย มีแต่ก่อความเคลือบแคลง
สงสัย เรื่องทั้งหลายนั้นยกไว้เถิด เป็นเรื่องที่ท่านผู้รู้ในกรุงเทพฯ นี้ควรจะต้องตั้งเสีย เรื่อง
ต่อไปนี้เป็นเรื่องของพระพุทธรูปปฏิมาองค์นั้น ซึ่งใครๆ คัดค้านไม่ได้ ข้าพเจ้าจะรวบรวม
มากล่าวไว้ในที่นี้ ตั้งแต่ตอนที่นับเป็นประวัติได้.

ดังนั้นจุดดำเนินเรื่องตำนานพระแก้วมรกตฉบับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เมือง
เชียงรายทั้งภาษาไทย และภาษาบาลี ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์ว่า

อญฺญหิ ปฎิมา เสฏฺฐา	มณิกุณฺฑเทน มาปีตา
โยนกรฎฺฐมฺหิ จตฺย	โปราณราชธานี
อิธ ปากฺกนาเมน	ชียงครายนามิย
โปราณกมหาภูเป	เอกสมฺมึ จิรสฺสจฺเจต

^{๓๑} ประชุมฯ ๒/๕๘.

^{๓๒} ประชุมฯ ๒/๖๐.

สมพุทธสส มุนินทสส	ปรีนิพพานกาลโต
ทวินนุ วสสทสสถาน	มิตานัน อนุปพุทธโส
เอกวีสวสสมคเต	กาลเ ปวตคตมานเก ^{๓๓}

เมื่อปวัตตมานกาลประมาณ ๒๑ ปี ก่อนพุทธศักราช ๒๐๐๐ พระปฐมามองคนี้สร้างด้วยก้อนแก้วอันประเสริฐ ประดิษฐานที่พระสถูปใหญ่เก่าแก่องค์หนึ่งซึ่งตั้งมานาน ณ เมืองเชียงราย ตามชื่อที่ปรากฏในกรุงเทพฯ นี้ อันเป็นราชธานีเก่าอยู่ในแคว้นโยนก.

ผู้วิจัยศึกษารายละเอียดประวัติพระแก้วมรกตที่ประดิษฐานอยู่ในเมืองต่าง ๆ ตามลำดับ พ.ศ.ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ไว้เป็นภาษาบาลี มี ดังนี้

๑. พ.ศ. ๑๘๗๕ พระแก้วมรกต ประดิษฐานที่เมืองเชียงราย จากนั้นในปีเดียวกันได้อัญเชิญมาประดิษฐานอยู่เมืองลำปาง นานถึง ๗๒ ปี

ตสุมิณเฒว สัจจเร	โยนกรภูมฺหิ สณฺจต
ตทา มหาราชธานี-	ภูตํ ลมฺปจฺคนามก
มหานครมานีตา	มหิตา สกุกตา อหุ
ตคฺคท ทวตฺตีสวสฺตานี	จิรํ กาลมฺปติภูจฺจิตา. ^{๓๔}

ในปีนั้นเอง พระแก้วมรกต ถูกอัญเชิญมาประดิษฐานยังมหานครชื่อลำปาง เป็นราชธานีใหญ่ อยู่ในแคว้นโยนกในครั้งนั้น แล้วทำการฉลองสักการะบูชาอย่างใหญ่โต ประดิษฐานอยู่ที่นครลำปางนั้นเป็นเวลา ๗๒ ปี.

๒. พ.ศ. ๒๐๑๑ พระแก้วมรกต ประดิษฐานที่เมืองเชียงใหม่ นาม ๘๔ ปี

ตโต ลมฺปจฺคปฺรมหา	สมพุทธชาจฺจยกาลโต
ทวินนุ วสสทสสถาน	อดิกุกนฺตานโมปริ
เอกาทสเม วสฺสมฺหิ	ตคฺคเฏว โยนกรภูจฺเก
นวีสี มหานคร	โยนกินฺทาทิธาสน
ราชธานีภูตํ อภิ-	นวมปิตมาหตา
ตคฺคท โข จตุราสีติ	วสฺตานี จาปีตา อหุ. ^{๓๕}

ครั้นพุทธศักราช ๒๐๑๑ พระแก้วมรกต ถูกอัญเชิญจากเมืองลำปาง ไปสู่มหานคร

^{๓๓} ประชุมฯ ๒/๖๒.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

นพีสี่(เชียงใหม่)ในแคว้นโยนกนั้นเองเป็นเมืองสร้างใหม่ให้เป็นราชธานีซึ่งเป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินโยนกประดิษฐานอยู่ที่นั่น ๘๔ ปี.

๓. พ.ศ. ๒๐๕๕ พระแก้วมรกต ประดิษฐานอยู่ที่แคว้นลาว (เมืองเซ้าและเวียงจันทร์) นานถึง ๒๑๕ ปี

ตโต จาปี นวีสิมहा	สมพุทธานุชยกาลโต
ทวินนุ วสุตสทสุธานี	อดิกกนุดานโมปริ
วสุเส ปณจนวุตมหิ	วตุตมานน อนุกุกมา
โยนกานัน พลล มนที-	ภูเต ปราภิมทพเพน
ลาวรภูเจ ตู พลลสุมี	วทพพมานน มหพพเพล
ลาวเกหิ อีสสุริย์	โยนกรภูเจ ปวตุตติย
...ฯลฯ...	...ฯลฯ...
ตลุมมี โข จนทนปุเร	จิวิ ปณณรรตตุตตรี
ทวิสุต ปน วสุธานี	เอกตุเถว ปติภูจตา. ^{๓๖}

ครั้นพุทธศักราช ๒๐๕๕ เมื่อกำลังทางแคว้นโยนกอ่อนกำลังลงจนข้าศึกเข้ายึดได้ส่วนกำลังทางแคว้นลาวขยายตัวเข้มแข็งขึ้น พวกลาวจึงเป็นใหญ่ในแคว้นโยนก... ประดิษฐานที่เมืองเวียงจันทร์แห่งเดียวนั้นนาน ๒๑๕ ปี.

๔. พ.ศ. ๒๓๒๑ พระแก้วมรกต ประดิษฐานที่แคว้นสยาม(กรุงธนบุรี) นาน ๓ ปี

พุทธานิพุพานโต เอก-	วีสาริติสตุตตรี
ทุเว วสุตสทสุธานี	กเมวเนว อดิกกมู
...ฯลฯ...	...ฯลฯ...
ตโตวิมิ สยามรภูรัฐ	ชยพพเพน อานिय
อิธ อูยยานเทศมหิ	รมเม พางุโกกนามเก
ตทา ไปราณนศรี-	ภูตฺ ชนปุริวหย์
ปุริ ปเวสยิตวาน	สัวจจรานิ ตีณปิฯ ^{๓๗}

พุทธศักราช ๒๓๒๑ ... (พระแก้วมรกต) ถูกอัญเชิญมาสู่กรุงธนบุรี อันเป็นเมืองหลวงเก่าในครั้งนั้น (ซึ่งตั้งอยู่) ในสวนอันรื่นรมย์ ชื่อบางกอกนี้ ตั้งไว้สักการบูชาอย่างดี ในกรุงธนบุรีนั้น ๓ ปี.

^{๓๖} ประชุมฯ ๒/๖๒-๖๔.

^{๓๗} ประชุมฯ ๒/๖๔-๖๖.

๕. พ.ศ. ๒๓๒๕ พระแก้วมรกต ประดิษฐานที่กรุงรัตนโกสินทร์เทมมหานคร เป็นต้นมา

ตศุสา ธนปริยาว	ภาค ปุรคฤมิเม เขต
นทีดีเร มาปยิตถ	ราชธานี สุภา อัย
รมมา รตนโกสินท-	เทวมมหานครวทยา
เตสั ดิณณนตุ วสุสานั	อจฺจเยน ปรีนิจฺฐิต
รมเม มหานคร จ	ตตถ ราชนิเวสเน
ปติญฺฐิตะ สิริรัตน-	เจตุยารามะ จ โสภณ
พุทธศุส ปรีนิจฺพาน-	กาลโต ติสตฺตฺตริ
ทวินัน วสุสทสุสานั	ปญฺจวิสมฺหิ หายเน
วิสาขปฺญณมัย ส	ปฏิมิ อาหตา ตโต
วิสมญฺฐิตนุพฺเพช	ฉนโสมณมเย สุภ
กฏาคารสมึ จปีตา	สมปติญฺฐาปีตา อหุ. ^{๓๔}

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) ทรงสร้างราชธานี ใหม่ชื่อว่า กรุงรัตนโกสินทร์ตั้งอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำ ทิศตะวันออกกรุงธนบุรี ครั้นเมื่อมมหานครและวัดพระศรีรัตนเจติยารามอันงดงามสำเร็จในปี๓ในปีพุทธศักราช ๒๓๒๕ วันเพ็ญ เดือนหก จึงได้อัญเชิญมาประดิษฐานที่พระบุษบกสูง ๒๐ สอกปิดทองทึบอย่างงดงาม.

๓.๓.๑.๒ สรุปและวิเคราะห์ข้อมูล

พระราชนิพนธ์เรื่องตำนานพระแก้วมรกต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าทรงพระราชนิพนธ์ด้วยปัญญาวัดรอย่างเดี่ยว เมื่อพระแก้วมรกตได้ประดิษฐานที่กรุงเทพฯ และได้มีพระราชพิธีเกี่ยวกับพระแก้วมรกตคือ การเปลี่ยนเครื่องทรงใน ๓ ถดู การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนำข้อมูลเรื่องพระแก้วมรกตมาพระราชนิพนธ์ในรูปแบบคาถาทำให้ผลงานนี้เป็นวรรณคดีบาลีที่มีคุณค่ายิ่งอีกชิ้นหนึ่งของคนไทย

มีข้อสังเกตว่าพระแก้วมรกตนี้เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง เมืองใดมีอำนาจทางการปกครอง ก็จะอัญเชิญไปประดิษฐานที่เมืองนั้น และทรงพระราชนิพนธ์ไว้ ๓ ภาษา คือ ภาษาบาลี ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ สาเหตุที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้หลายภาษาทรงมีพระราชประสงค์จะให้เป็นที่รู้จักทั่วไป ดังนี้

“...อนึ่งโปรดให้เขียนเรื่องพระแก้วมรกตแต่เมืองเชียงรายเป็นต้นมานี้ โดยภาษา
มคธจฺณณิยบทและคาถาและภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ในปีพุทธศักราช ๒๓๕๗(คริสต์

^{๓๔} ประชุมฯ ๒/๖๖.

ศักราช ๑๘๕๓) เป็นปีที่ ๔ แต่บรมราชาภิเษกโดยพระราชประสงค์จะให้คนในคนนอกพระราชอาณาเขตรู้เรื่องพระแก้วมรกตนั้นจงทั่วกัน”^{๓๕}

และนอกจากนั้นยังปรากฏในภาษาบาลีว่า

มาศรายปี ภาสาย	สุยามานมกฺขเรหิปี
เองคฺลิสหานปฺยกฺขเรหิ	อดฺถวิญญปฺนารหิ
เกนจฺยาปฺฏิพาหะยฺย	ตสฺสา วตฺถุ ลีขาปยิ. ^{๔๐}

...(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ)ทรงโปรดให้เขียน เรื่องพระแก้วมรกต ที่พอจับเนื้อความได้ ใครๆ คัดค้านไม่ได้ ด้วยภาษาบาลีบ้าง ภาษาไทยบ้าง ภาษาอังกฤษบ้าง.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ^{๔๑} ทรงสันนิษฐานว่า "ภาษามคธ ที่เป็นคาถาเห็นจะพระราชทานไปลังกา ส่วนภาษาอังกฤษนั้นทราบว่าจะพระราชทานเซอร์ยอน เบาริง ที่เป็นราชทูตเข้ามาทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี...

๓.๓.๒ พระราชนิพนธ์ เรื่องตำนานพระสยาม

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ตำนานประวัติพระสยามไว้เป็นร้อยกรอง ได้ถูกพบงานพระราชนิพนธ์นี้ ๒ ครั้งด้วยกัน คือ

ครั้งที่ ๑ หอพระสมุดฯ ได้ค้นฉบับเป็นอักษรขอมจารไว้บนใบลาน จำนวน ๓ ลาน ต้นๆ ได้คัดและแปลเป็นภาษาไทย พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ ไม่ปรากฏพิมพ์ในโอกาสใด^{๔๒}

ครั้งที่ ๒ พระราชนิพนธ์นี้ พบจารึกนี้อยู่ที่หลังซุ้มองค์พระสยามในอุโบสถวัดปทุมวัน ด้วยอักษรขอม น.อ.เมฆ อำไพจริต ได้คัดลอกและแปลไว้ และคณะธรรมยุตพิมพ์รวมในหนังสือประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒ เนื่องในโดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (จวน อุฏฺฐายี) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕^{๔๓}

^{๓๕} ประชุมฯ ๒/๕๗.

^{๔๐} ประชุมฯ ๒/๗๒.

^{๔๑} ประชุมฯ ๒/๕๐.

^{๔๒} ประชุมฯ ๒/๗๘.

^{๔๓} เรียงเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

๓.๓.๒.๑ เนื้อหาและการประพันธ์

พระราชนิพนธ์นี้ทรงพระราชนิพนธ์ด้วย ปิฐยาวัตร มีลักษณะคล้ายกับตำนานพระแก้วมรกต คือทรงเล่าเรื่องประวัติพระสายนี่ในข้อเท็จจริง ข้อมูลตรงไหนที่พระองค์ไม่ทราบข้อเท็จก็ทรงตรัสว่า ไม่รู้ปรากฏในพระราชนิพนธ์ว่า

พุทธศุสายั กควโต	ปฎิมา รูปิตา อิธ
จิรั สุมิสุติเตเนว	วภูฏโกลเหน มาปีตา
...๑๓๑...	...๑๓๑...
เกน กคฤท กทา จาคิ	กถญจาวิติตาว โน
เกวลั ลาวการานั	หตุถกมุนติ มณญิตา. ^{๔๔}

พระพุทธรูปิฎมา ที่ข้าพเจ้าได้ประดิษฐานไว้ที่นี่ เขาสร้างนานมาแล้ว...เราทั้งหลายไม่รู้ว่ามีใครสร้าง สร้างที่ไหน สร้างเมื่อไร แต่รู้ว่าเป็นฝีมือของช่างชาวลาว เท่านั้น.

ส่วนข้อมูลตรงไหนที่ชัดเจนไว้อย่างละเอียด เป็นข้อมูลที่ดีสำหรับการศึกษาค้นคว้าในภายหลังแก่ผู้สนใจ เช่นประวัติความเป็นมาของพระสายนี่ ดังนี้

อิธาคมนโต ปุพเพ	ถาวรภูเจ ปติภูฐิตา
มหาชยปรุเขตเต	เอกสุมี ฐรูปพุพเต
คูหายั จิรนิกุชิตตา	ตตถิสฺสเรหิ เกหิจิ
นานาชนสาธาธนา	มหาชนเนน ปุชิตา
สายนาติ วุตตนามา	การณนาปี เกนจิ
ตตตโต อวิวิตเน	วิญญาเตน สียา ปุเร. ^{๔๕}

ก่อนที่อัญเชิญพระสายนี่มาที่นี่พระพุทธรูปิฎมาองค์นี้ประดิษฐานที่เมืองลาวอิสรชนพวกหนึ่งประดิษฐานไว้ที่ถ้ำ ที่ใกล้ภูเขาแห่งหนึ่ง แขวงเมืองมหาชัย ทั่วไปแก่ประชาชนจึงมีคนเป็นจำนวนมากพากันบูชาท่านมีชื่อที่คนเรียกกันว่าพระสายนี่ ด้วยเหตุอะไรๆ เราไม่รู้แต่แต่ก่อนคงรู้.

พระองค์ทรงปรารภเรื่องว่า

สุกมตถุ สุนนุดานั	วาเจนุดานญจิมั กถั
อิมิสฺสา สายนวุหาย	ปฎิมาเย จิตายิชิ

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๔๕} ประชุมฯ ๒/๗๘.

ปวตฺติกถนํ วจฺจ

ยถาถาคํ ยถาสุตํ

คาถาพุนฺเรหิ อิมหิ

สงฺเขเปน ปวฺจฺจเต.^{๔๖}

ขอความดี จึงมีแก่ชนทั้งหลายผู้ฟังและผู้อ่านกถานี้เทอญ เรื่องว่าด้วยประวัติของ
พระปฐมามีพระนามว่า พระสาयน์ ซึ่งสถิตอยู่ ณ ที่นี้ นั้ข้าพเจ้าจะกล่าวโดยสังเขป ด้วย
คำอันผูกเป็นคาถาค่อไปนี้ ตามที่ได้ทราบได้ยินมา.

พระสาयน์นี้ เจ้าหน่อคำราชเสวกชาวลาวคนหนึ่งถูกลเกล้าฯ ถวาย ต่อมาท่านผู้นี้เป็นเจ้าพรหม-
เทวานุเคราะห์ห้วงศ์ เข้าเมืองอุบลราชธานี ที่ท่านนำมาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เพราะที่เมือง
ลาวไม่มีการรักษาไว้ดี ปรากฏในพระราชนิพนธ์ว่า

พุทฺธสฺส โข ภควโต

ปรินิพฺพุตกาลโต

สมานํ ทฺวิสุ สหสฺเสสุ

จตุเสว สเตสุ จ

อดิกกนฺเตสุ กาลน

ราชา สุยามานมิสฺสโร

ปรเมนทฺมหากฺกุ-

นาโม พุทฺธาทิมามโก

...ฯลฯ...

...ฯลฯ...

อานยิตฺวา ปฏิมนฺตํ

ปาเปตฺวา นครํ อิมํ

กเถตฺวา ปวตฺตึ สพฺพิ

สนฺนิยฺยาเทสิ ราชิน.^{๔๗}

พ.ศ. ๒๔๐๐ พระเจ้าแผ่นดินสยามพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระปรเมนทร
มหามกุฏฯ ผู้ทรงนับถือพระพุทฺธาภิรัตนตรัย...(เจ้าหน่อคำ)กราบทูลความเป็นไป
ทั้งปวงแล้วน้อมเกล้าฯ มอบถวายแต่พระเจ้าแผ่นดิน.

แม้ว่าการประพันธ์จัดอยู่ในประเภทเดียวกันกับตำนานพระแก้ว แต่ที่ต่างกันคือตำนานพระสาयน์
มีเนื้อหาที่กล่าวถึงพุทธปาฏิหาริย์อยู่บ้าง ปรากฏในความตอนหนึ่งว่า

มหาชยปรุทธิสุ

นิวาสิหิ พุทธิปี

ตถา วุตฺตกิตฺติสทฺทา

ยถายํ สุมหิทธิกา

ยทา ทฺพพฺพุทฺธิกา อสฺส

ตทายํ ปุชฺชิตา สเจ

อชฺโฆกาเส สฺพุทฺธเจ จฺวาน

วสฺสตุถํ ยางเน กต

ตสฺसानุภาวโตเยว

เทโว สมฺมา ปวสฺสติ

ตสฺสาทินิ สมฺปาเทติ

สมิทฺถํ เนติ เมทนี.^{๔๘}

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๔๗} ประชุมฯ ๒/๘๐-๘๒.

^{๔๘} ประชุมฯ ๒/๘๐.

มิกิตติศัพท์ ที่ชาวท้องถิ่นเมืองมหาชัยเป็นต้น จำนวนมากกล่าวกันว่า พระปฐมมา
องค์นี้มีฤทธิ์มากในคราวใดเกิดฝนแล้ง เมื่อนั้นพระปฐมนี้หากเขาบูชาท่านในที่สะอาด
กลางแจ้ง เมื่ออ่อนวอนขอฝน ฝนก็จะตกทันที เพราะอานุภาพของท่านยังพืชพรรณมี
ข้าวเป็นต้น ให้ได้ผลดี ทำให้ภาคพื้นอุดมสมบูรณ์.

๓.๓.๒.๒ สรุปและวิเคราะห์ข้อมูล

ปัจจุบันพระสาสน์ประดิษฐานที่พระอุโบสถวัดปฐมวณาราม เขตปฐมวัน กรุงเทพฯ พระราช
นิพนธ์ทั้ง ๒ คือ ตำนานพระแก้วมรกตและตำนานพระสาสน์จัดอยู่ในงานที่เหมือนกันที่เล่าเรื่องความเป็น
ของพระพุทธรูปตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน รองศาสตราจารย์ ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง จัดประเภทงานทั้ง ๒
นี้ เข้าอยู่ในประเภทตำนานรุ่นใหม่ เพราะว่าผลงานทั้ง ๒ เรื่องนี้ มุ่งให้เห็นข้อเท็จจริงอย่างมีเหตุผลสม
จริง แสดงให้เห็นพื้นฐานแนวคิดที่เป็นไปตามหลักเหตุผลหรือปัญหา มิได้เป็นไปตามความเชื่อความ
ศรัทธาอย่างตำนานรุ่นเก่า^{๔๕} นอกจากนี้คำว่า "ตำนาน" ก็ปรากฏในพระบรมราชาธิบายและคาถาด้านาน
พระแก้วมรกต ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าทรงพระราชนิพนธ์ว่า

“เรื่องพระแก้วมรกต พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลพระอรรคชายาเธอ ราชกุมารี
นับถือเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและท่านผู้มีไมตรีภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินสยาม จงฟังตำนานเรื่องพระ
แก้วมรกต”^{๔๖}

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่าเมื่อเรื่องพระแก้วมรกตจัดอยู่ในประเภทตำนาน เรื่องพระสาสน์ก็ควรจัดเข้า
ในประเภทตำนานด้วยเพราะเป็นงานที่มีการกล่าวถึงประวัติความเป็นมาขององค์พระ ที่คล้ายคลึงกัน

๓.๓.๓ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์

พระราชนิพนธ์นี้เดิมพระญาณวิจิตร(สิทธิ์ โลจนานนท์ เปรียญ)เคยแปลไว้เป็นภาษาไทยไว้แล้ว
ได้พิมพ์เผยแพร่แล้ว ๓ ครั้ง

ครั้งที่ ๑ ราชบัณฑิตยสภาจัดพิมพ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖

ครั้งที่ ๒ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าสุภาภรณ์ ไชยันต์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑

^{๔๕} สุภาพรรณ ณ บางช้าง, วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย : จารึก ตำนาน พงศาวดาร สาลัน
ประกาศ หน้า ๔๔๐-๔๔๒.

^{๔๖} ประชุมฯ ๒/๕๒.

ครั้งที่ ๓ มหาวิทยาลัย^{๕๐} ให้นำเอาอากาศเอกเมฆ อ่ำไพจิตร (ป.ธ.๕) ตรวจชำระ ภาษาวลีและแปลขึ้นใหม่ พิมพ์รวมในประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาวลีในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒ ในงาน เสด็จพระราชกุศลพระเมรุศพสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (จวน อุฏฺฐายี)เมื่อพ.ศ.๒๕๑๕

๓.๓.๓.๑ เนื้อหาและการประพันธ์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงพระราชนิพนธ์พระราชพงสาวดารนี้เป็นร้อยกรองทั้งเรื่อง เป็นปัฐยาวัตร มีอินทวิเชียร* และวสันตดิถี** ได้กล่าวถึงเหตุการณ์บ้านเมืองการเสด็จขึ้นครองราชย์ ของรัชกาลทั้ง ๔ พระองค์ เริ่มตั้งแต่รัชกาลที่ ๑-๔ ส่วนในตอนท้ายของพระราชนิพนธ์ปรากฏมีพระราช กรณียกิจที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีบำเพ็ญพระกุศลต่างอีกด้วย การประพันธ์นี้ทรงมีพระราชประสงค์ เพื่อการยอมรับของพระสงฆ์ดังปรากฏในตอนท้ายสุดของพระราชนิพนธ์ว่า

เถรานุเถรา ปน วาจยิตฺวา

ทูลฎฐกฏตาปี อิมํ สีโลกํ

อดถํ นิสฺมเมว วิจินฺตยฺนฺตา

ลตฺวานุโมทฺนฺตุ ปสฺนฺนจิตฺตา

...ฯลฯ...

...ฯลฯ...

ปาเปนฺตุ กุปฺสฺต นริศฺสรสฺส

เปมํ วิภาเวนฺตุ สมมตฺตจิตฺตา

วฑฺฒเนนฺตุ กตฺตี ธรณิศฺสรฺมฺหิ

สมฺมาภิวาเทนฺตุ อเปกฺเขนฺโต^{๕๒}

พระเถรานุเถระทั้งหลาย แม้อยู่ในที่ไกลครั้งได้อ่านโคลกนี้แล้วคิดใคร่ครวญ ทราบเนื้อความแล้วของงมีจิตเลื่อมใสอนุโมทนาเกิด จงมีจิตประกอบด้วยเมตตา...
ยังความจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินให้เกิดขึ้น เฟ่งถวายพระพร โดยชอบเกิด.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์พระราชพงสาวดารนี้ เป็นร้อยกรอง ทั้งเรื่อง รวมเนื้อหาตั้งแต่รัชกาลที่ ๑-๔ พร้อมด้วยเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระราชกรณียกิจ ขนบธรรมเนียมประเพณี ทั้งหมด ๔๕ เรื่อง ในเบื้องต้นได้กล่าวถึงความเป็นมาของพระนครว่า

ปุพฺเพ รตนโกสินฺท-

มหินฺทาโยชฺฌมฺมียา อโย

ราชธานี สฺสฺมปฺลณฺนา

วิสาลา ปุฏฺเฏทฺนึ

อาวุตฺถา ตึหิ ราชฺหิ

อิทฺธา ฝึตา สฺสฺนฺนฐิตา.^{๕๓}

^{๕๐} ประชุมฯ ๒/๘๕.

* ดูเพิ่มเติมที่ภาคผนวก, หน้า ๑๑๘.

** ดูเพิ่มเติมที่ภาคผนวก, หน้า ๑๑๕.

^{๕๒} ประชุมฯ ๒/๑๗๒.

^{๕๓} ประชุมฯ ๒/๕๐.

ราชธานีชื่อกรุงรัตนโกสินทร์มหินทราโยชยานี้ เป็นเมืองสมบูรณดี กว้างขวางเป็นเมืองท่าค้าขาย มีพระราชา ๓ พระองค์ครอบครองมา เจริญมั่งคั่งอยู่มั่นคงแต่เดิมมา.

เนื้อหาบอกให้ทราบถึงเหตุการณ์สำคัญๆ ที่ปรากฏในพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ผู้วิจัยได้ศึกษาตามลำดับ ดังนี้

๑. การสร้างเมืองหลวงใหม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงพระราชวินิจฉัยถึงสาเหตุที่สร้างเมืองหลวงใหม่ว่าเมื่อกรุงศรีอยุธยาแตกเพราะถูกพม่าทำลาย พระเจ้าจักรีบรมนาถทรงรวบรวมประชาชนมาสร้างเมืองใหม่ที่สวนบางกอก เป็นที่รื่นรมย์อุดมสมบูรณ์ ไม่ไกลจากทะเลนักการค้าขายกับชาวต่างประเทศก็สะดวก ปรากฏในพระราชนิพนธ์ว่า

สา หิ สพุพปฐม	วราณาจกุกชารินา
จกุกกรีปรมนาถ-	นามน สุขิตารินา
เทหวทวาราวตรีสิริ-	อยุธยาภิธานิยา
มรมวมเส วินภูราย	โปราณราชธานี
...ฯลฯ...	...ฯลฯ...
นานาเทศวาณิชชาน	สุขุทรยศโมสเร
มาปีตา สุวิฤตดาว	สพพาการากิลงกตา. ^{๕๔}

ก็ราชธานีนี้นั่นเมื่อราชธานีเก่าชื่อกรุงเทพทวาราวดีศรีอยุธยาพินาศไปเพราะอำนาจพม่าแล้วพระราชของค์สรรพปฐม(ในพระบรมราชวงศ์จักรี)ผู้ทรงพระราชอาณาจักรพระนามว่า พระเจ้าจักรีบรมนาถผู้ปราบศึก...เป็นที่ศูนย์รวมการค้าหากำไรสะดวกของพ่อค้าต่างประเทศ เป็นราชธานีมีระบบผังดีตกแต่งสวยงาม พร้อมสรรพ.

๒. การตั้งชื่อเมืองหลวง เมืองหลวงที่สร้างขึ้นใหม่ชื่อว่า “กรุงรัตนโกสินทร์มหินทราโยชยา” สาเหตุที่ต้องตั้งชื่อนี้ เพราะเกี่ยวเนื่องด้วยความสำคัญอยู่ ๒ ประการ คือ

ก. ตั้งตามชื่อพระแก้วมรกตกับชื่อเมืองกรุงเก่าผสมกัน* ดังนี้

คโต ตตถเววาภิเสก	ปตฺเตนุตฺตมเตชสา
ปุพฺพเวว คหิตจนท-	ปุรโต อากต์ อิช
สุวิสุทฺธ มรกต-	มณิกุณฺฑมยํ สุภ
สมพุทฺธรัตนพิมพิ	อุทิสฺสารามาเจติย

^{๕๔} ประชุมฯ ๒/๕๐.

* ...สิริรัตนปฏิมานามฤจ โปราณครนามฤจ อุปาทย ตสุสา ราชธานียา รตนโกสินทรมหินทายุชฌิยามหา ติลกกวรวรตนราชธานีติ นามิ การเส. (ประชุมฯ ๒/๕๕๔)

อพกนุเตร การยิตฺวา   คโต นิमितฺตมาทฺย
 ปุราณปุราณเมน   สหาปี กตนามิกา.^{๕๕}

เมื่อพระเจ้าจักรกับริมมาถปราบดาภิเษก มีพระราชอำนาจสูงสุดในราชธานีนั้น แล้วจึงโปรดให้สร้างพระอารามเจดีย์ภายในพระราชฐานอุทิศถวายพระสัมพุทธรัตนพิมพ์ ที่สร้างด้วยแก้วมรกตงามหมดจดดี ซึ่งพระองค์ทรงอัญเชิญมาแต่เมืองเวียงจันทร์ที่ยึดไว้ในกาลก่อนแล้วจึงทรงถือเอานิมิตจากพระพุทธรัตนพิมพ์นั้นมาขนานนามราชธานีเพิ่มเข้ากับนามกรุงเก่า.

ข. ตั้งตามพระแก้วมรกตที่มีพระราชานเป็นผู้ทรงรักษา ดังนี้

คโต จ มงคลคฺเตน	สิทฺเธน สิริเชตฺตโต
สพฺพอกฺกวาพินฺทานํ	มหินฺทสทฺติโส อัย
มหาราชฯ เอรูปร-	รตนสุสาภิธารโก
นคฺติเยว หิ อญฺญุตํ	อิสฺสรานมฺปิ กตฺถจฺจ
อิทิสํ สุปฺปญฺญกฺเขตตํ	อนคฺฆรตน์ สุกํ
อยจฺจโย ราชธานี	คสฺเสวรูปฺราจโน
เอวํ รตนโกสินฺท-	มหินฺทราโยชฺฉณิยา อิติ
นามํ อนฺวตฺถสิทฺธํ ว	อิมิสฺสา ราชธานีฯ. ^{๕๖}

เพราะพระรัตนปฏิมานั้น เป็นมงคลวัตถุอันศักดิ์สิทธิ์ เป็นแดนที่เป็นสง่าราศี พระราชาผู้ใหญ่ทรงรัตนเช่นนี้ไว้ เช่นกับพระอินทร์ ผู้เป็นใหญ่แห่งพระอินทร์ในจักรวาลทั้งปวง เพราะว่ารตนอันงามหาค่ามิได้ เป็นบุญเขตอย่างดีเช่นนี้ของพระราชาผู้เป็นใหญ่อื่นๆ ในประเทศไหนๆ ก็หาไม่มี นี่แลราชธานีของพระราชพระองค์นี้เป็นเช่นนี้ จึงมีชื่ออันสัมฤทธิ์ตามที่กล่าวมาว่า กรุงรัตนโกสินทรมหินทราโยชยา.

๓. การประดิษฐานพระแก้วมรกตในรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระราชนิพนธ์พระแก้วมรกตและวิธีปฏิบัติต่อพระแก้วมรกต ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องพระแก้วมรกต ด้วยพระทัยที่เต็มเปี่ยมด้วยพระราชศรัทธาอย่างหาที่สุดไม่ได้ เห็นได้จากบทพระราชนิพนธ์ว่า

เตหิ ตีหิปี สุยามก-	รชฺชสมฺปตฺตราชฺชภิ
(มณฺฑิตโต ปรเมนฺท-)	มหามกฺฎราชินา

^{๕๕} ประชุมฯ ๒/๕๒.

^{๕๖} ประชุมฯ ๒/๕๒.

นานามหคฺคฆณเทหิ	วฑฺฒิตฺเตหุตฺตรุตฺตร
นานาวิธาคฺคตฺน-	รจิตฺเทหิ ตถา ตถา
อุตฺตตฺตยฺนรूपฺเห	อลงฺกาเรหิ มณฺจิตํ
ปรีวตฺติตฺเตหิ ติกฺขตฺตํ	ตฺนตฺโมตฺนมจฺเจ
อคฺคณฺยเยหิ สกฺกา-	ภณฺเฑหฺเวปฺโสภิตํ
รฺมมณฺเฑเย ทิรฺรตฺน-	พฺพุทฺธารามสุมฺงคฺล
จฺนโสวณฺณมยฺมฺหิ	ญฺญาคาร อลงฺกเต
จปีตํ...ฯ ^{๕๖}	

พระแก้วมรกตนั้น พระบาทสมเด็จพระปรมนทรมหาภูมิฯ ได้ทรงประดับด้วยมหัทธมภัณฑ์ต่างๆ มากยิ่งกว่าพระราชผู้ครองเอกราชย์ในสยามทั้ง ๓ พระองค์นั้น ทรงประดับด้วยเครื่องทรงสมควรแก่ฤดูทั้ง ๓ ซึ่งรจิตด้วยรัตนอันเลิศต่างๆ ด้วยประการนั้นๆ เปลี่ยนเมื่อสิ้นฤดูนั้น ๆ (ปีละ) ๓ ครั้ง* ทรงตกแต่งให้งามด้วยสักการภัณฑ์เหลือที่จะคณนาประดิษฐานไว้ ณ พระมณฑปตกแต่งด้วยทองที่บิในวัดพระศรีรัตนพุทธารามสุมมงคลสถานอันน่ารื่นรมย์.

๓.๓.๓.๒ สรุปและวิเคราะห์ข้อมูล

เนื้อหาพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์นี้ประกอบด้วยเรื่องต่าง ๆ จำนวน ๔๕ เรื่อง ผู้วิจัยจัดเรื่องออกเป็นประเภทเรื่อง ได้ดังนี้

๑. เรื่องเกี่ยวกับพระนคร และพระราชวงศ์ มี ๑๐ เรื่อง คือ

- ๑.๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงสร้างราชธานี
- ๑.๒ ทรงขนานนามราชธานี
- ๑.๓ พระแก้วมรกต
- ๑.๔ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
- ๑.๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน
- ๑.๖ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ

^{๕๖} ประชุมฯ ๒/๕๔.

* การเปลี่ยนเครื่องทรงพระแก้วมรกตมีกำหนดวัน ดังนี้

๑. ฤดูร้อน กำหนด วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ (ราวเดือนมีนาคม)
๒. ฤดูฝน กำหนด วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ (ราวเดือนกรกฎาคม)
๓. ฤดูหนาว กำหนด วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ (ราวเดือนพฤศจิกายน)

- ๑.๓ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี
- ๑.๔ ค่ายพระเกียรติในรัชกาลที่ ๔
- ๑.๕ พระอัศวมเหสีในรัชกาลที่ ๔
๒. เรื่องเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจ มี ๑๓ เรื่อง
  - ๒.๑ ทรงทำราชสังคหะแก่พระญาติ ข้าราชการ สมณะ พสกนิกร
  - ๒.๒ ราชการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลประจำ
  - ๒.๓ พระราชทานนิตยภัตและเบี้ยเลี้ยง เงินเดือน
  - ๒.๔ ทรงสร้างคัมภีร์
  - ๒.๕ พระราชทานเบี้ยเลี้ยงชีพพระราชวงศ์
  - ๒.๖ แจกทานที่ห้องสนามหลวง
  - ๒.๗ พระราชกุศลพิเศษในอภิถักขิตกาล
  - ๒.๘ โปราณอภิถักขิตกาล
  - ๒.๙ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุประทานถวายรัชกาลที่ ๑
  - ๒.๑๐ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุประทานถวายรัชกาลที่ ๒
  - ๒.๑๑ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุประทานถวายรัชกาลที่ ๓
  - ๒.๑๒ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถึงเทวดา
  - ๒.๑๓ ทรงทำมานูชา
๓. เรื่องเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี มี ๑๖ เรื่อง

๓.๑ สงกรานต์	๓.๕ ผ้าป่า
๓.๒ วิสาขบูชา	๓.๑๐ ทำบุญขนมเบื้อง
๓.๓ วัสสูปนายิกา	๓.๑๑ ตรุษจีน
๓.๔ สารท	๓.๑๒ ตรุษไทย
๓.๕ ออกพรรษา	๓.๑๓ ปานทาน
๓.๖ กฐิน	๓.๑๔ สดับปกรณ์
๓.๗ การถวายผ้าจ่านำพรรษา	๓.๑๕ ถือน้ำพิพัฒน์สัตยา
๓.๘ ถอดงไตรจิวร	๓.๑๖ การถวายเกตุช ๕ ในหน้าสารท
๔. เรื่องที่ไม่สามารถจัดเป็นหมวดได้ มี ๖ เรื่อง
  - ๔.๑ เพิ่มจำนวนพระรับบิณฑบาต
  - ๔.๒ เพิ่มโรงทานสันสกกรานต์และวันตรุษ
  - ๔.๓ จันทรคราส และสุริยคราส
  - ๔.๔ การก่อสร้างปฏิสังขรณ์วัด
  - ๔.๕ การพระราชทานเพลิงศพ

๔.๖ พระราชปรารภเรื่องพระราชนิพนธ์

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตเกี่ยวกับพระราชพงศาวดารฉบับนี้ว่า นอกจากจะให้ความรู้ข้อมูลความเป็นจริง เรื่องประวัติศาสตร์ความเป็นมาของกรุงเทพฯ ประวัติพระแก้วมรกตเพิ่มเติมจากที่ได้ศึกษามาก่อนนี้ และลำดับการครองราชย์ ยังได้ให้เห็นว่าชาติไทยนั้นมีขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีมาตั้งแต่โบราณกาลแล้วยังความภาคภูมิใจให้เกิดขึ้นในความเป็นคนไทย

ในที่สุดพระราชนิพนธ์เรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงปรารภถึงพระราชอัชฌาศัยของพระองค์เองให้รู้ว่า ทรงปรารถนาการตั้งสมพระราชกุศล ในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ดังนี้

อิฐเจวรูป วิวิธปี ปุณฺณ	โศวคคิกัม ทานมุขปฺปติทุ
สีเลน เจยฺย ยทิ ภาวนาย	นิจฺจปี กาลัม จรโณปโยคฺย
อตฺตปฺปรคฺถ สมนฺเปกฺขมาโน	หฺนฺจฺจปฺปหฺนฺจฺจ ปรเมนฺทราชา
กาลานุกาลัม นิสมฺมการี	อุสุสาหฺซาโต ปกโรติ สพฺพ. ^{๕๔}

บุญเป็นทางสวรรค์ต่างๆ อย่างดังกล่าวมานี้เป็นบุญสำเร็จด้วยทานเป็นสำคัญ ยิ่งบุญที่พึงสั่งสมด้วยศีลด้วยภาวนา ก็ควรแก่การประพฤติเป็นนิจกาลด้วย พระเจ้าปรเมนทรทรงเป็นผู้มีปกติใคร่ครวญแล้วจึงทำ หวังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น จึงทรงมีพระราชหฤทัยยินดีว่าจึงเกิดพระราชอุตสาหะ ทำการบุญทั้งปวงนั้น เป็นพระราชกุศลตามสมควรแก่กาล.

๓.๔ พระราชนิพนธ์คาถาพระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา

พระราชนิพนธ์นี้เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระราชโอรสพระราชธิดา^{๕๕} ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ พระราชทานพระนามลายพระหัตถ์เลขาเป็นภาษาบาลีทรงเขียนด้วยอักษรอริยักษะ คาถาพระราชทานนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ทรงรวบรวมสำเนาไว้และให้แปลไว้แต่ไม่ครบทุกพระองค์ ประทานไว้ในหอพระสมุดฯ ต่อมาได้มีการพิมพ์เผยแพร่ตามลำดับ ดังนี้

ครั้งที่ ๑ สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า โปรดให้พิมพ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗

ครั้งที่ ๒ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร โปรดให้พิมพ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒

ครั้งที่ ๓ เจ้าหน้าที่มหามกุฏราชวิทยาลัย พบลายพระราชหัตถ์พระราชทานพระนามสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งไม่เคยพบมาก่อนและรวมพิมพ์ในครั้งนี้นาวาอากาศเอกเมฆ อ่ำไพจิตร ป.ธ.๕ เป็นผู้ตรวจชำระต้นฉบับและแปลพิมพ์รวมในประชุมพระราชนิพนธ์ภาษา

^{๕๔} ประชุมฯ ๒/๑๗๐.

^{๕๕} ประชุมฯ ๒/๒๒๕-๒๓๐.

บาลีในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒ ในงานเสด็จพระราชกุศลพระเมรุพระศพสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (จวน อุฏฐายี) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕

๓.๔.๑ เนื้อหาและการประพันธ์

พระราชนิพนธ์คาถาพระนามพระราชโอรสและพระราชธิดา ที่พบมี ๔๒ พระองค์ ตามรายพระนามที่ปรากฏในที่สุดของวิเคราะห์เรื่องนี้ ส่วนพระนามของพระราชโอรสพระราชธิดาอีก ๔๐ พระองค์ ไม่พบลายพระราชหัตถเลขา พระนามพระราชโอรสพระราชธิดา เดิมเป็นภาษาไทยเท่านั้น ต่อมาทรงพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีด้วย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตรัสชี้แจงในคำนำ เมื่อพิมพ์ครั้งที่ ๒ ว่า

พระราชนิพนธ์ที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ เมื่อในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา เมื่อเวลาสมโภชเดือน ทรงเขียนเป็นลายพระราชหัตถเลขาในชั้นแรกเป็นแต่พระราชทานพระนามและพระราชทานพระพรเป็นภาษาไทยเป็นพื้นต่อมาในชั้นหลังทรงพระราชนิพนธ์คาถาภาษามคธพระราชทานพระพรต่างๆ กันทรงเขียนพระราชหัตถเลขาเป็นอักษรอริยกะพระราชทาน กับพระราชหัตถเลขาอักษรไทย ซึ่งพระราชทานพระนามและพระราชทานพระพรเป็นคู่กัน^{๖๐}

คาถาพระนามพระราชทานแก่พระราชโอรสพระราชธิดา ทั้ง ๔๒ พระองค์ ทรงพระราชนิพนธ์เป็นร้อยกรองด้วยปัฐยาวัตรทั้งหมดเว้นคาถาพระราชทานแก่พระองค์เจ้ามยุษยนาคมาณ^{*} และพระองค์เจ้าดิศวรกุมาร^{**} เป็นอินทรวีเชียร^{***} ตัวอย่างพระนามที่พระราชทานแก่กรมหลวงพิชิตปรีชากร ดังนี้

พระราชทานพระนามว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าคัคณางคยุดลสกลศุภลักษณ์ พยัคฆนามจง เจริญชนมายู สุข พล ปฏิภาณ ทุกประการ เทอญ พระนามพระราชทาน ณ วัน ๕ ๑ ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก

คคณางคยุดลย์

ศุจิตโต โทตุ กุมารโก

ทีฆมายูโก จิรญชีวี

ชินาตุ สพพสตุตเว

^{๖๐} อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{*} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

^{**} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

^{***} ดูเพิ่มเติมที่ภาคผนวก, หน้า ๑๑๘.

อยมปิ ราชกุมารโ

อโรโค นิรูปทโท

โหตุ วุฑฒินจ ปโปปตุ

วิภเว กุลสนตเก.^{๖๐}

ขอกุมารชื่อ "คัคณางคยुकค" นี้จึงเป็นสุข อายุยืนอยู่นาน จงชนะศัตรูทั้งปวง อนึ่ง
ราชกุมารนี้จึงเป็นผู้ไม่มีโรคไร้อุปัทวะถึงความเจริญในสมบัติอันเป็นของตระกูล
เทอญ.

รูปแบบและเนื้อหาพระนามพระราชทานพระราชโอรสพระราชธิดาพระองค์อื่น ก็มีลักษณะ
เช่นเดียวกันนี้ ที่ต่างกันมีไม่กี่พระองค์ที่ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยอักษรอริยจะอย่างเดียวไม่มีภาษาไทย คือ
คาถาพระราชทานพระนามสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พระนามพระราชทานที่ปรากฏถวายพระราชหัตถเลขาทั้งภาษาไทยและภาษาบาลีมี ๔๑ พระองค์
ดังนี้

๑. พระองค์เจ้าคัคณางคยुकคสกุลศุกคฤกษ์ กรมหลวงพิชิตปรีชา "คคณางคยुकคโ
๒. พระองค์เจ้ากรรณิกากแก้ว เจ้าฟ้ากรมขุนขัตติยภัคยา "ไม่ปรากฏพระนามภาษาบาลี"
๓. พระองค์เจ้าสุขสวัสดิ์ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช "สุขโสตุถิกุมารโ"
๔. พระองค์เจ้าทวิถวัลยลาภ กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ "ทวิสมปตติลาโ"
๕. พระองค์เจ้าทองกองก้อนใหญ่ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม "มหาโสณณปิณทุราส"
๖. พระองค์เจ้าเกษมสันตโสภากย์ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ "เขมสนตโสภโคย"
๗. พระองค์เจ้ากมลასนัเลอสรร กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร "กมลสาสนนิมมิโต"
๘. พระองค์เจ้าอนุการรณอนันตนาไชย "อนุณากณณานนตนาไช"
๙. พระองค์เจ้าเกษมศรีสุโขย กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ "เขมสสิริสุโขโยโค"
๑๐. พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์ "กาพูยกนกรตนา"
๑๑. พระองค์เจ้าทัญญูหัยวงศ์ สมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ "เทวณญุตโรทยวิโส"
๑๒. พระองค์เจ้าอรทัยเทพกัญญา "อุทยยเทวกัญญา"
๑๓. พระองค์เจ้าบุษบงก์เบิกบาน "บุสปงควิกาสา"
๑๔. พระองค์เจ้ามยุษนาคมานพ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
"มนุสสนาคมานโว"
๑๕. พระองค์เจ้าสวัสดิ์ประวัติ กรมพระสมมตอมรพันธ์ "สุวคฤปิवादติ"
๑๖. พระองค์เจ้าสุนันทากุมาริรัตน์ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมาริรัตน์ "สุนนทาการิรัตนา"
๑๗. พระองค์เจ้าจันทร์ทัจจุฑาธาร กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา "จันทุทตัจจุฑาธาโร"
๑๘. พระองค์เจ้าสุขุมลมารศรี สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุขุมลมารศรี พระอัครราชเทวี
"สุขุมลสิริมตี"

^{๖๐} ประชุมฯ ๒/๒๓๕.

๑๙. พระองค์เจ้านารินทร์	“นารินทร์นา”
๒๐. พระองค์เจ้าไชยานุชิต กรมหมื่นพงศาติศรมหิป	“ชยานุชิต”
๒๑. พระองค์เจ้าบัณฑูรเบญจมา	“ปลุขปลุขมมา”
๒๒. พระองค์เจ้าวรวรรณา กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์	“วรวรรณาโร”
๒๓. พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ	“ดิศสุวโร”
๒๔. พระองค์เจ้านคราญอุคมนตรี	“อนนุคราญอุคมนตรี”
๒๕. พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์	“สิริโสภาคย์กุมารี”
๒๖. พระองค์เจ้าสว่างวัฒนา สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า “สว่างควพัฒนา”	
๒๗. พระองค์เจ้าโสมนัสฉัตร กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา	“โสมนัสฉัตร”
๒๘. พระองค์เจ้าจิตรเจริญ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	“จิตตเจริญโย”
๒๙. พระองค์เจ้าวัฒนานวงศ์ กรมขุนเมรุพงศ์ศิริพัฒน์	“วัฒนานวงศ์”
๓๐. พระองค์เจ้ากัญจนากร	“กัญจนากรา”
๓๑. พระองค์เจ้าบุษย์บันบัวผัน	“บุษย์บันบัวผัน”
๓๒. พระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรี สมเด็จพระศรีพัชรินทราฯ บรมราชินีนาถ	“โสภาสุพัชรินทรี”
๓๓. พระองค์เจ้าไข่มุกดวง	“ไข่มุกดวง”
๓๔. พระองค์เจ้าภาณุประดิษฏ กรมหลวงทิพยรัตน์กิริฎกุลินี	“ภาณุประดิษฏ”
๓๕. พระองค์เจ้าประสาธน์ศรี	“ประสาธน์ศรี”
๓๖. พระองค์เจ้าประพาฬศรี	“ประพาฬศรี”
๓๗. พระองค์เจ้าเสาวภาคยพรรณ	“เสาวภาคยพรรณ”
๓๘. พระองค์เจ้าประดิษฐาสารี	“ประดิษฐาสารี”
๓๙. พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ	“สวัสดิโสภณ”
๔๐. พระองค์เจ้าชยันตมงคล กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย	“ชยันตมงคล”
๔๑. พระองค์เจ้าประไพศรีสอาด	“ประไพศรีสอาด”

๓.๔.๒ สรุปและวิเคราะห์ข้อมูล

องค์ประกอบของพระราชนิพนธ์คำถวายพระพรนามประกอบด้วยส่วนประกอบ ๒ ส่วนใหญ่ๆ คือ :-

๑. พระราชนิพนธ์ภาษาไทย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระนามพระราชโอรสหรือพระราชธิดา พร้อมพระราชทานพรให้ว่า เจริญชนมาอายุ สุข พล ปฏิภาณ ทุกประการ พร้อมกับทรงระบุวันเดือนปีของวันพระราชทาน บางพระนามทรงบอกชื่อพระมารดาด้วย

๒. พระราชนิพนธ์ภาษาบาลี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพรเป็นภาษาบาลีระบุพระนามเป็นภาษาบาลีอีกครั้งพร้อมพระราชทานพรให้ปราศจากโรคเจริญด้วยชนมายุพรั่งพร้อมด้วยทรัพย์ สมบัติ มียศ มีอำนาจ เป็นต้น เช่น กรมหลวงอดิศรคุดมเดช

พระราชทานพระนามว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าสุขสวัสดิ์ดิอชฌาม จงมีความวิวัฒนาการ ด้วยชนมายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ สมบัติสมบูรณ์ทุกประการ เทอญ

สุขโศตติโกมารโธ	สพพทา สุขวฑฒโน
ชาตกาลาว ปฎุจาย	ราชลากปฎวฑฒโน
ทีฆายโก สุชี โหตุ	อโรโค วุฑฒิวฑฒโน
อนนตราโย ชินาคู	สพเพปี สตุคโว สทา
เปติก มาติกญจาปี	ลกคัม วิภวั สุขัม
มา โหตุวสุส โภจิวเทว	อนนตราโย กทาจีปี
สกลสุสาปี โลกสุส	ปมาณัม รกษคัม นัม ^{๖๒}

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ และพระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติก่อนบรมราชาภิเษก ๒ พระองค์ ประสูติเมื่อบรมราชาภิเษกแล้ว ๘๐ พระองค์ รวมทั้งสิ้น ๘๒ พระองค์ พระนามของพระราชโอรส พระราชธิดาที่นอกจาก ๔๒ พระองค์ข้างต้น ที่ผู้วิจัยได้นำมาแสดง ท่านผู้สนใจสามารถศึกษาได้ที่ หนังสือราชสกุลวงศ์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม^{๖๓} กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๓๖

๓.๕ พระราชนิพนธ์ จารึก

พระราชนิพนธ์นี้ ผู้วิจัยศึกษาเฉพาะที่ปรากฏในหนังสือประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒ เท่านั้น มี ๑ จารึก เรียกว่าจารึกวัดราชประดิษฐ์ฯ จุดประสงค์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงจารึกไว้เพื่อบอกให้ทราบถึงเขตพัทธสีมา* ของวัดราชประดิษฐ์ฯ เพื่อกำหนดเขตที่อยู่ของสงฆ์^{๖๔} คณะธรรมยุต

^{๖๒} ประชุมฯ ๒/๒๓๗.

^{๖๓} กรมศิลปากร, ราชสกุลวงศ์ หน้า ๓๗-๕๗.

* พัทธสีมา คือ แดนที่ผูก หรือเขตอันสงฆ์กำหนดเอาเอง พัทธสีมาทรงพระอนุญาตให้สงฆ์กำหนดเอาเองตามความพอใจแต่มีจำกัดที่สุดทั้งข้างเล็กและข้างใหญ่ไว้ ห้ามไม่ให้สมมติสีมาเล็กเกินไปจนจุกิกษุ ๒๑ รูป นั่งหัดบาศาไม่ได้ และห้ามไม่ให้สมมติสีมาใหญ่เกินไปกว่า ๓ โยชน์. (วิมหา. ๔/๑๕๕/๒๑๐. วิ.อ.๓/๓๕๖. วิ.อ.๓/๓๕๕.)

^{๖๔} ประชุมฯ ๒/๒๐๕-๒๑๐.

๓.๕.๑ เนื้อหาและการประพันธ์

พระราชนิพนธ์จารึกนี้ มีทั้งภาษาไทยและภาษาบาลี ส่วนที่เป็นบาลีนั้นทรงพระราชนิพนธ์เป็นร้อยกรอง จารึกมีทั้งหมด ๕ เส้า ตั้งในทิศทั้งแปด *อีกเส้าหนึ่งตั้งอยู่ตรงกลาง ดังนี้

ปรตุติมาย ทิสาย	สิมาย สมมตาริย
ปรจมี กิตฺติตํ นวมํ	ฆมฺเฏตฺวา ปฏิกิตฺติตํ
สิมายํ ราชปติภูริ-	วิหารสุตฺต สุกฺกฺกฺสิริ
ฆนปาสาณณมโภยํ	ปาการมฆณนิสฺสฺสิโต
ปรตุติมาย ทิสาย	นิมิตฺตํ โหติ กิตฺติตํ
เยนาณฺเวยหิ จิทธิเสหิ	นิมิตฺเตหิ สมฺนตฺโต
สิมา สมานสํวสา	สมฺมตฺตา เอกุโปสฺธา
ธมฺมยฺยตฺติกฺสงฺฆเณ	ยถาปณฺณตฺติการินา ^{๖๕}

เส้าศีลานิมิตในทิศบูรพา แห่งสิมาอันสงฆ์สมมติแล้วในที่นี้ สงฆ์ทักษ์เป็นนิมิตแรก ** แล้ว กลับทักษ์เชื่อมเป็นที่ ๕ อีก เส้าศีลาที่บด้นนี้ปักไว้ที่ขานกลางกำแพง ในสิมาแห่งวัดราชประดิษฐ์ฯ อันงานนี้ เป็นนิมิตในทิศบูรพาที่สงฆ์ทักษ์แล้ว สิมาอันสงฆ์ธรรมยุตผู้ทำตามพระพุทธบัญญัติได้สมมติแล้ว ให้เป็นแดนมีตั้งवासเสมอกัน มีอุโบสถเดียวกันด้วยนิมิตไรเล่าและด้วยนิมิตอย่างเดียวกันนี้อันอีกโดยรอบ.

จารึกอีก ๘ เส้า มีเนื้อความเช่นเดียวกันกับข้อความในเส้าต้นแรกเปลี่ยนเฉพาะชื่อทิศต่างๆ ที่แปลกกันจากข้อความเส้าทั้ง ๘ ต้น คือเส้ากลาง ดังนี้

สิมาย สงฺฆเณริย สมฺมตฺตาย
โรหามวิตุถารปฺมาณมฆเณ
อุสุสาปิโต สมฺมตฺติจฺจานทสุตี

* สีมากำหนดตามทิศทั้ง ๘ คือ ๑.บูรพา(ทิศตะวันออก) ๒.อาคเนย์ (ทิศตะวันออกเฉียงใต้) ๓.ทักษ์ (ทิศใต้) ๔.หรดี (ทิศตะวันตกเฉียงใต้) ๕.ประจิม (ทิศตะวันตก) ๖.พายัพ (ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ) ๗.อุดร (ทิศเหนือ) ๘.อีสาน (ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ) (วิ.อ. ๓/๑๒๕-๑๓๐.)

^{๖๕} ประชุมฯ ๒/๒๑๘-๒๑๙.

** วิธีทักษ์สิมา พระวินัยพึงทักษ์ว่า ในทิศบูรพาอะไรเป็นนิมิต เมื่อภิกษุรูปหนึ่งตอบว่า ภูเขา ขอรับ พระวินัยธรพึงระบุอีกว่า ภูเขานั้นเป็นนิมิต ในนิมิตอื่นก็เช่นเดียวกัน ดูรายละเอียดใน (วิ.อ. ๓/๑๒๕.)

ยสุเสว หาสนฺนฐิตฺ วิยตฺโต
 สงฺฆมฺหิ เอโก พลวณฺตภิกฺขุ
 ทิสาสฺ สพฺพาสฺปิ อญฺจเสว
 นิมิตฺตมฺเก อนุกิตฺตยิตฺวา
 สาเวสิ สมฺมาว ยถาคฺตการีฯ^{๖๖}

เสาศิลาเป็นหินที่ขุดให้ปึกไว้ในการทำกลางที่อื่นได้ประมาณทั้งด้านยืนและด้านกว้างแห่งสี่มาอันสงฆ์สมมติแล้วในที่นี้ แสดงที่สวดสมมติ ซึ่งภิกษุผู้ฉลาดสามารถรูปหนึ่งในสงฆ์ ยืนอยู่ที่ใกล้แห่งเสาศิลาต้นไรเถ่า ทักเสานิमित ในทิศทั่วทั้ง ๘ โดยลำดับแล้ว เป็นผู้อยู่ในสงฆ์ทำตามพุทธบัญญัติ สวดกรรมวาจาสมมติโดยถูกต้องแล้ว.

๓.๕.๒ สรุปรูปและวิเคราะห์ข้อมูล

จารึกทั้งหมดมีเนื้อความที่คล้ายกันทั้ง ๕ หลัก ที่แปลกกันคือ การขึ้นต้นด้วยการบอกทิศของเสาศิลา และจบลงด้วยความประสงค์ที่มีต่อวัดราชประดิษฐ์ฯ ดังนี้

ปฺรตุถิมาย ทิสาย	ติมาย สมฺมตายิธ
ปจฺมํ กิตฺติตํ นวมํ	จฺมญฺเจตฺวา ปฏิกิตฺติตํ.
...ฯเปฯ...	...ฯเปฯ...
อຍ โข ราชปติญฺจ-	วิหาโร ติญฺจตํ จิรํ
อตุถาย ฐมฺมจารีนํ	หิตาย จ สฺขาย จ. ^{๖๗}

ข้อความในจารึกทั้ง ๕ หลักนั้นมีสาระสำคัญ ๒ ประการ คือ ประการหนึ่งบอกให้ทราบถึงเขตสี่มาของวัดราชประดิษฐ์ฯ ในทิศต่างๆ อีกประการหนึ่งขอให้วัดราชประดิษฐ์ฯ จงสถิตสถาพร เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ผู้ปฏิบัติธรรม ซึ่งเป็นราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ปรากฏในเสาศิลาทั้ง ๕ เสาศิลา

^{๖๖} ประชุมฯ ๒/๒๑๘-๒๑๙.

^{๖๗} ประชุมฯ ๒/๒๑๓-๒๑๔.

๓.๖ พระราชนิพนธ์ประเภท ๓.๖

พระราชนิพนธ์ประเภทนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเฉพาะฉบับที่คณะกรรมชุดิ ได้รวบรวมจัดพิมพ์ไว้ในประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒ รวมมี ๕ ฉบับ หอพระสมุดฯ รวบรวมทั้งบาลีและคำแปลพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ในงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์^{๖๔}

ผู้วิจัยได้ศึกษาลำดับ พ.ศ. ที่ปรากฏในพระสมณสาส์น และตามที่ปรากฏลำดับในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ต่อไปดังนี้

๓.๖.๑. สมณสาส์น เรื่องส่งสมณทูตไปสืบหาคัมภีร์ที่ลังกา

พ.ศ. ๒๑๘๕ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงส่งพระภิกษุผู้เป็นสมณทูตชาวลังกา กลับประเทศในการนี้ทรงให้สมเด็จพระเจ้าฟ้าพระวชิรญาณเถิกพระภิกษุไทยไปเป็นสมณได้จำนวน ๕ รูปไปด้วยเพื่อสืบหาคัมภีร์ที่ไม่มีในประเทศไทย^{๖๕} ปรากฏในพระราชนิพนธ์ว่า

พุทธสส โข ปน ภควโต ปรีนิพพานโต ปญจาสิติมิม สัจจณเร ดิสตาทิกานัน
เทวสทสสถานมุปริมย์ ปุพเพ อิท อาคตานิ มรุมมวสิทานัน สทฐาติสตเถระทีน
สกเทสั คนตุคามานัน อนุนยตุถาย อิท ปรมมมิเคน รณญา โปตนาวาย ปหิตาย
อิธาวิชชฆมานปกรณานัน โปตุถเกหิ อตุถิกา สทฐาติสฐาทีนญจ อนุกมนัน กโรนุตา
พุทธญาณามรสสุตฺตยาทโย ปญจ อมหากัน ปกุกกิกิกฺขุ สีหพทีปี ปหิริมาหา.

ปีพุทธศักราช ๒๑๘๕ เมื่อสมเด็จพระบรมธรรมิกราชโปรดให้จัดเรือกำปั่นในสยามรัฐนี้ ไปส่งคณะภิกษุฝ่ายมรุมมวสิคมีพระศัทธาติสตเถระเป็นประธาน ผู้มาสยามรัฐนี้แต่ก่อน ซึ่งใครจะกลับไปประเทศของตนพวกข้าพเจ้าผู้มีความต้องการด้วยฉบับพระคัมภีร์อันไม่มีในสยามรัฐนี้ และจะทำความติดตามส่งพระภิกษุเหล่านั้นมีพระศัทธาติสตเถระเป็นต้น จึงส่งภิกษุผู้เป็นฝ่ายของพวกข้าพเจ้า ๕ รูป มีพระพุทธานุ พระอมร และพระสุภูติ เป็นต้น ไปเกาะสีหพด้วย.

สมณสาส์นฉบับนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขณะดำรงเพศเป็นบรรพชิต ส่งไปถวายพระมหาสมณเถระ ผู้เป็นอธิบดีฝ่ายมรุมมวสิค สำนักวัดวาสุกรรม ทำคาพู ลังกาทวีป* จุดประสงค์ที่ส่งสมณไปลังกาครั้งนี้มีจุดประสงค์ดังนี้

^{๖๔} คุรายละเอียดเรื่องพระสมณสาส์น, ในประชุมฯ ๒/ก-ข.

^{๖๕} ประชุมฯ ๒/๔๘๒. อ้างถึงใน, เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, (ธนบุรี : ป. พิศนาคะการพิมพ์, ๒๕๐๖), หน้า ๒๖๖.

๑. เพื่อเยี่ยมคัมภีร์ฉบับที่ไม่มีในประเทศไทยและดูงานด้านพระศาสนาที่ลังกา

เต ตตถ ยถาสุขัง จาริกัง จริตฺวา มุรุมวํลิกปกฺขิกานันฺ ฌมฺมกฺขนฺธอุปาสกาทีปปี
ตฺสฺกเหน อายสฺมนฺดานันฺ มหาสฺมนาทินันฺ สนฺตีกํ ปคฺวา ตโต โปตฺถเกก วิจินิตฺวา
เตทสฺกลาเป ลภิตฺวา ตโต ดาวกาลิกํ คเหตฺวา อายสฺมนฺเตหิ ลิจิตฺวา เวพฺพนาฬิยํ
ปกฺขิตฺตานี สจฺจิตฺตมฺมพฺพุทฺฐุปรานี เทว สาสนปณฺณานี ปฏิคฺคเหตฺวา...^{๙๐}

ภิกษุทั้งรัฐป่านั้นเที่ยวจาริกในเกาะสี่หพันธ์นั้นตามสะดวกสบายด้วยความสงเคราะห์
ของอุบาสกธรรมชั้นเป็นต้นผู้เป็นฝ่ายภิกษุรรมวงส์ไปถึงสำนักท่านพระมหาสมณะ
เป็นต้นแล้วเลือกคัมภีร์ได้ ๑๓ ผูก ถือว่าเป็นของขี้มจากสำนักนั้นแล้วรับเอาสาส์น
บรรณ ๒ ฉบับ พร้อมทั้งภาพพระพุทธรูประบายสี ที่ท่านทั้งหลายเขียนแล้วบรรจุ
ในกลักไม้ไผ่...

๒. เพื่อสอบถามถึงคัมภีร์อักษรพม่า เจ้าฟ้าพระวชิรญาณได้ขอคัมภีร์อักษรพม่า ตามที่ทางลังกา
เคยได้รับสัญญาว่าจะให้ขี้ม ดังนี้

เย โข ปน มุรุมกฺขเรหิ ลิจิตานันฺ ปกรณานันฺ โปตฺถกา ปุพฺเพ คเตหิ อมฺหากํ
ภิกฺขุหิ โรจิตา ดาวกาลิกํ กคฺวา อหริตฺตฺกามเหหิ ยาจิตา อายสฺมนฺเตหิ เอกเมก-
โปตฺถกานันฺเยว อตฺถิกาวโต อนฺตรายภเยน อนนฺนุญฺญาตา ปจฺฉา สิมฺพกฺขเรหิ ปฏิลิจิตฺ
วา ทสฺสามาติ ปฏฺิณฺญาตา เต เจ โปตฺถกา อิทานี ปฏิลิจิตา โหนฺติ สาธายสฺมนฺโต
เต โปตฺถเก อิทานี คตานันฺ อมฺหากํ ภิกฺขุณฺ ทสฺเสนฺตุ...^{๙๑}

คัมภีร์ที่เขียนด้วยอักษรพม่า ซึ่งภิกษุพวกข้าพเจ้าที่ไปคราวก่อนขอใจใครจะ
ขี้ม มา ขอขี้มแล้วแต่ท่านทั้งหลายไม่อนุญาตให้ ด้วยกลัวจะเป็นอันตราย(เสียหาย)
เพราะคัมภีร์มีอยู่ฉบับเดียว แต่รับไว้ว่าจักคัดเป็นอักษรสีห์พม่าให้ภายหลัง หากว่าบัดนี้
ได้คัดไว้แล้ว ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลายได้โปรดให้พวกภิกษุของข้าพเจ้าที่ไปคราวนี้ดู
ด้วยเถิด.

* อิทํ เมตฺตยาภิกฺขมาสยสมฺภูตํ สาสนสนฺเทศปณฺณํ ลงฺกาทีเป คาพุตฺติเต วาลูการามวาสิโน มุรุมวํลิกานัน
อธิปติภูตสฺส อายสฺมโต มหาสฺมนเถรวัสส เจว อณฺญสณฺจ ตทฺทวนฺตคฺกานันฺ สทฺธาติสฺสเถราทินันฺ ปุพฺเพ สาสนเปสฺกานันฺปฏิ
สาสนนินเวทฺนตฺถํ เปสิตํ. (ประหมฯ ๒/๕๐๔.)

^{๙๐} ประหมฯ ๒/๔๘๒.

^{๙๑} ประหมฯ ๒/๔๕๐.

๑. เพื่อจะให้คณะสงฆ์ไทยตรวจสอบชื่อของคัมภีร์ต่างๆ ที่มีอยู่ในลังกา ที่เหมือนกันและต่าง
กัน ดังนี้

ตตถ องกิตานํ เกสลจฺจ โปตถกานํ นามานิ อธิ วิชฺขมานปกรณนามโน วิสิฏฺฐานิปี
โหนติ เตสุ กตถจฺจ นามรูปปริจฺเจทาทีนามสุ สนนฺนิฏฺฐานํ อคมิมฺหา อทฺธา เอตานิ อธิ
วิชฺขมานโต วิสิฏฺฐานิตี กตถจฺจ สงฺกาม อปฺเปวณาม เอตานิ อธิ วิชฺขมานปกรณสทิสานิเยว
ภเวยฺยํ นามมตฺเตเนว วิสิฏฺฐานิตี ตสฺมา อมฺเหหิ เตสํ ปกรณานํ อูปฺปริกฺขนตฺถาย
ปหิตา สุยามภิกฺขุ อาณตฺตา.^{๑๒}

ชื่อของคัมภีร์กลางฉบับที่จดมาในบัญชีนั้น แปรจากชื่อคัมภีร์ที่มีอยู่ในสยามนี้ก็มี
ในชื่อคัมภีร์เหล่านั้นกลางชื่อเช่น นามรูปปริจเจทา เป็นต้น พวกข้าพเจ้าสันนิษฐานว่า ชื่อ
เหล่านั้นแปรจากชื่อคัมภีร์ที่มีอยู่ในสยามนี้แน่แท้ แต่ในกลางชื่อพวกข้าพเจ้าสงสัยว่าชื่อ
คัมภีร์เหล่านั้นน่าจะเหมือนคัมภีร์ที่มีอยู่ในสยามรัฐนี้นั้นแหละจะแปลกกันแต่ชื่อเท่านั้น
เพราะเหตุนั้น ภิกษุสยามที่ส่งไป(คราวนี้) ข้าพเจ้าจึงส่งไปให้สอบดูคัมภีร์เหล่านั้นด้วย.

ลักษณะหนังสือสาส์นสนเทศ บางฉบับท่านเรียกกันว่าศุภมัตตุนีวางไว้ตอนท้ายของสาส์น ผู้
วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าเพื่อให้คณะสงฆ์ลังกาทราบถึงสถานภาพของคณะธรรมยุต อันเป็นเครื่องยืนยันถึง
ความชอบธรรมในการปฏิบัติหน้าที่ ในฐานะต่างๆ ทั้งในและนอกประเทศ ดังนี้

ตถาคตฺตสฺส อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺทสฺส กทาจิ กรหจิ โลเก พุทฺชนหิตาย พุทฺชน-
สุขาย โลกานุกมฺปาย อูปฺปชฺชมานสฺส สุริยมณฺฑลโกลปมสฺส สาสนานุกาวสงฺฆาตปภาย
สมฺพลสฺสปริปาจิต เตสฺส ภควโต อูปฺปตฺติสยฺจารภูฏานภูตมชฺฉิมชฺนปเทศสฺส ปุพฺพ-
ทกฺขิณทิสาย สณฺฐิตฺเต สุยามรฺภูเจ นานาชนากิณฺณาเนกรฺภูฏาภิปุชิตสฺส มหิสฺสราธิ-
ปติณฺทสฺส ปรมฺมมิกมหาราชาธิราชวรสฺส นิवासภูตฺตาย มรคตมฺหามณิกฺขนุชฺชยมฺพุทฺท-
ปฏฺิมาปติภูฏานสิริรัตนสาสตรามาทิมหฺจฺเจราภิรมณฺีเยติยฺภูฏานาภิลงฺกตฺตาย ปุฏฺเภาท-
นียรตโกสินฺททวมหานครนามาย ราชธานียา ปาการพฺกนฺตรารามภูเต ราชนิเวสนสฺส
ปุพฺพุตฺตรทิสากามฺหิ ปติภูฏิตฺเต ชินสีหนามิกปฏฺิมาปติภูฏานปวรนฺิเวสวิหาร เนิวาสีหิ
เจว ตทฺนวุตฺตเกสฺส ปรมฺนิวาสครุวลฺลียาทีสุ นิวาสีหิ จ ปวรนฺิเวสาทิศณาธิปติราชานุช-
วชิรญาณมกฺกฏฺสมมตฺวสเถรวรปฺมุขฺหิ อมฺเหหิ ทสฺหิ ฐมฺมยฺตุตฺติเกธฺรานูเถเรหิ อิทํ
เมตฺตยาภิชฺฌาสมฺภวตฺตํ สาสนสนฺเทศปณฺณํ ลงฺกาทีเป คาพุตฺติเต วาลูการามวาสิโน
มรมฺมวสฺสิกานํ อธิปติภูตฺตสฺส आयสุมโต มหาสุมนเถรวรสฺส เจว อญฺเญสยฺจ ตทฺนวุตฺต-
กานํ สทฺธาติสฺสเถราทีนํ ปุพฺเพ สาสนเปสฺกานํ ปฏฺิสาสนนิเวทนตฺถํ เปสฺสิดํ อิมินามํ

^{๑๒} ประชุมฯ ๒/๔๕๒.

ศาสนสนเทศปณณ आयसुมนदानं समुच्चिगावं आकुत्वा वि समुनात्तरकारं क्त्वा
 पवुत्ती निवेत्ते^{๑๓}

หนังสือศาสนสนเทศฉบับนี้ เกิดด้วยอชยาศัยไมตรี พวกข้าพเจ้าเหล่าพระเถระนุ-
 เถระ ธรรมยุติกนิกาย ๑๐ รูป มีพระราชอนุชาคือเจ้าฟ้าพระวชิรญาณมกุฏสมมตวิงศเถร
 เจ้า อริบดีคณะวัดบวรนิเวศ เป็นประมุขสำนักอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นที่ประดิษฐาน
 พระปฏิมาพระนามว่า พระชินสีห์ อยู่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ พระราชนิเวศน์เป็นพระ
 อารามอยู่ภายในกำแพงพระราชธานี ชื่อว่ากรุงรัตนโกสินทรเทพมหานคร อันเป็นเมือง
 ค้ำขายประดับงามไปด้วยเจดีย์สถานนารีนรมย์ เป็นมัทศจรรย์ มีวัดพระศรีรัตนศาสดา
 รามเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธปฏิมา สร้างด้วยแก้วมรกตก้อนใหญ่เป็นต้น เป็นที่
 ประทับอยู่ของแห่งสมเด็จพระบรมธรรมิกมหาราชาราชเจ้า ผู้ประเสริฐ ผู้เป็นพระเจ้า
 แผ่นดินมีรัฐที่มีพลเมืองคับคั่งเป็นอันมากยกย่องนับถือ และสำนักวัดอื่นๆ ที่ปฏิบัติอย่าง
 วัดบวรนิเวศ มีวัดบรมนิวาสและวัดเครือวัลย์เป็นต้นในสยามรัฐตั้งอยู่ทิศตะวันออกเฉียง
 ได้แห่งมัชฌิมชนบท อันเป็นที่เสด็จอุบัติและเป็นที่ย่องเที่ยวไปแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า
 พระองค์นั้น เป็นรัฐที่อบอุ่นด้วยสัมผัสแห่งรัศมี กล่าวคืออานุภาพแห่งพระศาสนาของ
 พระองค์พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เปรียบดั่งมณฑลแห่งพระอาทิตย์ผู้เสด็จ
 อุบัติขึ้นในโลกบางครั้งบางคราว เพื่อเกื้อกูลเพื่อความสุกแก่ชนหมู่มากเพื่ออนุเคราะห์
 สัตว์โลก ส่งแจ้งสาส์นตอบท่านพระมหาสุมนเถระ ผู้อธิบดีแห่งภิกษุฝ่ายมมรัมวงศ์
 สำนักวัดวาลุการาม ท่าคาฬู ลังกาทวีป และท่านผู้มีอายุอื่นๆ ปฏิบัติเช่นท่านพระมหา
 สุมนเถระมีพระสัทธาตัสสะเป็นต้น ผู้ส่งสาส์นมาก่อน ด้วยสาส์นสนเทศฉบับนี้ ข้าพเจ้า
 ทั้งหลายขอแจ้งข่าวให้ทราบ โดยความนับถือเอื้อเพื่อเคารพ ดังมาอยู่ต่อหน้าท่านผู้มี
 อายุทั้งหลาย.

พระภิกษุไทยทั้ง ๕ รูป ได้เดินทางกลับมายังประเทศไทยปี ๒๔๘๖ พร้อมกับคัมภีร์ ๔๐ คัมภีร์
 และคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้ทำการคัดลอกอยู่หนึ่งปีจึงสำเร็จ แต่คัมภีร์ทั้ง ๔๐ นั้น ไม่ปรากฏชื่อว่ามี
 คัมภีร์อะไรบ้าง ดังนี้

“๓ ปน आयसुมนदानं สนฺติเก ตาวตาทิกं กเหตุวา อาहनโปตฺตกา เจว อรุณาคตสีหพานं
 วิสิญฺจโตตฺตกา จ อมฺเหหิ เจว อณฺเณหิ เถรานุเถเรหิ จ คิหิปณฺฑิตฺเตหิจ ราชานุมติยา อุตฺสาหชาเตหิ ปฏฺ-
 ลิจิตฺวา โสธियมานาเอกสํวญฺจเรเวว นิฏฺฐานมคมฺสุ.”^{๑๔}

^{๑๓} ประชุมฯ ๒/๕๐๔.

^{๑๔} ประชุมฯ ๒/๔๘๖.

หนังสือคัมภีร์ที่ยืมมาจากสำนักท่านผู้มีอายุทั้งหลาย และคัมภีร์พิเศษของพระสีหพที่มาเมื่อเร็ว ๆ นี้ ข้าพเจ้าและพระเถรานุเถระอื่นๆ กับคฤหัสถ์ผู้เป็นบัณฑิต เกิดอุตสาหะคัดลอกแล้วชำระโดยพระราชา นุมัติ ปี ๑ จึงแล้วเสร็จ

๓.๖.๑.๒. สมณสาสน์ เรื่องส่งสมณทูตไปยืมคัมภีร์ที่ลังกา

พระสมณสาสน์นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงส่งไปถึงพระสมเด็จพระสังฆราช ลังกาและพระที่ปิงกรัตนโฆติ วัดหัยคีรี พร้อมกับพระสงฆ์ไทย ๖ รูป คือ ๑ พระสุภูติ ๒ พระสังฆ รัทชิตะ ๓ พระปิตินทะ ๔ พระอาสาทะ ๕ พระยัญหัตตะ ๖ พระอมร และไวยวัจกร ๕ คน ๗๘ ในเบื้องต้น ทรงวางหนังสือสาสน์สนเทศไว้ เพื่อบอกให้ทราบถึงที่มาของหนังสือ พร้อมบอกถึงผู้รับด้วยว่าทรงส่งถึง ใครไว้อย่างละเอียด ซึ่งเนื้อความตอนต้นนั้นเช่นเดียวกับฉบับแรกที่ผ่านมา ดังนั้นผู้วิจัยจึงไม่นำมาแสดง ไว้ในการวิเคราะห์เรื่องนี้ จุดประสงค์การส่งพระสมณสาสน์และภิกษุมาในครั้งนี้มี ๒ ประการ คือ

๑. เพื่อส่งคืนคัมภีร์ที่ได้ยืมมาและได้คัดลอกไว้แล้ว ปราบกฏในพระราชนิพนธ์ว่า

ตโต เต เต เถรานุเถรา เจว คิหิ ปณชิตา จ มยณจ ราชูปคตมุกิ นิสสายตโต โปคตเก ปฏิธิขาเปตวา มุลโปคตเกหิ ปรีโสธยมานา เอกสัจจรมตเตเนวนินฎฐาปยิมหา อิทานิ ปน มยมุปี เต ดาวกาลิกิ กตวา อาหเต สีหพานิ มุลโปคตเก ยถาฐาน ปากติเก กาคูกามา...^{๑๕}

พระเถรานุเถระกับคฤหัสถ์ที่เป็นบัณฑิต และข้าพเจ้าด้วย ได้อาศัยพระบรม ราชูปถัมภ์ให้คัดลอกพระคัมภีร์นั้นๆ ลงในใบลานแล้วตรวจทานกับฉบับเดิม ประมาณ หนึ่งปีจึงสำเร็จ ก็แล บัดนี้ ฝ่ายข้าพเจ้าประสงค์จะคืนคัมภีร์ฉบับเดิมของสีหพที่ได้ยืม มานั้นไปไว้ที่เดิม...

๒. เพื่อยืมคัมภีร์บาลีที่ไม่มีในประเทศไทย ในขณะนั้น ปราบกฏในพระราชนิพนธ์ว่า

“มย โข เอว มหนตฺ อุตฺสาหิ กตฺวา ปุนปฺปุนิ สีหพหิปี คจฺจมานา อิธ อสนฺตปกรณโปคตกา น ปรียสนสงฺฆาตฺ มหนตฺมตฺตํ อเปกฺขิตฺวา ว ตจฺจมา...”^{๑๖}

พวกข้าพเจ้า ที่มีความอุตสาหะใหญ่ ไปเกาะสีหพบ่อยๆ อย่างนี้ ก็ไปโดยมุ่งประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ กล่าวคือการแสดงหาฉบับคัมภีร์ที่ไม่มีในประเทศสยามนี้ นั่นแล.

^{๑๕} ประชุมฯ ๒/๔๖๔.

^{๑๖} ประชุมฯ ๒/๔๗๘.

“สาขายสมนุโศ สาสานุปลตมกนกิจเจ कारवुज ओमहेसु मेतुदजितुदवुज निसुสายอิธาวิซุช มานก-
ปกรณไปตุดเก ตโต ตโต ปริยลิตุวา ถนุตา ตาวกาลิก วากตุวา กปปียวิจารเนน ผาติกรมุ กตุวา वा
เทनुศ...”^{๑๑}

สาธุ ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลาย โปรดเห็นแก่กิจคือการอุปถัมภ์พระศาสนา และอาศัยเมตตาจิตใน
ข้าพเจ้าทั้งหลาย ช่วยแสวงหาคัมภีร์ปกรณ์ที่ไม่มีในประเทศสยามนี้ แต่ที่นั่นๆ เมื่อได้มาของช่วยให้
ขอยืม หรือทำผาติกรรมโดยพิจารณาด้วยปิยภัณฑ์ ก็ได้(ชื่อ)...

พระราชนิพนธ์ฉบับนี้บอกให้ทราบถึงความสามารถของพระสงฆ์ไทยสมัยนั้นที่พูดอังกฤษได้
เป็นรูปใดรูปหนึ่งในบรรดาทั้ง ๖ รูปนี้ ปรากฏในพระราชนิพนธ์ว่า

“อปีจ น ถกามเตสั เอวรูปี เมตติทีปิกั สาสนปณณั ปหิณตุ์ เอวั สนเดปี อิมสุมี วาเรเทหิ สหริ
ปฏิสนุการกรณกาลเอ ขถาสุขั เตสั ภาสาย ถกาสถลุปกรณตุ์เอกั เตสั ภาสณญั ภิกขุ ปหิณาม.”^{๑๒}

อนึ่ง พวกข้าพเจ้าจะส่งหนังสือสาส์นแสดงไมตรีอย่างนี้ไปถึงชนชาติอังกฤษเหล่านั้นมิได้ แต่ใน
คราวนี้ พวกข้าพเจ้าได้ส่งภิกษุผู้

นอกจากนี้จุดประสงค์ในสืบหาหนังสือแล้วพระองค์ยังได้ทรงปรารภถึงความสามัคคี สืบเนื่อง
มาจากพระสงฆ์ในลังกาในขณะนั้น แบ่งเป็น ๒ นิกาย คือ อุบาลิงส์และมรัมวังส์ ทรงแนะนำให้ถือ
สามัคคีธรรม เป็นหลักในการปฏิบัติเช่นเดียวกับพระสงฆ์ไทย พร้อมตรัสหลักธรรม และวิธีการปฏิบัติว่า

๑. ให้สมาคมกันด้วยความเมตตา กรุณา สามัคคี ทั้งค่อนหน้าและลับหลัง
๒. ให้ยึดถือธรรมเป็นเหตุแห่งสามัคคี ให้ปฏิบัติตามนั้น

สมณสาส์นฉบับนี้ จบลงด้วยการขอบคุณต่อคณะสงฆ์ลังกาที่มีต่อคณะสงฆ์ไทย ด้วยการต้อนรับ
อย่างมีไมตรีจิตของอีกฝ่ายหนึ่ง ดังพระราชนิพนธ์ว่า

พุทธสสุ ถกวโต ปรีนิพพานโต ติสตาทิกานั ทวินันั วสุตสหัสสานมุปริ ปญจา-
สีติเม สัวจุเร อุมหากั คนปรียาปนุนา ปญจ สุยามภิกขุ สีหพีป คตา เสงขณช-
สิริวฑฒนปุเร สหเทพีปิสฺสรานั เองคุลิสฺเสตฺสเกวรานั อนุมติยาอายุสมนุตานณจ
สงฺคเหน ทาฐฐาตุ์ ฏฐุญเจว ขถาสุขั ปุเชตุ์ จ ถกิตุวา ตตุถอฑฒมาสมตุ์ วสิตุวา...”^{๑๓}

เมื่อพุทธศักราช ๒๓๘๕ ภิกษุประเทศสยาม ๕ รูปที่อยู่ในคณะของข้าพเจ้าไปเกาะ
สีลหได้ชมได้บูชาพระทาฐฐาตุ์(พระเจี๊วแก้ว)อย่างสะดวก ที่เมืองสิงขณชสิริวฑฒนปุระ
โดยได้รับอนุมิตของผู้สำเร็จราชการชาวอังกฤษ และด้วยความสงเคราะห์ของท่านผู้มี
อายุทั้งหลาย พักอยู่ที่เมืองนั้นเดือนครึ่ง...

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๒} ประชุมฯ ๒/๔๓๖.

^{๑๓} ประชุมฯ ๒/๔๕๖

พร้อมทรงอนุโมทนา ต่อชาวลังกา ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ว่า

“ขໍ ยໍ อมเหหิ สปริเสหิ ยถาสติ ยถาพลํ คตฺสฺส ภควโต สาสนํ มนสิกโรนฺเดหิกาเยน วาจาเย อนุ
วิทฺหนฺเตหิ กุสลํ อุจฺจิตํ ปุณฺณํ ปสฺสํ อาชาเยสฺมนฺโต สยํกตํ วิย มลฺลฺยฺมานา อนุโมทฺนตุ.”^{๘๐}

บุญกุศลใดๆ ที่พวกข้าพเจ้าพร้อมทั้งบริษัทผู้มนสิการคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น จัดทำ
ไปเรื่อยๆ ด้วยกาย ด้วยวาจาได้ขวนขวายสั่งสมแล้วตามสติกำลัง สาธุ ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลาย จงสำคัญ
เห็นบุญนั้นว่าเป็นราวกะว่าตนทำเอง อนุโมทนาเถิด.

“ตาย เจว อนุโมทฺนาย สกาย จ ปุณฺณสมฺปทาย อิมสฺมี สุวากฺขเต ธมฺมวินฺยฺยฺหุสฺสี วิรุฬฺหิ เวปฺ
ลฺลํ อาปชฺชนตุ นิยุยานิก อุปสมถฺวตฺตนิเก สมฺมาสมฺพุทฺธรูปเวทิตะ.”^{๘๑}

เพราะการอนุโมทนานั้นด้วย เพราะบุญสัมปทาของตนเองด้วย ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลายจงถึง
ความจริงของงามไปบุญในพระธรรมวินัย ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว เป็นธรรมนำสัตว์ออกจากทุกข์
เป็นไปเพื่อความสงบระงับ อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกาศไว้แล้วนี้ เถอญ.

๓.๖.๑.๓. สมณสาสน์ เรื่องส่งเครื่องไทยธรรมพระราชทานแด่พระธีรानันทะ

ต้นฉบับสมณสาสน์เดิม สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราธิบดี (ครั้งยังทรงกรม
หมื่น) ได้มาแต่ลังกา ปรากฏในพระนิพนธ์คำนำ เมื่อพิมพ์ครั้งแรกว่า พระสุทนต์สนธระ ผู้เป็นนายก
คณาจารย์ฝ่ายหนึ่ง ที่ลังกาทวีปเป็นอนุศิษย์ของพระธีรานันทเถระนั้น สืบต่อกันลงมานับเป็นชั้นที่ครบ ๖
ได้ส่งพระสมณสาสน์ ๒ ฉบับนั้นมาแสดงแก่ข้าพเจ้าว่า ได้รับรักษาไว้ต่อมาฯ ข้าพเจ้าได้เห็นก็ชอบใจจึง
ขอพิมพ์ไว้แล้วส่งต้นฉบับเดิมคืนไปฯ พระสมณสาสน์ ๒ ฉบับนี้เป็นอักษรขอมฯ...^{๘๒} พระราชนิพนธ์นี้
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าพระราชนิพนธ์เมื่อขณะดำรงเพศเป็นบรรพชิตงานประพันธ์จัดเป็นประเภท
ร้อยแก้วทั้งหมด การแต่งมีถ้อยคำสำนวนฉะฉอน มีบทขยายมากขึ้น

พระราชสาสน์นี้ส่งไปยังพระมหาเถระชาวลังกาจึงต้องใช้ศัพท์สำนวนบาลีให้วิจิตรบรรจง
นอกจากแสดงความรู้ความเข้าใจพระศาสนาแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงภูมิความรู้เรื่องภาษาบาลีอีกด้วย ดัง
ปรากฏในบทเริ่มต้นของพระสมณสาสน์ว่า

วิสุทฺทพฺพุทฺธาทิตฺตตฺตยาภาวภาสิตะ สุยามรฺกฺเชฐ รตฺนโกสินฺทเทวมหานครราชธานียํ
ปวฺรนิเวสาทิตฺตนิสฺสเรหิ ทสฺหิ ธมฺมยฺตุตฺตินิกายิกเถรวเรหิ อิทํ สาสนปฺลฺณ วาลุการาม

^{๘๐} ประชุมฯ ๒/๔๗๘.

^{๘๑} ประชุมฯ ๒/๔๘๐.

^{๘๒} ประชุมฯ ๒/๓๓๔.

ธีรานนุทธเศรษฐ มรรम्मวสิกสงฆนายกสิสสุตตส ขานาปนตถาย ปหิโต อิทานิ สุยามาติ-
รฎฐาธิปติสฺสรินุทสฺส ปรมมหมิกมหาราชสฺส รัชโธ กนิฏฐภาคฺคภูควชิรญาณมกฺก-
สมมตวสมมหาเถรวโร อายสมโต เวยยตฺติเยน อภิปฺปสนฺโน...^{๘๓}

ศาสนบรรณฉบับนี้พระเถระฝ่ายธรรมยุติ ๑๐ รูป ผู้เป็นใหญ่ในขณะมีวัดบวรนิเวศ
เป็นต้น ณ ราชธานีชื่อว่ากรุงรัตนโกสินทรเทพมหานครในสยามรัฐอันส่องสว่างด้วย
แสงแห่งพระรัตนตรัยมีพระพุทธรัตตะอันบริสุทธ์ผุดผ่องเป็นต้น ส่งไปแด่พระธีรานนท
เถระผู้เป็นศิษย์ของพระสังฆนายกฝ่ายมรรมวงศ์ ณ วัดวาอุการาม เพื่อโปรดทราบ บัดนี้
เจ้าฟ้าพระวชิรญาณมกฺกสมมตวิงศ์มหาเถรเจ้า ผู้เป็นพระราชาธิบดีกนิฏฐภาดาพระเจ้าบรม
ธรรมิกมหาราชผู้เป็นใหญ่แห่งรัฐทั้งหลายมีสยามรัฐเป็นต้นทรงเลื่อมใสอย่างยิ่งด้วย
ความฉลาดของท่านผู้มีอายุ.

ผู้วิจัยเห็นว่าสมณสาส์นฉบับนี้น่าจะเป็นหนังสือนำส่งไปพร้อมกับพระสมณสาส์นตอบเรื่องตีมา
วิจารณ์ ปรากฏความ ดังนี้ว่า

สาธายสุมา ตสฺส สพุเพเต เทยฺยชฺรมเม ปฏิกุคฺคหาตุ ตสฺส ทีฆมรคฺตํ หิตายสุขาย
สีมากถา ปฏิสํยุตฺตํ ปฏิสาสนํ วิตุถารโต อมฺหากํ สพุเพตํ อนุมตฺติยา เถเรน คนฺถิตํ
ปฏฺกสฺส ลีฆาเปตฺวา เอกโต พนฺธํ มนุชฺสาย ปกฺขิตฺตํ ตทญฺญา จ เถเรนว อิตฺโต ปุพฺเพ
คนฺถิตา สิกฺขตฺตยทีปิกาคาธาโย สชฺฌายิตพุพฺปาสฺสภูตา ลีฆิตฺวา ปหิตา...^{๘๔}

สารุขของท่านผู้มีอายุจงรับไทยธรรมทั้งปวงนี้ ของพระมหาเถรเจ้านั้น เพื่อประโยชน์
เพื่อความสุขแต่พระองค์ตลอดกาลนานเถิด ศาส์นตอบเรื่องตีมากถา พระเถรเจ้าทรงแต่ง
โดยอนุมัติแห่งข้าพเจ้าทั้งปวงได้ให้เขียนลงในแผ่นกระดาษหลายแผ่นแล้วผูกเข้าด้วยกัน
กัน บรรจุในหีบ และนอกจากนั้นคาถาทั้งหลายอันแสดงสีกขา ๓ ที่พระเถรเจ้านั้นแล
ทรงแต่งไว้แต่ก่อนนี้ เป็นปาฐะที่นำสาธยาย ก็ได้ให้เขียนส่งไปด้วย.

เนื้อหาที่ปรากฏในพระสมณสาส์นว่าสิ่งที่ส่งมาด้วย ๓ อย่าง

๑. ไทยธรรม ๑๐ อย่าง จำนวน ๑ ชุด
๒. ศาส์นว่าด้วยตีมาวิจารณ์ จำนวน ๑ ฉบับ
๓. คาถาแสดงสีกขา ๓ จำนวน ๑ ฉบับ

^{๘๓} ประชุมฯ ๒/๓๓๘.

^{๘๔} ประชุมฯ ๒/๓๔๐.

ลักษณะนี้ทำให้เชื่อได้ว่าพระสมณสาสน์นี้เป็นหนังสือนำ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงแนบมาเพื่อแจ้งให้พระเถระชาวลังกาได้ทราบ และจบลงด้วยวันเดือนปีที่ส่งสมณสาสน์ อันเป็นลักษณะของหนังสือนำ ปรากฏในพระราชนิพนธ์ ดังนี้

“พุทธศต ภควโต ปรีนิพพานโต สดตาสีตยาริกคิสตุดตรทวิสทศตสาสนายุมหิ มิคสิริมาสสุต ชุณหปุกขปลงมิมิ โสรวาราย ปหิตมิหิ”^{๘๕}

สาสน์นี้ ส่ง ณ วันเสาร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๓๘๗.

เนื่องจากเป็นงานที่สั้นเพียง ๒ หน้ากระดาษจึงมีเนื้อความที่จะศึกษาน้อยลง แต่ก็ถือว่าเป็นงานแรกของหนังสือประเภทสาสน์ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงพระราชนิพนธ์

๓.๖.๑.๔ สมณสาสน์ เรื่องสีมาวิจารณ์

งานพระราชนิพนธ์ฉบับนี้ มีการผสมผสานกันระหว่างร้อยกรองกับร้อยแก้วมีการใช้คำและรูปคำที่แสดงความด้วยสำนวนภาษาวิจิตรกว้างงานที่ผ่านมาประกอบด้วยฉันทประเภต่าง ๆ คือวังสัทธูฉันท ปัญญาวัตรฉันท วสันตฉลฉันท* พระราชนิพนธ์นี้เริ่มด้วยบทปณามคาถา คือบทนมัสการพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ พร้อมทั้งขอผลบุญของการนมัสการพระรัตนตรัยมีการคุ้มครอง ให้อรอดพ้นจากภัยอันตรายต่างๆ เป็นต้น เป็นประเพณีของชาวพุทธ ที่ถือว่าการบูชาพระรัตนตรัยเป็นกิจที่จะเริ่มต้นงานทุกอย่าง^{๘๖} และยังแสดงความเมตตาเป็นนักกวีของเจ้าฟ้าพระวชิรญาณด้วย

นมตตุ พุทธศต วิชชชวาทีโน
 นมตตุ ธรรมศต วิมุติสารีโร
 นมตตุ สงฆศต จ ธรรมธารีโน
 นโม กริตวาน มยมุห เสรีโน
 พุทุโธ หิ โพชฌาว ปสตุถเสฏโฐ
 ธรรมโม จ สนนทิจูติกตาทิยตุโต
 สงโฆ หิ สงฆเมหิ อนุตตโรว
 วตตุตตยนตุ รนํ อนุคัม
 ตสุมิ ตุเขตเตตุ สุปุตุตวิชา

^{๘๕} ประชุมฯ ๒/๓๔๐.

* ดูเพิ่มเติมที่ภาคผนวก, หน้า ๑๑๕.

^{๘๖} สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๓๑๗.

ปสนุนจิตตา ทส เถรเสฏฐา
 ปตฺถेम ฉาณสฺส มยฺ วิภูติ
 ทุกขสฺส อนตฺ อภิสมฺภุณฺมุ...^{๘๗}

ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นวิภังชาวาท ขอนอบน้อมแด่พระธรรมอัน
 มีวิมุตติเป็นแก่นสาร ขอนอบน้อมแด่พระสงฆ์ ผู้ทรงธรรม เราทั้งหลายทำความ
 นอบน้อมแล้ว เป็นผู้เสรี ก็พระพุทธเจ้าผู้อันบัณฑิตสรรเสริญ ทรงเป็นผู้ประเสริฐ
 สุด เพราะการตรัสรู้ และพระธรรมเป็นธรรมประกอบด้วยคุณมีสัมพันธวิญญูกิจะเป็นต้น
 พระสงฆ์เล่าก็เป็นผู้ยอดเยี่ยมกว่าหมู่ทั้งหลาย วัตถุทั้ง ๓ นั้นเป็นรัตนะหาค่ามิได้...

ผู้วิจัยพบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงแสดงสถานภาพของพระองค์ในพระสงฆ์คณะ
 ธรรมยุต และการได้รับพระบรมราชูปถัมภ์จากรัชกาลที่ ๓ อีกแห่งหนึ่ง ดังนี้

สุทฺธานนุตทยาฉาณ-	ราสีภูตสฺส ตาทีโน
พุทฺธสฺเสว ภควโต	สาสนานุปวตฺติยา
ปฎฺฐิรูปเปตสฺสตา	สุยามรฎฺเฑ สุมงฺคเล
รมเม รตนโกสินฺท-	มหาราชปุเร สุเก
อตุตฺมคฺคฺคฺมณฺนิพฺม-	สิริยา สุวิโรจิต
มยฺ ปวรนฺนิเวสาที-	ราชการามวาสิโน
รณฺโฉ เชฎฺฐาธิปตฺินท-	นามิโน สาธุสิลีโน
มหาธมฺมิกราชาตี	วิสุตฺตสฺส ตฺหี ตฺหี
กฺกุฬปกา นิจฺจกตฺ-	วตฺตถาทีหาภิปุชิตา... ^{๘๘}

ข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นพระเถระเจ้าคณะธรรมยุติกวศ์ ที่พระสงฆ์นิคายนั้นสมมติ
 ในกิจทั้งปวง เป็นบิดา เป็นปริณายก แห่งภิกษุหลายร้อยรูป เป็นราชกฤปกะ ที่พระ
 เจ้าเจษฎาธิปดินทร ผู้ทรงมีศีลาจารวัตรแห่งสัตบุรุษ ปราบกฏพระนามในที่นั้นๆ ว่า
 พระเจ้ามหาธรรมิกราช ทรงบูชาด้วยวัตถุมีนิตยภัตและผ้าเป็นต้น อยู่ในพระอาราม
 หลวงมีวัดบวรนิเวศ เป็นต้น ณ เมืองหลวงใหญ่ชื่อรัตนโกสินทร์ที่งามน่านรมย์ รุ่ง
 เรื่องด้วยพระรัศมีแห่งพระแก้วอันอุดมเกิด.

พระราชนิพนธ์เรื่องนี้ให้ข้อมูลรายละเอียดเรื่องสีมาเป็นอย่างดี ซึ่งเป็นปัญหาข้อสงสัยของพระ
 สงฆ์ลังกา ในการวินิจฉัยเรื่องสีมานี้ เป็นการวินิจฉัยของพระเถระคณะธรรมยุต ทั้ง ๑๐ รูป แต่มีมติให้เจ้า

^{๘๗} ประชุมฯ ๒/๓๔๒-๓๔๔.

^{๘๘} ประชุมฯ ๒/๓๔๔-๓๔๖.

ฟ้าพระวชิรญาณ ทรงพระราชนิพนธ์เป็นสาส์นตอบพระสิริธรรมวงศ์ธีรานันทะ ทรงทักท้วงอรรถกถา และฎีกา กรณีเรื่องคามสีมา และอรรถฎีกาที่เป็นอคามกะ คือป่าที่ไม่มีบ้าน อรรถกถาอธิบายคามสีมา ว่า “ท่านผู้ครองบ้านนั้น ย่อมได้พลีในประเทศเท่าใด ประเทศเท่านั้น จะเล็กหรือใหญ่ก็ตาม ย่อมถึงความนับว่า คามสีมา”^{*} คัมภีร์วิมตติวินทนีอธิบายในกรณีเดียวกันนี้ว่า “พื้นที่ๆ อิศรชนกำหนดไว้เพื่อเก็บผลประโยชน์มีส่วยเป็นต้นจากชาวบ้านหมู่บ้านนั้น เป็นอันทราบได้ว่า เป็นคามสีมา”^{**} เจ้าฟ้าพระวชิรญาณมีพระราชวินิจฉัยว่า ให้ยืนยันตามพระไตรปิฎก ดังนี้

“สพฺพโส โส วิเสโส สนฺตีสฺสปี ปาลีสุ อฏฺฐกถํ วินา กุโต วทฺสพฺโป ตสฺมา ปาฐา-
ปทีฏฺฐการณฺรหิตํ อฏฺฐกถาวทํ วา ฎีกาวทํ วา ทพฺหํ อาทาย วุตฺตปี ทุกฺกรํ ปเคว เตสํ
เตสํ ปจฺจนา จรียานํ ปฏิปตฺตํ อถ โข ปาลีว ปมาณตรา ตตฺถ พลวการณานิ ลทฺธา
วูจฺจมาโน วินยวินิจฺจโย สุตฺทพฺหํ สทฺธาตพฺโป โหติ.”^{๘๕}

ความแปลกันโดยประการทั้งปวงนั้น มีอยู่ เมื่อมีแต่บาฬี (พระไตรปิฎก) เว้นอรรถกถาเสียจะมีขึ้นได้แต่ไหนเล่า เพราะเหตุนั้น แม้ที่ยึดมั่นคำของอรรถกถาหรือคำของฎีกาก็ตาม ซึ่งปราศจากการตั้งอ้างอิงไว้ในปาฐะ กล่าวไว้ ก็เป็นการไม่ได้อยู่แล้ว จะกล่าวไปโดยถึงความปฏิบัติแห่งพวกอาจารย์ในภายหลังนั้น ที่จริงนั้น พระบาฬีเท่านั้นเป็นประมาณยิ่งกว่าอื่น (อรรถกถาและฎีกา) วินยวินิจฉัยที่ได้การันต์อันมั่นในพระบาฬีนั้นกล่าวไว้ จึงเป็นข้อความควรเชื่อได้แน่นอน.

พระองค์ยังยืนยันการวินิจฉัยในข้อนี้ด้วยการถือปฏิบัติของพระสงฆ์คณะธรรมยุตอย่างเคร่งครัด โดยอ้างถึงพยานคือพระสังฆราชิสสระ ปราภฏในพระราชนิพนธ์ว่า

ยถา ยถา มยํ วทาม มหนฺตามหนฺตํ ครุกาครุกํ สงฺฆกมฺมํ กโรนฺตา วินยปฏิปตฺตํ
ปฏิปชฺชาม นนฺตํ สพฺพํ आयสฺมา สทฺธาตีสฺโส อิธาคนฺตฺวา จิรํ วสฺมาโน สฺสนาติ ปสฺสติ
จ นตฺติ สีมาย คหณฺลทฺธี ปฏิจฺจ โจอเทตพฺพตา สาเรตพฺพตา.”^{๘๖}

พวกข้าพเจ้ากล่าวอย่างไรๆ เมื่อทำสังฆกรรมน้อยใหญ่ หนักเบา ก็ปฏิบัติตามวินัยอย่างใดๆ ท่านสังฆราชิสสระ ผู้มาอยู่ที่นี้นาน ก็ย่อมได้ยืนยันถ้อยคำและได้เห็นการปฏิบัติวินัยนั้นทุกอย่างมิใช่หรือ ความที่จะฟังทั้งวงจะฟังเดือน เพราะอาศัยลัทธิการถือสีมา ก็หาไม่มี.

* ตตฺถ ยตฺตเก ปทเส ตสฺส คามสฺส โภชกา พลี ลภนฺติ โส ปทเส อปฺโป วา โหตุ มหนฺโต วา คามวาสีมา เตวฺว สงฺขํ คจฺฉติ.

** ตฺนฺนิวาสิหิ พลิกาทิกคณฺตํ รุปีโต ภูมิปทโส วิหิตो คามสีมา.

^{๘๕} ประชุมฯ ๒/๓๖๖.

^{๘๖} ประชุมฯ ๒/๓๕๘.

๓.๖.๑.๕ สมณสาส์น การชี้แจงเรื่องพระสงฆ์ไทยมี ๒ นิกาย

พระสมณสาส์นนี้ เจ้าฟ้าพระวชิรญาณเถระในนามคณะธรรมยุต ๑๐ รูป ส่งถึงพระมหาสุมนเถระ อธิบดีสงฆ์ฝ่ายมรรมวงศ์ สำนักวัดวาสุการาม ท่าคาฬุ ประเทศลังกา ทรงอธิบายถึงความแตกต่างระหว่างนิกายทั้ง ๒ ในประเทศไทยสมัยนั้น จุดประสงค์ของพระราชนิพนธ์มี ๓ ประการ ดังนี้

๑. การอธิบายความแตกต่างระหว่างอาจิณณกัปปิกนิกายและจูฬนิกาย^{๕๑} พระราชนิพนธ์ฉบับนี้เป็นงานประเภทร้อยแก้วทั้งหมด ในตอนต้นฉบับสาส์นทรงปรารภถึงคณะสงฆ์ในประเทศไทยในขณะนั้นว่ามีคณะใหญ่ ๆ อยู่เพียง ๓ คณะคือ คณะวัดมหาธาตุ คณะวัดราชบูรณะคณะวัดพระเชตุพน และทรงปรารภว่าคณะธรรมยุตเป็นอีกคณะที่นอกจากคณะใหญ่ทั้ง ๓ ดังนี้

...อชฺฌาจิณณมัทโธ โปราณหีติ เอตฺตกมฺมุตฺเตน ทพฺุหาภินิเวสกรณโศ อาจิณณกัปปิกนิกายนามมฺหา มหฺาธาตฺวาทิคณฺราชนฺุณฺนาทิกณฺเชตฺวนาทิกณฺสงฺขาตสพฺุทิสาวาสิกมฺหาคณฺสฺมา อญฺุสฺส ปาฐฺุญฺุชฺชกถาทิสฺสุ การณการณญฺุตฺติหิเยว ปฏิปฺตฺติยา ฐมฺมญฺุตฺติกนิกายนามสฺส สพฺุทิจจกรณิสฺสุสรณฺุเทหิ สงฺมสมฺมตฺเทหิ อมฺุเทหิ ทสฺหิ ราชานฺุชฺวชฺริญาณมกฺกฺสฺมมตฺวสมฺหาเถรฺวรมฺุเขหิ เถรภิกฺขุหิ อิทฺถิ เมตฺตยาภิกฺขุมาสยสมฺมกฺกฺตฺ สาสนฺสนฺเทศปฺณฺณํ ลิกฺกฺตฺตฺวิหฺาธาธิปฺณฺุจปฺริเวณฺาธิปฺติโสภิตสิริฐมฺมเถรฺสฺส ปฺหิตํ ตฺสฺส วิสาธิตฺติเรกภิกฺขุสงฺมสฺส ปุพฺุเพสฺสสนปฺเตนสมฺมานจฺฉนฺุทฺสฺส ปฺฏิสฺสสนฺนิเวทฺนตฺถาย.^{๕๒}

หนังสือสาส์นสนเทศ มีได้เพราะอภัยอาศัยประกอบด้วยไมตรี ของข้าพเจ้าเหล่าพระเถระ ๑๐ รูป มีสมเด็จพระราชอนุชา เจ้าฟ้าพระวชิรญาณมกฺกฺสฺมมตฺวสมฺหาเถรเจ้า เป็นประมุข อันสงฆ์สมมตให้เป็นที่ใหญ่ในการทำกิจทั้งปวง มีคณะวัดบวรนิเวศเป็นต้น มีชื่อว่าธรรมยุต เพราะยุติตามเหตุผลในพระคัมภีร์บาลีและอรรถกถาเป็นต้น ซึ่งเป็นคณะอื่นจากคณะใหญ่ที่มีสำนักอยู่ในทิศทั้งปวง ได้แก่คณะวัดมหาธาตุคณะวัดราชบูรณะ และคณะวัดพระเชตุพนเป็นต้น มีชื่อเรียกว่า อาจิณณกัปปิกนิกาย เพราะยึดมั่นว่า "นี่โบราณท่านประพุดติกันมา..."

พระราชนิพนธ์นี้ บอกให้ทราบถึงการปกครองคณะสงฆ์เดิม ที่แบ่งการปกครองเป็น ๓ คณะคือ คณะเหนือ คณะใต้ และคณะอรัญวาสี ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๓ แบ่งการปกครองคณะสงฆ์เป็น ๔ คณะใหญ่ๆ คือ คณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง(เพิ่มเข้ามาใหม่) คณะอรัญวาสี สายการปกครองมีเจ้าคณะ

^{๕๑} จูฬนิกาย แปลว่า หมู่ย่อย หรือ พวกน้อย หมายถึง คณะธรรมยุต

^{๕๒} ประชุมฯ ๒/๕๐๖-๕๐๗.

ใหญ่เป็นผู้รับผิดชอบ คณะธรรมยุตอยู่ในการปกครองของเจ้าคณะใหญ่กลาง^{๕๓} เจ้าฟ้าพระวชิรญาณทรงแบ่งให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างคณะใหม่ กับคณะเก่า ว่าความแตกต่างกันระหว่างข้อวัตรปฏิบัติของพระภิกษุ ๒ นิกาย ในประเทศไทยสมัยนั้น มีดังนี้

๑.๑ ข้อวัตรปฏิบัติของพระภิกษุที่ได้ชื่อว่าอาจินณกัปปีกนิกายได้แก่คณะสงฆ์เก่านอกจากคณะธรรมยุตมีวิธีปฏิบัติ ดังนี้คือ

ตตถ อาจินณกัปปีกนิกายิกา นาม เยสํ ปาลีอฏฺฐกถาทิสฺส อาคตวจนํ อปฺปมาณํ สกเทศนิवासินํ ปฏิปตฺติเยว ปมาณํ เต จ เอวํ วตฺตารอ ยํ ยํ โปราณกํ ตํ ตํ ปาลีอฏฺฐกถาทิทิ วิรุฑฺธิปี โหตุ สพฺพเมว ปจฺจิมเกหิ สพฺพหิตฺวา สงกํ กตฺวา อนุกกเมน ปฺริหายติ ตสฺมา อทิวฺจฺฐํ นาม นตฺถิ อปฺปมาณํ อมฺหากํ ทสฺสนํ นามตํ อนุกกเมน ปฺริหายติ ตสฺมา อมฺเหหิปี เตสํ คตมคฺเคเนว อนุปฺปฏิปชฺชิตพฺพนติ อิม วุจฺจนฺติ อาจินณกัปปีกา นาม^{๕๔}

ภิกษุที่ได้ชื่อว่าอาจินณกัปปีกนิกาย คือพระที่ปฏิบัติในลักษณะ ดังนี้

๑. ไม่ยึดถือปฏิบัติตามคำสอนที่มีในพระไตรปิฎก อรรถกถาเป็นต้น
๒. แต่ยึดถือปฏิบัติตามคำสอนของโบราณอาจารย์ที่เคยปฏิบัติมาแล้ว

๑.๒ ข้อวัตรปฏิบัติของพระภิกษุคณะธรรมยุตินิกาย (จูฬนิกาย) มีการปฏิบัติที่แตกต่างไปจากคณะเดิม ดังนี้

ธมฺมยุตฺตินิกายา นาม เย เอวํวาทินอ โปราณานํ อาจินณสมาจินณํ น สพฺพโส ปมาณโต คเหตุพฺพํ ภควา โข น ปจฺจันติมสฺส ชนปฺเทศฺส มิตฺถุขฺเกสฺส มนฺุสฺเสสฺส อวิญญาตารสฺส อฺปฺปนฺโน อตฺถิ มชฺฉิมิสฺสเยว ชนปฺเทศฺส อริยเกสฺส มนฺุสฺเสสฺส อฺปฺปนฺโน ตสฺส โข ปน ภควโต สาสนํ เตสฺส เตสฺส นานาภาสิกเทเสสฺส ปตฺถรติ ตสฺส จ ภควโต ธมฺมวินโย สงฺคีตี อารโปนฺเตหิ ธมฺมสงฺคาหเกหิ ยถา ยถา ปจฺจิมเกหิ ปฏิปชฺชิตพฺพํ ยถา จ ปฏิปชฺชนฺดานํ วิโรโชน โหติ สพฺพนตํ ปฺริปุเรนฺเตหิ มชฺฉิมภาสภาตฺตยาฆาตฺตริกาย ภาสาย สงฺคีโต นานาเทเสสฺส นานาภาสิกานํ พุทฺธสาสนิกานํ ปฏิปตฺติยาสมภวกรณตฺถาย

ตถา กาลเต คจฺจนฺเต สาสนปกตตฺตญฺหิ ปุณฺธุชนปณฺฑิตเตหิปี สพฺพนตํ ปฺริปุเรตฺถํ อสฺสโกนฺดานํ พาหุสฺสปวตฺติตฺตฺสเนน สตฺตฺตานํ พุทฺธิหานี สมฺปตฺตฺติวา ตเหตุตฺถิชาตฺตกาณี อฏฺฐกถาทินิ อนเภาณี ปกรณานิ ยถาชาตฺถํ อนุกกเมน ปจฺฉา กตานิ ตสฺมา ฎีกาย อาคตวจนํ อฏฺฐกถาสเมนฺตเมว คเหตุพฺพํ อฏฺฐกถาย อาคตมฺปี ปาลียา สเมนฺตเมว

^{๕๓} คุราวละเถียคไน พระเมธีธรรมากรณ(ประยูร ธมฺมจิตฺโต),การปกครองคณะสงฆ์ไทย,(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๑๕), หน้า ๒๑-๒๕.

^{๕๔} ประชุมฯ ๒/๕๑๐.

คเหตุพหุ ปาถิมปี กตถจิ เกหิจิ วฑฒเตตวา ลิจิต์ คารยหฐานมปี ภควโต วจนลกขณั
 อติกกมม อฏฺฐานธาวนวเสน ปวตฺตมานั นคเหตุพหุเมว คารยหฐานวชฺชิตาย ปาถิยาจ ตั
 สมนตีสุ จ อฏฺจกถาฎีกาสุ อาคตา ปฏิปตฺติ ดนฺเทสิกโพรานะหิ อาจันณปิ อนาจันณปิ
 อนุปฏิปชฺชิตพฺพาว เอว ปวตฺตมานา หิ ปฏิปตฺติ โพรานาจริยมคฺโคตติเม วุจฺจนติ
 ฐมมยฺยตฺติกา นาม.^{๕๕}

ภิกษุที่ชื่อว่าธรรมยุติกนิกาย* คือ คณะที่ปฏิบัติในลักษณะ ดังนี้

๑. ยึดถือปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่ยกขึ้นสู่การสังคายนาแล้ว
๒. ยึดถือปฏิบัติตามคัมภีร์ฎีกาที่อ้างได้ในคัมภีร์อรรถกถาและต้องอ้างได้ด้วยพระ
 ไตรปิฎก
๓. ไม่ปฏิบัติตามคำของอาจารย์ที่ภายหลังที่อ้างในพระไตรปิฎกไม่ได้

๒. การบวชที่ถูกต้องคือการเปล่งเสียงให้ถูกต้องตามอักขระภาษาบาลี เจ้าฟ้าพระวชิรญาณทรง
 พระราชวินิจฉัยว่า การอุปสมบทที่ถูกต้องที่สืบมาแต่โบราณกาล คือการเปล่งเสียงอักขระให้ถูกฐานกรณ์
 ปรากฏในพระราชนิพนธ์ว่า

“...โบราณกาลโต ปฏฺฐาย ฐานกรณานิ สมฺปาเทตฺวา อุกฺขรจฺจารณเวย อุปสมฺปทาย ฐมฺมิกตฺต
 สาเรติ...”^{๕๖}

การเปล่งเสียงอักขระให้ถูกต้องตามฐานกรณ์จำเดิมแต่โบราณกาล นั้นแหละยังความเป็นธรรม
 แห่งอุปสมบทให้สำเร็จ...

คำว่าโบราณในที่นี้หมายถึงพระไตรปิฎกมิได้หมายถึงคนสมัยโบราณเขาพูดกันเปล่งเสียงเอา
 ตามนั้น แต่กลับเป็นโบราณตามพระบาลี ส่วนคัมภีร์อื่นไม่ถือเป็นประมาณในการให้ทราบถึงการเปล่ง
 เสียงอย่างถูกต้อง ดังนี้

อกฺขรจฺจารณญจ เตสุ เตสุ อนนเกสุ เทเสสุ อนนเกธา ปวตฺติ ยสุมี ปน วเส อาคตัง
 อุกฺขรจฺจารณวิธานัง ปาถิอาทีสุ สาปเทเสสุ ปกรณเสสุ อาคตลกฺขณน อุปฺปริกฺขิยามานัง
 สพฺพเสฏฺฐมกฺขายติ ยํ อตฺตถกามา วิญฺญโน อุปฺปริกฺขนฺตา สกฺโกนฺติ สนฺนิฏฺฐานัง กาคุ

^{๕๕} ประชุมฯ ๒/๕๑๐-๕๑๒.

* คู่มือการปฏิบัติของธรรมยุติกนิกายใน สันติ บัณฑิตพรหมชาติ, ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์
 กับสถาบันสงฆ์ : ศึกษากรณีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชา
 ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๑๐๒-๑๐๕. อ้างถึงใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิร
 ญาณวโรรส, ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร หน้า ๑๖-๑๘.

^{๕๖} ประชุมฯ ๒/๕๑๖-๕๑๘.

สมมารุหนาท อุปสมปทา อิมินาเยว วิชานเนน กตารุหิสฺสตีติ อมหากัณหิสฺสนสฺสนวิสเยสุ เทเส อิทเมว อคฺคมกฺขายติ.^{๕๑}

ก็แล การเปล่งเสียงอักษรย่อเป็นไปหลายอย่างในท้องถิ่นนั้นๆ มากด้วยกันแต่วิธีเปล่งเสียงอักษรที่มาในวงศ์ใด สอบดูโดยลักษณะอันมาในคัมภีร์ที่อ้างอิงทั้งหลายมีพระบาลีเป็นต้น กล่าวได้ว่าดีกว่าเพื่อน ซึ่งวิญญูชนทั้งหลายผู้หวังความเจริญพิจารณาอาจลงสันนิษฐานได้ว่า อุปสมปทาที่ขึ้นโดยถูกต้อง ก็ทำโดยวิธีนี้แหละจึงจะขึ้น วิธีนี้แหละกล่าวกันว่าดีที่สุดในประเทศทั้งหลายที่อยู่ในวิสัยที่พวกข้าพเจ้าได้เห็นได้ยิน.

๓. การส่งเครื่องไทยธรรมตอบแทนคุณความดีแก่พระสงฆ์ลังกา เจ้าฟ้าพระวชิรญาณทรงเชื่อเชิญให้พระภิกษุลังกาฝ่ายมรรมวงศ์ มีความประสงค์จะมาเมืองไทยก็มาได้ตามอริยาสัย แลได้แสดงความขอบคุณต่อคณะสงฆ์ลังกา ดังพระราชนิพนธ์ว่า

ตสุมา เย เย ชมฺมกามา สุยามรฺฐจาคคตีสัพพนานํ สนฺติกาอมฺหาทิสานํ ปฏิปฺตติ-
ปวฺตตี สุตฺวา ปสฺสึทฺตติ เย วา ปนญฺญู สฺวนมตฺเตน อปฺปสฺสึทฺตดา สฺวาเสน สีสฺสส
สากจฺจาย ปญฺญาย เวทิตพฺพตฺตดา อมฺเหหิ สทฺธิ สฺมาคมฺ อิจฺฉนฺติ เต เต สพฺเพปรีตน-
โกสิทฺทเทวมหานครโต คตฺตาย อุตฺตมเดชตีหนามาย โปตฺนาวาย อากจฺฉนฺตุ อากมเน จ
เวตฺตนกิจฺจํ นตฺถิ อิชฺ สมฺปตฺตา อายสฺมนฺโต ยถารุจิเต สภาคฺกุฐานเวทาสฺวจฺจ ปรมชฺมมิก-
มหาราชสฺส สนฺติกา อนุคฺคหณฺจ ลภิสฺสนฺติ...^{๕๒}

เพราะเหตุนั้น ท่านผู้มีอายุเหล่าใดๆ ผู้เป็นธรรมกามาได้ฟังความเป็นไปแห่งการปฏิบัติของภิกษุเช่นพวกข้าพเจ้าแต่สำนักชาวสีหฬผู้มากกรุงสยามแล้ว เลื่อมใสหรือท่านผู้มีอายุเหล่าใดๆอื่นยังไม่เลื่อมใสด้วยเพียงแต่ได้ยิน ประารถนจะสมาคมกับพวกข้าพเจ้า เพราะสติพึงรู้ได้ด้วยกรอยู่ร่วมกัน ปัญญาพึงรู้ได้ด้วยการพุดจาสนทนากัน ท่านผู้มีอายุทั้งหลายนั้นๆ ทุกรูปงมาด้วยเรือกำปั่นชื่อราชสีห์อุคฺมเดชที่ไปแต่กรุงรัตนโกสินทร เทพมหานครเกิด และในการมาก็ไม่ต้องเสียค่าโดยสาร ท่านที่มาถึงที่นี้จักได้ที่อยู่ในที่ของภิกษุที่เสมอกัน ตามชอบใจ และจักได้รับพระราชานุเคราะห์แต่ราชสำนักของสมเด็จพระบรมมหาราชเจ้าด้วย...

^{๕๑} อ้างในหน้าเดียวกัน.

^{๕๒} ประชุมฯ ๒/๕๔๐.

๓.๖.๑.๖ สมณสาสน์ เรื่องจตุรนิกายและมหานิกาย

พระสมณสาสน์ฉบับนี้สืบเนื่องมาจากฉบับที่ ๕ เจ้าฟ้าพระวชิรญาณส่งหนังสือสาสน์สนทนาศึกไปถวายพระมหาสมณเถระ ผู้เป็นอธิบดีสงฆ์ฝ่ายมรรมวงศ์ สำนักวัดวาสุการาม ท่าคาฬุ ประเทศลังกา อธิบายเรื่องนิกายในประเทศไทยโดยละเอียด พระราชนิพนธ์เป็นจัดเป็นร้อยแก้วทั้งหมด มีเนื้อหาเป็นประวัติศาสตร์ทางพระศาสนาและประวัติศาสตร์บ้านเมืองผสมผสานกันมีลักษณะเป็นพงศาวดาร ที่สำคัญในพระราชนิพนธ์บอกให้ทราบเหตุการณ์ ๔ ประการ คือ

๑. เหตุการณ์ของพระสงฆ์และประชาชนชาวรามัญเข้ามาในประเทศไทย ๒ ครั้งใหญ่ๆ ดังนี้
ครั้งที่ ๑ สมัยพระนเรศวรมหาราช ทรงนำเอาชาวรามัญทั้งประชาชนและพระภิกษุเข้ามาในประเทศไทยในฐานะที่เป็นเชลยศึก แต่ก็ได้รับดูแลเอาใจใส่เป็นอย่างดีเช่นเดียวกับพลเมืองทั่วไป

ตโต นริสฺสโร มหาราชา ภิกฺขุสงฺฆนุจ พหุณี รามณญกุลานิ จ อาทาย สุยามรณฺฐํ
ปจฺจาคณฺหวา รามณญกุลานํ ความภูมิภาคนเจว รามณญวํสฺยภิกฺขุสงฺฆสฺส วิหารภูมิภาคน
จ ทาเปสฺสิ เอวํ รามณญวํโส สุยามรณฺฐเจ ปตฺติฐฺสิโต ตโต ปญฺจาย ยาวชฺชตนา วิสตีเรกานิ
ตีณิวิสฺสสตานิ อติกฺกนฺตานิ.^{๕๕}

ครั้งนั้นพระนเรศวรมหาราชทรงพาเอาหมู่ภิกษุ และครอบครัวเป็นอันมาก เสด็จกลับเมืองไทยโปรดเกล้าฯ พระราชทานพื้นที่สำหรับปลูกบ้านแก่พวกรามัญ และพื้นที่สำหรับสร้างวัดถวายหมู่พระภิกษุรามัญวงศ์ด้วย รามัญวงศ์มาประดิษฐานในเมืองไทยตั้งแต่มาถึงทุกวันนี้ ด้วยประการฉะนี้.

ครั้งที่ ๒ เข้ามาในประเทศไทย เกิดขึ้นเมื่อสมัยพระเจ้าบาโคง(ประดุง) ทรงบังคับพระภิกษุให้สึก เพราะเหตุคือพระสังฆราชต้องอธิกรณ์ สมัยนั้นตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและได้ทรงให้พระราชโอรสเจ้าฟ้ามงกุฎฯ เสด็จไปปรับครอบครัวของชาวรามัญด้วย^{๑๐๐} ดังนี้

“อด ตลงครณฺฐู สุยามรณฺฐาสนฺนนครสฺสุ รามณญฺวา เจว มรฺมมา จ ตปฺปจฺจยา ปกฺขปฺปิควา
อตุตฺตโน กุลฺลปภฺกฺเขตฺ อเนกสเต ภิกฺขุ อาทาย สกณฺฐานิ สพฺพโส โอิหยา อติเรกตีสสหาสา สปฺตฺตทารา
อาคมึสฺสุ.”^{๑๐๑}

ครั้งนั้นพวกรามัญและพม่า ที่อยู่แคว้นตะเลงโก๊กลัชายแดนไทย ต่างไม่พอใจเพราะกรณีนั้นจึงพาภิกษุหลายร้อยรูปที่เป็นกลุ่มปะของตฤณฐานสันติขิง อพยพมาพร้อมบุตรและภรรยาประมาณสามหมื่นกว่าๆ.

^{๕๕} ประชุมฯ ๒/๕๔๖.

^{๑๐๐} ประชุมฯ ๑/๗.

^{๑๐๑} ประชุมฯ ๒/๕๕๖.

การเข้ามาในครั้งที่ ๒ นับได้ว่าเป็นการอพยพเข้ามาของชาวรามัญและพม่าครั้งใหญ่ ในการนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย^{๑๐๒} รัชกาลที่ ๒ ทรงพระราชทานสิ่งของเครื่องใช้กับชาวบ้าน พระราชทานบริวารที่สมควรแก่สมณบริโศกแก่พระภิกษุ และโปรดเกล้าฯ ให้จัดพื้นที่เขตเมืองหลวงให้ เป็นที่อยู่ด้วยถึงทุกวันนี้

๒. เหตุการณ์ครองราชสมบัติของพระมหากษัตริย์ไทย และพระมหากษัตริย์พม่า ผู้วิจัยพบใน พระราชนิพนธ์ดังนี้

คทาปี สยามรณัฐ ทุวิธา ภวติ อุดตตรทกษิณภาเคน ทกษิณสุยามรณัฐ อุษุฌมียา นาม ราชธานี อุดตตรสยามรณัฐ วิณฺหุโลกิ นาม ราชธานี อุษุฌมียาย มหาจกกวตฺตินาม ราชา อโหสิ ตตส ปุตฺโต มหิโนโท นาม ยวราชา วิณฺหุโลกิ มหาธมฺมิกราชา นาม อโหสิ อุดตตรสุยามิสฺสโร.^{๑๐๓}

ครั้งนั้น เมืองไทยมี ๒ ภาค คือ ภาคเหนือ และภาคใต้ เมืองไทยภาคใต้มีราชธานีชื่อ อุษุฌยา เมืองไทยภาคเหนือมีราชธานีชื่อพิษณุโลก พระเจ้าแผ่นดินเมืองอุษุฌยา พระนาม ว่าพระมหาจักรพรรดิพระองค์มีพระยุพราชพระนามว่า พระมหินท์ พระเจ้าแผ่นดินเมืองเหนือพระนามว่าพระมหาธรรมราชา.

นอกจากนี้ในพระราชนิพนธ์ยังได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่สำคัญเกิดขึ้นคือการทำสงครามกัน ระหว่างสองเมืองนี้ ก่อนที่จะรวมเป็นอาณาจักรเดียวกัน ดังนี้

โส มหาจกกวตฺติโน ฐิตฺตฺตฺตมิกตฺตย ชามตฺตา หุตฺตฺวา นริสฺสรณฺจ เอกาทสฺรตฺตย เทว ปุตฺตฺต ลกิตฺตฺวา ปจฺจภา กิณฺจเทว การณฺ์ นิสฺสย อุตฺตโน สสฺสรณฺจเตน มหาจกกวตฺติริณฺจวา อุตฺตนิ กุชฺฌิตฺตฺวา พลกายํ อาทาย อุดตตรสฺยามรณฺจคหณฺคถฺถํ คเตน สทฺธิยฺยทฺธมกาทิ กติปฺย- สํวจฺจณฺานิ สฺยามานํ อณฺจวมณฺจสงฺคามเ วตฺตมฺมาน มหาจกกวตฺติริราชา ทิวฺงคฺโต มหิโนโท รชฺชํ อลตฺถ โส ทฺพฺพลตฺตย มหาธมฺมรณฺจวา สทฺธิ เอกโต หุตฺตฺวา รามณฺจณํ พลเณนาปี อุษุฌมียามหานครํ ลกิตฺตฺวา วิณฺหุโลกิ อโหย สทฺธิ ปุตฺตฺเตหิ อาคณฺคฺตฺวา อุษุฌมียาย นิวาถิ คเหตุวา สทฺธิ ทุวิธาภูถิ สฺยามรณฺจ ุเอกรชฺชํ กตฺวา อชฺฌมาวสิ.^{๑๐๔}

พระมหาธรรมราชานั้น เป็นพระราชบุตรเขย ของพระมหาจักรพรรดิ เพราะเป็น พระสวามี ของพระราชธิดาของท่านมีพระโอรส ๒ พระองค์ คือพระนเรศวร และพระ

^{๑๐๒} ดูรายละเอียด อธิบายเรื่องเทศนาพระราชประวัติ, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทย ในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๑), หน้า ๗.

^{๑๐๓} ประชุมฯ ๒/๕๔๒.

^{๑๐๔} ประชุมฯ ๒/๕๔๔.

เอกาทศรถ ภายหลังเกิดสงครามกันกับพระมหาจักรพรรดิผู้เป็นพระสัสสุระของพระองค์ ทรงขัดเคืองพระเหตุเล็กน้อย ทรงยกทัพไปยึดเอาเมืองภาคเหนือรบกันเองอยู่ ๒-๓ปี พระมหาจักรพรรดิก็ทิวคต พระมหินทร์ราชโอรสได้ครองราชสมบัติ แต่ก็ไม่อาจต่อสู้กับพระมหาธรรมราชาได้ เพราะความเป็นผู้อ่อนแอ พระมหาธรรมราชาเป็นพันธมิตรกับพระเจ้าแผ่นดินรามัญกรุงหงสาวดี ทรงอาศัยกำลังชาวรามัญ จึงตีได้กรุงอยุธยา แล้วทรงละเมืองพิษณุโลกเสด็จมาพร้อมกับพระราชโอรสทั้ง ๒ ครองกรุงอยุธยา รวมเมืองไทยที่แยกเป็น ๒ ภาค ให้เป็นรัฐสีมาเดียวกันทั้งหมด.

จากการศึกษาพระราชนิพนธ์ตรงช่วงนี้เหมือนกับการได้ศึกษาประวัติศาสตร์ของชาติไทย^{๑๐๕} มีเหตุการณ์สำคัญ ตั้งแต่สมัยพระมหาธรรมราชา ถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๒ ถึงแม้จะไม่ให้รายละเอียดมากนักแต่ก็พอเป็นแนวให้ศึกษาค้นคว้าต่อไปได้

๓. ท่าทีของรัชกาลที่ ๓ กับพระสงฆ์ทั้ง ๒ นิกาย พบว่าพระองค์ทรงปฏิบัติต่อพระสงฆ์ทั้ง ๒ นิกายได้อย่างเที่ยงธรรมไม่เอนเอียงในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ดังพระราชนิพนธ์ว่า

อิทานิ โข อัย สุยามาทิรฎฐาธิปดินโท ปรมมมิโก มหาราชา สพฺเพสั ยถานูโลม-
กโร อฎฐาเนน สมณพฺราหมณานั หทยสนฺดาปั อชนนฺตฺวา สมเมว เตสั เตสั สึลฺลุตฺตคฺคณา
ทิวเสน ยถานูรูปั ปจฺจยทาน ฐานนฺตริสฺสฺตริยทานูปตฺถมฺภาทีหิ สงฺคหฺกโรโหติ น เกสฺสุจิ
กลณฺจि ชฺจจาทิวเสน วา สเทสิกปรเทสิกฺวเสน วา ปกฺขปาโตหฺตฺวา.^{๑๐๖}

ทุกวันนี้ พระเจ้าบรมธรรมิกมหาราช ผู้เป็นใหญ่แห่งรัฐทั้งหลายมีสยามรัฐเป็นต้น พระองค์นี้ทรงอนุโลมตามานิกายทั้งปวง ไม่ทรงทำความร้อนใจให้เกิดขึ้น แก่สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ทรงสงเคราะห์ด้วยราชสังคหวิธี ทรงอุปถัมภ์ด้วยปัจจัยทานและพระราชทานฐานันดรอิสริยศศักดิ์เป็นต้นแก่สมณพราหมณ์ทั้งหลายเสมอกัน ตามควรแก่คุณสมบัติมีศีลคุณ และสุตคุณเป็นต้น ไม่ทรงถือฝักฝ่ายโดยว่าต่างชาติกำเนิดเป็นต้น หรือโดยว่าเป็นคนประเทศตน คนประเทศอื่นก็ตามในคนเหล่าไหนๆ โดยประการใดๆ เลย.

๔. สาเหตุที่เมืองหลวงไทยชื่อว่าบางกอก เพราะตั้งอยู่ระหว่างคลองบางกอกทั้งสอง ปรากฏในพระราชนิพนธ์ว่า

...ทฺวินนั พางฺโกกมาติกานั มชฺเชน ธนปฺรี นาม ชุฑฺทกั โปราณนคฺรวฺจฺจเมตฺวา
อตฺตโน ราชธานี กตฺวา เตรสฺวสฺตฺยานิ รัชชั การสติ ตลฺยเณว นคฺรี ทฺวินนั พางฺโกกมาติกานั

^{๑๐๕} ดูรายละเอียดใน, ประชุมฯ ๒/๕๔๕-๕๖๑.

^{๑๐๖} ประชุมฯ ๒/๕๖๔.

อนุดเร มาปิตคุดา พงโกกนครนติ วุจติ ยสส นามน เอตริหิ สุขยามาน ราชธานีปี
เองคฺลิสฺสปรังคฺลิสฺสมาราหิหิ มาคฺธิกาย อปริจฺฉินฺนโวหารหิ ตเถว วุคฺตา.^{๑๐๗}

...(พระเจ้าตากสินมหาราช) ทรงขยายเมืองเก่าชื่อว่าธนบุรี ซึ่งเป็นเมืองน้อย ตั้งอยู่
ระหว่างคลองบางกอกทั้ง ๒ เป็นราชธานี ทรงครองราชย์อยู่ ๑๓ ปี เมืองธนบุรีนั้นแหละ
เรียกกันว่า เมืองบางกอก เพราะสร้างขึ้นในระหว่างคลองบางกอกทั้งสอง โดยชื่อเมือง
ไรเล่า แม้ราชธานีของสยามบัดนี้ ชาวต่างประเทศมีอังกฤษ ฝรั่งเศส และมุสลิมเป็นต้น ผู้
มีโวหารไม่คุ้นเคยกับภาษามคร ก็ยังเรียก (บางกอก) อยู่อย่างนั้นแหละ.

๓.๖.๑.๗ สมณสาส์นเรื่องส่งพระไทยไปนมัสการพระเจดีย์ที่ประเทศลังกา

เจ้าฟ้าพระวชิรญาณทรงส่งตัวแทนพระสงฆ์คณะธรรมยุต จำนวน ๖ รูป ไปลังกา เพื่อนมัสการ
พระเจดีย์ต่างๆ มีข้อสังเกตว่าพระราชนิพนธ์นี้ไม่ได้ส่งไปถึงใคร ที่ไหน จึงทำให้เข้าใจว่าเป็นบันทึกการ
ส่งพระสงฆ์คณะธรรมยุตไปลังกาอีกครั้งหนึ่ง พระราชนิพนธ์นี้ต่างจากงานประเภทสาส์นทั่วไปที่ได้ศึกษา
มาแล้ว เพราะว่าเป็นงานร้อยกรองล้วน และมีเนื้อหาที่กระชับเข้าใจได้ง่าย บอกให้ทราบถึงความสำคัญ ๓
ประการ ดังนี้

๑. พระสงฆ์ไทย (คณะธรรมยุต) ไปนมัสการพระเจดีย์ที่ลังกา รายชื่อพระสงฆ์ที่เป็นตัวแทนของ
พระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตทั้งหมดประมาณ ๑๐๐ กว่ารูป ที่มีเจ้าฟ้าพระวชิรญาณเป็นประมุข ซึ่งการไปในครั้ง
นั้นมีตัวแทน ๖ รูป ดังนี้

.....	.....
สุภูติสุส อโธ สงฆ-	รกุขิตสุสาภิธานโต
ปิลินทสุส อโธ ขณฺณ-	ทคฺตสุส อาสภสุส จ
ฉฏฺจสุส อมรสุสาปี	ยตีนิ ทิปคามินิ ฯ ^{๑๐๘}

พระภิกษุผู้จะไป(ตัมพปิตฺถนิ)คือท่านสุภูติ ท่านสังฆรักขิต ท่านปิลินทะ ท่านยัญญู-
ทัตตะ ท่านอาสภะ และท่านอมระ รวม ๖ รูป...

๒. สถานที่ไปนมัสการพระเจดีย์ มีดังนี้

ทิปสุมี ตพฺพปิตฺถนิมุหิ	อนนถูปมณฺฑลิตะ
ทนฺตธาตุ มุณินฺทสุส	สณฺฐิตฺ ฐาตุมนฺฑิเร
มหาเจดีย์ โพธิ์ จ	ถูปารามมุหิ เจดีย์

^{๑๐๗} ประชุมฯ ๒/๕๕๐.

^{๑๐๘} ประชุมฯ ๒/๕๗๔.

กุนตเจติยเมกถจ	อโถปี เสดเจติย์
เจติย์ เขตวนสมิ-	ภยศิริมฺหิ เจติย์
	ปฏเน
กลุยานิเจติยจจาปี	โกลมเพ
	สุปติภูริตุ
สกุการาโรปกาลสมิ	เจติยานมุปี สมมุขา
อปปาเปติ อิมิ สมมา	อภิวทนสาสนิ. ^{๑๐๕}

ในเวลาที่ยกเครื่องสักการะขึ้นเบื้องหน้าพระเจดีย์ทั้งหลายภิกษุที่ไปก็เจริญอภิวทนสาสน์นี้ ให้แนบเข้าอย่างดีซึ่งพระเจดีย์ทั้งหลายในคัมภีณทวิป ซึ่งประดับไปด้วยพระสถูปเป็นอันมากคือพระทันตธาตุของพระมุนีเจ้า สถิตอยู่ที่พระธาตุมณเฑียร ๑ พระมหาเจดีย์ ๑ พระโพธิ ๑ พระเจดีย์วัดอุปาราม ๑ พระกุนตเจติย์ ๑ พระเสลเจติย์ ๑ พระเจดีย์ที่วัดเชตวัน ๑ พระเจดีย์ที่วัดอภัยคีรี ๑ พระกัลยาณิเจติย์ประดิษฐานที่เมืองปัญนะ หรือ โกลัมโบ ๑.

๓. การให้ส่วนบุญแก่บรรดาสรรพสัตว์ ก่อนอื่นนั้นได้ตั้งเป็นบทชุมนุมเทวดา อสุร ยักษ์ ๆ ที่รักษาพระเจดีย์ไว้ ดังนี้

สุณนตุ สนฺเทศมิมี ภทฺหฺนฺดา
 อปปาปีติ สงฺฆมวเรนทานิ
 เทวาสุรา ทานวยกฺขนาคา
 ทีปมุปี รุมเม อธิวตฺถกา จ
 อมฺหิ มุณินฺทมิ อภิปฺปสนฺนา
 เจตฺยาภิกฺขายูปการการี
 สุยามินฺทอาณามริยาทภูเต
 สุยามรฺภูเร นครุตฺตมฺมฺหิ.^{๑๐๖}

บัดนี้ขอเทวดา อสุร ทานพ ยักษ์และนาคทั้งหลาย ผู้เจริญที่สถิตอยู่ ณ คัมภีณทวิปอันรื่นรมย์ก็ดี ที่ล้อมใสในพระมุนีเจ้าของข้าพเจ้าทั้งหลาย ได้ทำอุปกณ์การด้วยการรักษาพระเจดีย์ในพระนครอันอุดม ณ แคว้นแคว้นสยาม อันเป็นพระราชอาณาเขตของพระเจ้ากรุงสยามนี้ก็ดี จงฟังสนเทศที่พระสงฆ์ได้อัญเชิญไปแนบแล้วนี้ด้วยเถิด.

^{๑๐๕} ประชุมฯ ๒/๕๗๖.

^{๑๐๖} ประชุมฯ ๒/๕๗๘.

๑.๖.๑.๘ สมณสาส์น เรื่องขอเจริญศาสนสัมพันธ์ไมตรีกับรัฐยะไข่

พระราชนิพนธ์ฉบับนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทรงส่งไปเพื่อสร้างศาสนสัมพันธ์ไมตรีกับรัฐยะไข่เพื่อหาพันธมิตรพระไตรปิฎกปรากฏในที่สุดของสมณสาส์นฉบับนี้ว่าส่งไปเมื่อ พ.ศ.๒๔๕๒ ซึ่งเป็นตอนปลายการทรงสมณเพศของเจ้าฟ้าพระวชิรญาณ พระราชนิพนธ์ได้บอกให้ทราบถึงจุดประสงค์อยู่ ๒ ประการ คือ

๑. เพื่อสืบข่าวความเป็นไปแห่งพระพุทธศาสนา
๒. เพื่อตรวจสอบคัมภีร์ต่างๆ ที่มีอยู่ในรัฐยะไข่ และแลกเปลี่ยนคัมภีร์กัน

พระราชนิพนธ์นี้จัดเป็นประเภทร้อยแก้ว เป็นหนังสือนำส่งไปเพื่อสร้างสัมพันธ์ไมตรี แต่ไม่ได้เจาะจงว่าจะส่งถึงใคร บอกเพียงว่าเพื่อให้พระเถรานุเถระ ผู้รู้ภาษามคธ หรือท่านผู้เป็นใหญ่ ผู้จัดการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเมืองธัญญวดี หรือเมืองทวารวดี รัฐยะไข่ ส่งไปกับทูตชื่อเหมกะผู้เดินทางไปเพื่อค้าขาย ซึ่งต่างจากสาส์นทุกฉบับที่ส่งพระไปด้วย รูปแบบประโยชน์ก็ไม่ซับซ้อนมากนัก สามารถศึกษาได้รวดเร็ว และเข้าใจในความประสงค์ของหนังสือเล่มนี้ได้ดี

๑. ส่งหนังสือฉบับนี้ไปเพื่อสืบข่าวความเป็นไปแห่งพระศาสนาที่รัฐยะไข่ ดังนี้

จิรั สุตฺ โข เอตํ อมฺเหหิ อตฺถิ มรรมฺมานํ รมฺโห วิชิตฺสุตฺ ปจฺฉิมทิสภาคเ พงฺคล-
สมฺมุทฺตสฺส ปุรฺตถิมตีเร รกฺขงฺคเทโส นาม ยตฺถ อิทเมว พุทฺธสาสนํ สมมเทว ปวตฺติตฺถ
ยโต ปุพฺเพ สกึ วา ทฺวิกฺษตฺตฺปิ วิสฺสุทฺธปสมฺปทา วสฺมุลฺลภูตา กตฺติยาคณฺปิโหนกา ภิกฺขุ
สีหพทึปวาสีหิ สีหพทึเป สาสนพฺพเทน ปุพฺพภิกฺขุสุ ปจฺฉินฺเนสุตฺ ทึปี นิมนฺเตตฺวา
อภินีตา ตตฺถ รกฺขงฺควสฺนนาม ภิกฺขุคณฺณิกายํ กิลฺยจิ กาลํปติฏฺฐาปสุ...

อิมินา ปวตฺติสวเนน มยํ ทฺรคคาปิ อนุมาเนน สนนฺนิฏฺฐานํ คจฺฉาม ยาวชฺชตฺตนาปิ
พุทฺธสาสนํ ตตฺถ กถฺยจิ ปวตฺเตยฺย ชนปเท เองฺคุลิสฺทานํ อชฺฉมาวสเน จูเตปฺติเตน
จิรปฺปฏิกาเยว มยํ ตํ รกฺขงฺคเทสํ อมฺหากํ เกจิ ทฺูเต ปหิณฺตีวา ตตฺถ สาสนปวตฺติยจ
โสตุกามา ตตฺถ เวนาสีเกหิ ภิกฺขุหิ รมฺมิกํ สมณเมตฺติยจ กตฺตฺกามาโหม...

พวกข้าพเจ้า ได้ยินมานานแล้วว่า มีประเทศรักขังคะ ตั้งอยู่แถบฝั่งตะวันออกของ
ทะเลเบงกอลทิศตะวันตกแห่งราชอาณาจักรของพม่าเป็นประเทศที่พระพุทธศาสนาเป็น
ไปอย่างดีทีเดียว เป็นดินแดนที่มีภิกษุ ๒-๓ คณะ มีการอุปสมบทที่หมดจดเป็นต้นวงศ์
เมื่อบูรพาจารย์ภิกษุในเกาะสีหพาดลฺลฺยไป ชาวเกาะสีหพาคณะพระภิกษุคณะหนึ่งไป
ประดิษฐานที่เกาะสีหพ เรียกว่ารักขังควงศ์อยู่ที่เกาะนั้นชั่วเวลาเล็กน้อย...

^{๑๑๑} ประชุมฯ ๒/๖๐๒-๖๐๔.

ด้วยได้อินข่าวนี๊ พวกข้าพเจ้าแม่อยู่ไกลก็สันนิษฐานโดยอนุมานว่า ถึงอย่างไร พระพุทธศาสนาก็ยังคงอยู่จนทุกวันนี้ ในประเทศนั้น แม้เป็นชนบทอยู่ในความครอบครองของอังกฤษก็ดี เพราะเหตุที่พวกข้าพเจ้าหวังมานาน คิดที่จะส่งใครๆ เป็นทูตของพวกข้าพเจ้าไปยังประเทศรักขังคะ เพื่อจะได้ฟังข่าวพระศาสนาในประเทศนั้น และใครจะทำสมณไมตรีอันชอบธรรมกับภิกษุชาวประเทศนั้นด้วย...

การสร้างไมตรีครั้งนี้พระภิกษุไม่ได้เดินทางไปเอง แต่ส่งสาส์นไปโดยเรือเดินสมุทของอำมาตย์ผู้เดินทางไปเมืองยะไข่ดังนี้

“...ลิขาเปตวา ญาณมณฑนามสุส จ นาวิกสุส เหมกนามสุส จ อมฺหากํ ทุตสุส อิติ อิมตํ ทวินัน อิมสุมี วาเร อิมาย อุตฺตมเดชสีหนามิกาย สยามานํ โปตนาวาย รกฺขจฺกเทศทฺตฺสนคฺคํ คตตาย สยามนายกา หุตฺวา คจฺจตฺ...”^{๑๑๒}

...ลิขิตแล้ว ส่งมอบไปในมือของราชบุรุษ ๒ คน คือ ผู้บังคับการเรือ ชื่อญาณมณฑลและทูตของข้าพเจ้าชื่อเหมกคะ เป็นหัวหน้าคนไทยไปด้วยเรือกำปั่นไทยชื่อราชสีห์อุดมเดชนี่ ซึ่งไปเยี่ยมประเทศรักขังคะ...

สมณสาส์นที่ส่งไป เขียนถึง ๓ ภาษาด้วยกันด้วยเกรงว่าจะไม่เข้าใจในภาษาใดภาษาหนึ่ง ทำให้มีปัญหาเรื่องการสื่อความหมายกัน ดังนี้

...มยฺ เตหิ มนฺเตตฺตฺวา ฆฺฏฺฐจฺจฺจฺจ สมนฺคฺคา หุตฺวา อิมํ ปณฺณํ มาคฺชิกาย ลิขาเปตฺวา เหมกสุส นาม ทุตฺสุส หตฺเถ นิยฺยาเทตฺตฺวา ตเมว อิมํ อุตฺตมเดชสีหนามํ โปตนาวํ อาริเปตฺวา เปสยิมฺหา อายสฺมนฺตฺวานํ ตํ ปณฺณํ นิยฺยาเทตฺตฺวา ทฺวฺรจฺจฺจฺจํ อมฺหากํ อายสฺมนฺเตสฺ อจฺจํ เมตฺตี นีเวเทตฺวา รมฺมิกํ อมฺเหหิ อภิปรตฺติตํ สากจฺจํ กาทฺตุ อายสฺมนฺตฺวานมฺปนํ อมฺหากํ สาสนคฺคสุส มาคฺชิกาย ลิจฺจิสฺส อชานนภเยน เอกํ เองฺคฺลิสฺสหาสาช เอกํ มรมฺมภาสาชติ อญฺญานิ เทว สจฺจิตฺตฺนเยน ลิจฺจิตานิ สาสนปณฺณานิ ปฺพุเพ วุตฺเตน วิตฺตารโต ลิจฺจิตฺเตน สมนฺตฺวารุเปเน มาคฺชिकासานปณฺณเณ สห ปหิตานิ...”^{๑๑๓}

พวกข้าพเจ้าปรึกษากับคนเหล่านั้นเห็นชอบพร้อมกันแล้ว จึงให้ลิขิตหนังสือโดยภาษามคธมอบให้ทูตชื่อเหมกคะให้โดยสารเรือกำปั่นชื่อราชสีห์อุดมเดชนี่ไปให้มอบหนังสือนี้ให้ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อันชื่อตรงในท่านผู้มีอายุพวก ข้าพเจ้าอยู่ไกล เพื่อจะได้พูดจากันโดยชอบธรรม ซึ่งพวกข้าพเจ้าปรารถนายิ่ง แต่เพราะเกรงว่าท่านผู้มีอายุทั้งหลายจะไม่เข้าใจความในสาส์นของข้าพเจ้า ซึ่งเขียนด้วยภาษามคธ จึงส่งสาส์นบรรณที่

^{๑๑๒} ประชุมฯ ๒/๕๕๘.

^{๑๑๓} ประชุมฯ ๒/๖๐๘-๖๐๙.

เขียนข้อความโดยสังเขป ๒ ฉบับ ภาษาอังกฤษฉบับหนึ่ง ภาษาพม่าฉบับหนึ่ง พร้อม
กับสาส์นบรรณภาษามครที่เหมาะสม ที่เขียนโดยพิสดาร ส่งมาก่อนแล้ว.

๒. เพื่อตรวจสอบคัมภีร์ต่างๆ ที่มีอยู่ในรัฐยะไข่ แล้วขอพิมพ์หรือแลกเปลี่ยนกันจุดประสงค์หลัก
อีกประการหนึ่งคือการมาสืบค้นหาคัมภีร์ ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์ว่า

“...คตฺมึ เทเส วิชฺชมานานํ ปกรณานํ นามานิ อัจฺจิจิตฺวา องฺกาปนวตฺถาปนเหติ วา ยานิ
นามานิ สุตฺวา อิธ วิจินิสฺสาม ตตฺถ ยํ ยํ อิธาสนฺตํ ตํ ตํ ตโต ตาวกาลิกํ ยาจิตฺวา ปฏิลิจิสฺสาม ยํ ยํ
ตตฺถาสนฺตํ อิธ อตฺถิ ตํ ตํ ปฏิลิจิตฺตํ ตาวกาลิกํทสฺสาม...”^{๑๑๔}

...จดชื่อคัมภีร์ที่มีอยู่ในประเทศนั้นบ้าง ซึ่งพวกข้าพเจ้าได้ทราบชื่อแล้ว จักเลือกดูที่ประเทศ
สยามนี้ ในคัมภีร์เหล่านั้น คัมภีร์ใดๆ ไม่มีในประเทศสยามนั้น ก็จักยืมคัมภีร์นั้นๆ จากประเทศนั้นมาคัด
คัมภีร์ใดที่ไม่มีในประเทศนั้น แต่มีอยู่ในประเทศสยามนี้ก็จักให้ยืมคัมภีร์นั้นๆ ไปคัดลอก...

ในพระราชนิพนธ์ยังได้ทราบถึงพระราชปณิธานในรัชกาลที่ ๓^{๑๑๕} เรื่องทรงบำเพ็ญพระราชกุศล
หลายอย่างเพื่อสร้างบารมีให้บรรลุถึงพระโพธิญาณในอนาคตต่อไป พระราชกุศลทั้งหลายมีดังนี้

๑. สร้างศาสนวัตถุมีพระวิหารพระสถูปใหญ่ๆ เป็นจำนวนมาก
๒. ส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมด้วยการนิมนต์ภิกษุผู้พหูสูตให้อยู่ในวิหารที่ทรงสร้างนั้น
๓. ทรงให้จารพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อุนฎีกา ลงใบลานเป็นจำนวนมาก

จบลงด้วยการแผ่เมตตาให้แก่ชาวยะไข่ ว่า

ยํ อิธมเหสิ พุทฺธสฺส ภควโต สพฺพทฺถุชฺชุปสมปรีนิพฺพานาย เทสิตํ ฌมฺมวินยํ
มนสิทโรนฺเดหิ กายวาจาหิ ยถาสติ ยถาพลํ อุนฺนุสฺสหนฺเดหิ ปุณฺณํ ปสฺสํ กุสฺลํ อุปจิตํ
ตโต ปตฺตี เมตฺเตน จิตฺเตน อายสฺมนฺดานํ อาทิสาม อมฺหากํ อทิจฺฐานมฺปิ สมานธมฺมิกานํ
สาธายสฺมนฺโต นํ อุนฺนโมทนฺตุ ตาย จ อุนฺนโมทนาย สกาย จ ปุณฺณสมฺปทาย สฺขินอ
โรรคา นิรุพทฺทวา วุฑฺฒิ วิรุฬฺหิ เวปฺถลํ อาปชฺชนฺตุ อิมสฺมึ สฺวากุขาเต ฌมฺมวินย
นียฺยานิกะ อุปสมตฺวตฺตนิเก สมฺมาสมฺพุทฺธปุเวทิตะ”^{๑๑๖}

บุญกุศลใด ที่พวกข้าพเจ้าในสยามรัฐนี้ ผู้น้อมสการซึ่งพระธรรมวินัย อันพระผู้มีพระ
ภาคพุทธเจ้า ทรงแสดงไว้เพื่อความสงบระงับและความดับไปแห่งทุกข์ทั้งปวง ผู้หมั่น
เพียร ได้ชวนชวายเป็นก่อสร้างไว้ด้วยกายวาจาตามสติกำลังแล้ว พวกข้าพเจ้าขออุทิศให้ส่วน
บุญแต่บุญกุศลนั้นแก่ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ผู้เป็นสมานธรรมิกของพวกข้าพเจ้า แม้มิได้

^{๑๑๔} ประชุมฯ ๒/๖๑๒.

^{๑๑๕} คุราชกะเถยคใน ประชุมฯ ๒/๖๐๕-๖๐๖.

^{๑๑๖} ประชุมฯ ๒/๖๑๖.

พบเห็นกันก็ดี ด้วยจิตประกอบด้วยเมตตา ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลายจงอนุโมทนาส่วนบุญนั้น เกิดด้วยการอนุโมทนานั้น และด้วยบุญสมบัติของตนเองด้วย ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้มีความสุข ไม่มีโรค ไร้อุปัทวะ ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในสวากขาตธรรมวินัยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกาศไว้ อันเป็นธรรมนำสัตว์ออกจากทุกข์ เป็นไปเพื่อความสงบระงับนี้เทอญ.

พระสมณสาส์นฉบับนี้จบลงด้วย การบอกวัน เดือน ปี ที่ส่ง ดังนี้

"อิหฺม พุทธสฺส ภควโต ปรินิพพานา ทวานวุตฺตฺรติสฺตาทิกทฺวิสฺสสฺสฺปมาเณ สาสณายุมฺหิ ผลคุณมาสสุส กภาพฺกุเข ปญฺจมยฺมํ รวิวาราย รตนโกสินฺทเทวมหิณฑาโยชฺฌมยามหานครโต ปหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพ"^{๑๑๖}

สาส์นบรรณนี้พึงทราบว่า ส่งไปแต่กรุงรัตนโกสินทร์เทวมหิณฑาโยชยามหานคร เมื่อพุทธศักราช ๒๓๕๒ แต่กาลปรินิพพาน แห่งองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ณ วันอาทิตย์ แรม ๕ ค่ำ เดือน ๔.

พระสมณสาส์นทั้ง ๘ ฉบับนี้ นอกจากจะเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ทางพระศาสนาแล้ว แต่ละฉบับได้บอกให้ทราบถึงรายละเอียดต่างๆ เช่น การปกครองคณะสงฆ์ของไทยและลังกา พระเถระผู้ที่มีบทบาทสำคัญของไทยและลังกา เป็นต้น นับได้ว่าเป็นประโยชน์ต่อการค้นคว้าเป็นอย่างยิ่ง

๓.๖.๒ สรุปและวิเคราะห์ข้อมูล

สาส์นภาษาบาลีที่แต่ง ในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึง รัชกาลที่ ๔ ตามที่พบในงานวิจัยมี ๒๒ ฉบับ แบ่งเป็นสมัยต่างๆ ดังนี้

๑. ในรัชสมัยพระเจ้าอยู่บรมโกศ จำนวน ๑ ฉบับ
๒. ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน ๕ ฉบับ
๓. ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน ๑๖ ฉบับ

สาส์นที่ผู้วิจัยได้นำมาศึกษาทั้ง ๘ ฉบับนั้น คือสาส์นที่มีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เป็นผลงานพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งหมดทรงใช้คำบาลีเรียกงานประเภทนี้ว่า สาสนปณฺณิ หนังสือตอบทรงใช้คำว่า ปฏิสาสนิ หรือทรงใช้คำว่า สาสนสนฺเทศปณฺณิ สรุปเนื้อหาสาส์นประกอบด้วย ๕ ส่วน ได้แก่

ส่วนที่ ๑ ระบุถึงผู้รับ อย่างชัดเจน

^{๑๑๖} ประชุมฯ ๒/๖๑๖.

ส่วนที่ ๒ แจ่งสถานภาพของคณะธรรมยุต พระมหากษัตริย์ ลักษณะบ้านเมือง
ที่เกี่ยวข้องเนื่องการเขียนสาส์น

ส่วนที่ ๓ เนื้อหาที่ต้องจะให้ทราบ

ส่วนที่ ๔ ให้คำอวยพรแสดงไมตรีต่อกัน

ส่วนที่ ๕ ระยะเวลาที่เขียน

คุณค่าของผลงานภาษาบาลีประเภทสาส์นบรรณนี้ เป็นเอกสารที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์อย่างมาก นับเป็นเอกสารชั้นต้นที่แสดงข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในสมัยของผู้เขียน ตลอดถึงเป็นเอกสารชั้นรองที่อ้างอิงไปถึงเหตุการณ์ในอดีตความรู้ความเข้าใจของผู้เขียน สาส์นเหล่านี้เป็นข้อมูลที่สำคัญให้รู้เรื่องต่างๆ เช่น

-พระราชประวัติโดยสังเขปบางตอนของพระพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๑, ๒, ๓, ๔ พระมหาลี พระราชโอรสพระราชธิดา พระเถระฝ่ายธรรมยุติกนิกาย

-มีการบ่งชี้สถานที่สำคัญๆ ของไทยในอดีตปัจจุบัน ที่มาของชื่อของเมืองหลวง ที่มาของชื่อของประเทศไทย

-การต้อนรับดูแลคณะสงฆ์ผู้เป็นสมณทูต สิ่งของที่เป็นเครื่องไทยธรรม แบบวิธีการเขียนสาส์นบรรณ

-การตั้งมั่นและการเผยแพร่ศาสนาในไทย การเกิดขึ้นของคณะธรรมยุต ความสัมพันธ์คณะสงฆ์ไทยกับคณะสงฆ์ลังกา ความรู้ความสามารถของคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตในด้านการศึกษาทั้งทางธรรมและภาษาต่างประเทศ และนอกจากนี้ ยังให้ทราบถึงปัญหาความแตกแยกระหว่างภิกษุอุบาลีวงศ์กับภริมวงศ์ในลังกาขณะนั้น และบทบาทของอังกฤษที่ปฏิบัติพระพุทธศาสนา

ข้อมูลต่างๆ นับว่ามีคุณค่ามากในด้านประวัติศาสตร์ แม้ว่าในพระราชสาส์นจะมีข้อมูลจำกัดแต่ถ้านับว่าเป็นผลงานทางภาษาบาลีถือได้ว่าเป็นงานที่ย่างยิ่งใหญ่มากทีเดียว

๓.๑) พระราชนิพนธ์ประเภท บทสวดมนต์

สวดมนต์หรือเรียกอีกอย่างว่า พุทธมนต์ แปลว่ามนต์ของพระพุทธเจ้า^{๑๑๘} ได้แก่การนำเอาคำสอนของพระพุทธเจ้ามาแต่งเป็นร้อยกรองเพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้สวดสาธยายกัน ในวาระโอกาสต่างๆ ต่อมาได้มีการแต่งบทสรรเสริญพระพุทธรูป พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ และบทสรรเสริญหรือขออำนาจสิ่งที่ไม่เห็นให้ช่วยเหลือ ปกป้อง ค้ำครองให้อยู่รอดปลอดภัย หรือใช้ประสบสิ่งที่น่าปรารถนานำพอใจ ซึ่งต่อมาเรียกว่าสวดพระปริตต์บ้าง แปลว่า ด้านทาน หมายความว่า บทสวดปกป้อง

^{๑๑๘} สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, ความรู้เรื่องบทสวดมนต์และเรื่องที่เกี่ยวข้อง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กิตติวรรณ, ๒๕๔๓), หน้า ๑.

คุ้มครอง^{๑๑๕} การสวดมนต์มีทั้งทำนองแบบมคธและสังโยค* ในวิทยานิพนธ์นี้ผู้วิจัยได้แบ่งพระราชนิพนธ์ บทสวดมนต์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็น ๒ ประเภท คือ :-

๑. การสวดเพื่อสรรเสริญ สาชยาย คุณพระรัตนตรัย ประกอบด้วยบทสวดมนต์ที่เป็นพระราชนิพนธ์ ดังนี้

- ๑.๑ บทสวดทำวัตรเช้า
- ๑.๒ บทสวดทำวัตรเย็น
- ๑.๓ คีรตนปณามคาถา
- ๑.๔ โมกขุปายคาถา
- ๑.๕ โอวาทปาฏิโมกษาทิปาฐ
- ๑.๖ อาราธนาธรรมอย่างพิสดาร
- ๑.๗ สรณคมนานุสรณคาถา
- ๑.๘ ปกษคณนาวิชานคาถา
- ๑.๙ คาถาสรรเสริญพระธรรมวินัย

๒. การสวดเพื่ออาศัยอำนาจพระรัตนตรัย และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ให้ช่วยปกป้องคุ้มครอง ให้เป็นสิริมงคลมีผลไพบูลย์ ประกอบด้วยบทสวดมนต์ที่เป็นพระราชนิพนธ์ ดังนี้

- ๒.๑ นโมการุญฐกคาถา
- ๒.๒ รตนคุดยปุปภาวภิกขาจนคาถา
- ๒.๓ เทวตปตฺติทานคาถา
- ๒.๔ สหุพปตฺติทานคาถา
- ๒.๕ จตุสมุสฺสรมุโม
- ๒.๖ คาถาพระราชพิธีพืชมงคล
- ๒.๗ คาถาสวดขอฝน
- ๒.๘ คาถาสวดพระราชพิธีพืชมงคล
- ๒.๙ พระบรมราชาวาทภาษามคธ

^{๑๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

* การสวดมนต์ทำนองแบบมคธ คือ การเปล่งเสียงออกตามกฎอักษรวิธีภาษาบาลี แบ่งเป็น ๒ วิธีสวด ดังนี้

๑. บทร้อยแก้ว เช่น อิติปิ โส ภควา อรหํ สมมาสมพุโธ, วิชาจรณสมปนโน สุกโต โลกวิทูฯ เวลาสวดให้หยุดตามเครื่องหมายจุลภาค (,)

๒. บทร้อยกรอง เช่น นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ พุทฺโธ เม สรณํ วรํฯ ให้หยุดในบาทที่ ๒ ของคาถา ส่วนการสวดมนต์ทำนองแบบสังโยค คือ การสวดติดต่อกันโดยไม่มีการหยุดตามแบบมคธข้างต้น

พระราชนิพนธ์ประเภทนี้มีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง บทสวดเหล่านี้ล้วนเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า แม้จะมีบทที่ทรงพระราชนิพนธ์เพื่อความเหมาะสมกับพิธีการบ้าง ก็ล้วนแต่อ้างเดชาานุภาพคุณพระรัตนตรัยอยู่ด้วย และที่พิเศษจากงานพระราชนิพนธ์ที่ผ่านมาคือ คำศัพท์บาลีและสำนวน มีความสละสลวย วิจิตรบรรจงมากกว่างานประเภทอื่นๆ ทั้งหมด

๓.๘ สรุปวิเคราะห์เนื้อหาและลักษณะการประพันธ์ในพระราชนิพนธ์

เนื้อหาในพระราชนิพนธ์ ส่วนมากกล่าวเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัว เช่น บันทึกลงจดหมายเหตุ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ คาทาพระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา จารึก สมณสาส์น ส่วนเรื่องที่เกิดขึ้นมาก่อนรัชสมัยของพระองค์ ทรงสันนิษฐานเรื่องเหล่านั้นด้วยข้อมูลที่ประกอบด้วยเหตุและผล สามารถพิสูจน์ได้ เช่น ตำนานพระแก้วมรกต ตำนานพระสาयน์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นเรื่อง ทั้งหมดนี้คือภาพรวมของพระราชนิพนธ์เมื่อแบ่งตามเนื้อหาแล้ว

ลักษณะการประพันธ์ ประกอบด้วยร้อยแก้วและร้อยกรอง เมื่อแยกประเภทตามลักษณะการประพันธ์แยกได้ดังนี้

๑. พระราชนิพนธ์ประเภทร้อยแก้วล้วน คือ บันทึกลงจดหมายเหตุ

๒. พระราชนิพนธ์ประเภทร้อยกรองล้วน คือ ตำนานพระแก้วมรกต พระนามพระสาयน์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ คาทาพระราชทานพระนามพระโอรสธิดา จารึก

๓. พระราชนิพนธ์ประเภทร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน คือ สมณสาส์น บทสวดมนต์

เนื้อหาของบทพระราชนิพนธ์ที่มีรูปสวยงาม สละสลวย ไพเราะทางภาษา ทั้งบาลีและคำแปลเป็นไทยคือ บทสวดมนต์ โดยเฉพาะบทสวดสรรเสริญพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ ในทำวัตรเช้า-เย็น ซึ่งการวิเคราะห์ทางภาษานั้น ผู้วิจัยจะได้ศึกษาในบทที่ ๔ ต่อไป